

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

**İTTİHAT ve TERAKKİ CEMİYETİ'NİN
ERMENİLERLE İLİŞKİLERİ (1908 ÖNCESİ ve
SONRASI)**

Yüksek Lisans Tezi

Selim DOĞAN

Ankara-2015

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

**İTTİHAT ve TERAKKİ CEMİYETİ'NİN
ERMENİLERLE İLİŞKİLERİ (1908 ÖNCESİ ve
SONRASI)**

Yüksek Lisans Tezi

Selim DOĞAN

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Serdar SARISIR

Ankara-2015

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

**İTTİHAT ve TERAKKİ CEMİYETİ'NİN
ERMENİLERLE İLİŞKİLERİ (1908 ÖNCESİ ve
SONRASI)**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Serdar Sarısır

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../2015)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....

İmza

.....

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	I
ÖNSÖZ	II
GİRİŞ	

1.BÖLÜM

ERMENİ KOMİTALARI'NIN ORTAYA ÇIKIŞI, İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ

1.1.Ermeni Komitaları'nın Ortaya Çıkışı	1
1.1.1. Armenakan Komitesi	4
1.1.2. Hınçak Komitesi	5
1.1.3. Taşnaksutyun Komitesi	6
1.1.4. Anayasal Ramgavar Komitesi	8
1.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Gelişimi (1889-1908)	9
1.2.1. Cemiyet İlk Kez Kendini Açığa Vuruyor	10
1.2.2. Selanik Gurubu Gücü Eline Alıyor	14

2. BÖLÜM

CEMİYETİN İLK İKİ KONGRESİ VE ERMENİ KOMİTALARI

2.1. İlk İlişkiler: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin I. Kongresi (1889-1902)	17
2.1.1. İttihatçılar ile Ermenilerin Yakınlaşma Sebepleri	19
2.1.2. Muhaliflerin İlk Büyük Kongresi	21
2.2. İhtilâl'a Götüren Süreç ve II. Kongre (1902-1908)	27
2.2.1. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Kuruluşu	28
2.2.2. II. Muhalif Kongre Toplanıyor	30

3. BÖLÜM

MEŞRUTİYET'İN İLANINDA İTTİHATÇI- ERMENİ İLİŞKİLERİ

3.1. Meşrutiyet'in İlan Edilme Süreci ve Ermeniler	34
3.2. İkinci Meşrutiyet'in İlanından Sonra Ermeni Komitaları	40
3.2.1. 1908 Seçimlerinde Ermeni Partileri	48
3.2.2. 31 Mart Olayı'nda Ermeni Partileri	51

4. BÖLÜM

İLK SAMİMİYET TESTİ VE KRİTİK İKİ SEÇİM

4.1. Adana Olayları ve Güven Bunalımı	56
4.2. 1911 Seçimleri ve Ermeni Partilerinde Ayrışma	63
4.3. 1912 Sopalı Seçimleri ve Ermeni Partileri İkilemde	65
4.4. Halaskaran Zabitan Olayı ve Ermeni Partileri Kavgaya Tutuşuyor	67

5. BÖLÜM

I. BALKAN SAVAŞI VE KESİN YOL AYRIMI

5.1. I.Balkan Savaşı ve Ermeni Partileri	70
5.2. Kesin Yol Ayrımı	76
5.3. Türkçülüğe Geçiş	80
5.4. Yeniköy Antlaşması	83
5.5. 1914 Seçimleri, Son Çabalar ve 8. Taşnak Kongresi	85

SONUÇ	89
--------------	-----------

KAYNAKLAR	97
------------------	-----------

ÖZET	103
-------------	------------

ABSTRACT	104
-----------------	------------

KISALTMALAR

A.g.e./a.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m./a.g.m.	Adı geçen makale
Bkz./ bkz.	Bakınız
C.	Cilt
ev.	Çeviri
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfa sayısı
yy.	Yüzyıl

ÖNSÖZ

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, kuruluş yılı kabul edilen 1889 yılından Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girdiği 1914 yılına kadar, en fazla işbirliği yaptığı azınlık gurubu Ermenilerdi. Belli bir güce ulaştıktan sonra devlet yönetimine talip olan İttihatçılar, II. Abdülhamit'i ortadan kaldırma planları yapan Ermeni Komitaları ile işbirliği yapmışlardır. Bağımsız bir Ermeni devleti kurmayı amaçlayan bu komitaların, güçlü bir Osmanlı Devleti oluşturma niyetinde olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile fikir birliğine vardığı ender konuların başında, ortak düşman olarak gördükleri II. Abdülhamit'in tahttan uzaklaştırılması vardı. II. Meşrutiyetin ilanına kadar bu amaç etrafında kilitlenen iki taraf, aralarındaki uzlaşmazlıkları göz ardı ettiler. Ancak II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesiyle tarafların niyetlerindeki çelişkiler çok bariz şekilde ortaya çıkmaya başladı. Bu görüş ayrılıklarının siyasete ve günlük yaşama aksetmesi, ilişkilerde sancılı bir sürecin başlamasına sebep oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ermeni Komitaları arasında zikzaklarla dolu olan ilişkiler I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla son buldu ve işbirliği yerini çatışmaya bıraktı. Bu sebeple çalışmamızın konusunu 1889-1914 yılları arasında sınırladık.

Çalışmamızın ilk bölümünde Ermeni Komitaları ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşunu ele aldık. İkinci bölümde ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin belli bir güce ulaştıktan sonra II. Abdülhamit'i tahttan indirmek için ittifak arayışına girmesi ve 1902 ve 1907 yıllarındaki kongrelerinde Ermeni Komitaları ile özellikle Taşnaksutyun Komitasıyla yaptığı işbirliği üzerinde durulacaktır.

Üçüncü bölümde, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle en parlak dönemini yaşayan İttihatçı-Taşnak işbirliğinin 1908 seçimleri ve 31 Mart Olayı'ndaki seyri ınelecektir. Dördüncü bölümde ise Abdülhamit'i devirmek için yapılan geçici işbirliğinin kalıcı bir birlikteliğe dönüşmediğinin göstergesi olan Adana Olayları'nın ilişkilere etkisi ele alınacaktır.

Bu olayların ardından Taşnaklar işbirliğini sürdürme kararı almış diğer Ermeni partileri ise İttihatçılar ile işbirliğine kesin olarak son vermişlerdir. Son bölümde, I. Balkan Savaşı'nın ilişkilere etkisi değerlendirilecektir. İki taraf arasındaki ilişkiler için bir dönüm noktası olan bu savaşın ardından taraflar birbirine rest çekmiş, Ermeni Partileri Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya ile ittifak yapmış ve İttihatçılar da son çare olarak Türkçülük politikasına sarılmışlardır.

Çalışmam süresince her türlü yardım ve fedakârlığı sağlayan, bilgi, tecrübe ve güler yüzü ile çalışmama ışık tutan, ayrıca bana bu çalışmayı vererek kendimi geliştirmeye yönelik de birkaç adım ileride olmamı sağlayan hocalarım, Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı ve Doç. Dr. Serdar Sarısır'a, teşekkür ederim.

Tezimin hazırlanması sırasında beni cesaretlendiren ve manevi destek sağlayan sevgili eşim Cemile Doğan'a ve ailemizin değerli ferdi Fatma Nur Doğan'a teşekkürü bir borç bilirim.

Bu çalışmayı, tez yazım aşamasında büyük fedakârlık yapan ve benden maddi, manevi hiçbir desteği esirgemeyen değerli eşime ve çocuklarıma ithaf ediyorum.

Selim DOĞAN

Kasım 2015

ANKARA

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın son çeyreği, II. Abdülhamit'in otoriter yönetimine sahne olmuştur. Kimi tarihçiler tarafından "İstibdat Dönemi" olarak da adlandırılan bu zaman diliminde Osmanlı Devleti, dışta ve içte çok önemli sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. 1876 yılında devlet çok buhranlı bir dönemdeyken padişah olan Abdülhamit, hızlı bir çağdaşlaşma hareketine girişmiştir. Ancak iktidarda birinci yılını doldurmadan, Rus Çarlığı ile "93 Harbi" yapılmış ve devlet, tarihindeki en büyük yenilgilerinden birini yaşamıştır. Rus ordusunun İstanbul yakınlarına kadar ilerlemesi sebebiyle, Babıâli 3 Mart 1878'de İstanbul'un Yeşilköy semtinde Ruslarla Ayastefanos Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'ne ağır yükümlülükler getiren bu anlaşma, tartışmaları günümüzde de devam eden Ermeni sorununu dünya gündemine taşımıştır.

Rusya'yı Balkanlar'da tek güç haline getiren bu anlaşmanın Avrupalı devletleri, özellikle İngiltere'yi rahatsız etmesi sebebiyle, 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile anlaşmanın şartları yeniden düzenlenmiştir. Ermeni meselesi de, bu anlaşmanın 61. maddesinde gündeme gelmiştir. Ayastefanos Antlaşması ile dünya gündemine gelen Ermeni sorunu, Berlin Antlaşması ile uluslararası bir boyut kazanmıştır.¹ Berlin Antlaşması, soruna uluslararası bir nitelik vererek, Rusya, İngiltere ve Fransa'nın aralarındaki rekabete Ermenileri de alet etme fırsatı sunmuştur. Bu devletlerin verdiği cesaretle çoğu misyoner okullarında yetişmiş Ermeniler, bağımsız bir Ermeni devleti kurmak amacıyla hayır cemiyetleri adı altında kurulan ancak sonradan birer terör unsuru haline gelen komitalar kurmuşlardır.²

Devletin kötü gidişatını durdurmak isteyen Sultan Abdülhamit, bunu otoriter bir düzen kurarak sağlamaya çalışmıştır. Kanuni Esasi kaldırılmış, devletin bekasına karşı tehdit olarak görülen hareketler ve gruplar sıkı takip altına alınmıştır. Bu anlaşmalarla birlikte özerk veya bağımsız bir devlet kurma fikri güçlenen Ermeni komitalarının faaliyetleri kontrol altına alınmaya çalışılmış, kısmen başarılı da olunmuştur. Bu yüzden Ermeni komitaları, özellikle de Taşnaksutyun Komitesi, bağımsızlık hedefine ulaşma yolunda en büyük engel olarak gördükleri Abdülhamit'i, tahttan indirmek için hem diğer milletlerin siyasi örgütleriyle hem

¹ Tark Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt 1, (İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918)*, İstanbul 2011, C.I. s.590.

² Yusuf Halaçoğlu, *Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları*, İstanbul 2006, s.18.

de İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi Abdülhamit'in yönetiminden memnun olmayan Türk örgüt ve cemiyetleriyle işbirliği yapmışlardır.

Abdülhamit rejiminin kurduğu otoriter düzen, sadece azınlıklar arasında değil aynı zamanda Türkler arasında da, bazı muhalif oluşumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yaşanan toprak kayıpları, azınlıkların ayrılıkçı faaliyetleri, devletin içinde bulunduğu zor durum ve buna ek olarak Meşrutiyet'in kaldırılması; bu kesimler arasında padişaha karşı bir tepki doğurmuş ve "Bu Devlet Nasıl Kurtulacak?" sorusunu ortaya çıkarmıştır. Jön Türklerin uzantısı olan ve 1889 yılında gizli olarak kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti de, bu soruna çözüm bulmaya çalışan gençlerin ortaya çıkardığı bir oluşumdur.³

Genç subaylar ve düşük kıdemli memurlar ile aydınlardan oluşan İttihat ve Terakki Cemiyeti, devleti içine düştüğü vahim durumdan kurtarmanın yolunun, Sultan II. Abdülhamit'i devirmeden geçtiğine inanmışlardı. Osmanlılık ilkesi ile toplumun bütün kesimleri eşit olacak ve bu sayede devletin bütün unsurları bir arada tutulabilecekti. Bunu başarabilmek için Müslim ve gayrimüslim azınlıklar ile yakın işbirliğine gittiler. Bu işbirliğinde hedefe ulaşmada en önemli yardımcı unsur, kendileri ile bu konuda aynı hedefi paylaşan Ermeni komitaları olmuştur.

1895-1896 yıllarındaki Ermeni isyanlarının başarısızlıkla sonuçlanması ve 1897 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul merkezinin çökertilmesi, iki tarafı Abdülhamit karşıtı ortak bir cephe oluşturmaya teşvik etmiştir.⁴ Taraflar ortak gayelerini eyleme geçirebilmek için Jön Türklerin 1902 Kongresi'nde bir araya gelmişlerdir. Ancak bu kongre, umulanın aksine bütün grupları birleştiremediği gibi, görüş ayrılıklarını daha da belirgin hale getirmiştir. Ermeniler kongrede muhtariyet talep etmiştir. Kongreye başkanlık yapan Prens Sabahattin ve taraftarları ülkenin kurtuluşu için gerekli olduğuna inandıkları "Âdem-i Merkeziyetçilik" fikri ile paralel olduğu için bu teklife sıcak bakmışlardır. Ancak İttihatçıların liderlerinden olan Ahmet Rıza ve arkadaşları ise bu teklifi ülkeyi böleceği gerekçesiyle ihanet olarak değerlendirmişlerdir. Bu görüş ayrılığı cemiyetin ikiye bölünmesine yol açmıştır.

³Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki ve Jön Türklük**, C.I. (1989-1902), İstanbul 1989, s.174.

⁴ Arsen Avagyan, Gaidz F. Minassian, Ermeniler ve İttihat Terakki- İşbirliğinden Çatışmaya, Çev:Ludmilla Denisenko, Mutlucan Şahan, İstanbul 2005, s.17.

Bu kongrede amaçlarının taban tabana zıt olduğunu gören taraflar arasında 1907 yılına kadar ciddi bir ilişki olmamıştır. Rus Çarlığı'nın Kafkas Ermenilerine baskıya başladığı 1907 yılında ilişkiler yeniden kurulmuş ve taraflar 1907 Kongresi'nde tekrar bir araya gelmişlerdir. Ülke içinde yaşanan gelişmelerin ardından büyük devletlerin müdahale ihtimalinin yükselmesi, İttihatçıları bu kongre için daha istekli hale getirmiştir. Kongrede önceki fikir ayrılıklarının iyice derinleştiği anlaşılrsa da, katılımcıların Abdülhamit'i devirmek için sahip olduğu aşırı motivasyon, bu farklılıkların görmezden gelinmesine olanak sağlamıştır. Sağlanan anlaşma ile Ermeni komitaları, Abdülhamit'i devirmek için İttihatçıları silah kullanmaya razı etmiştir.⁵

İttihat ve Terakki Cemiyet'inin muhalif grupları da arkasına alarak yaptığı baskıların sonucunda II. Abdülhamit meşrutiyeti ikinci kez ilan etmek zorunda kalmıştır. Hem İttihatçılar hem de Ermeniler, sahiplendikleri bu “zaferi” büyük bir sevinçle ve el ele vererek kutlamışlardır. Ermeni kiliseleri “Hürriyet ve adalet uğruna canlarını vermiş Müslümanlar anısına” ayin düzenlemiş ve onlar için dualar etmişlerdi. Ermenilerin bu jestlerine karşılık da Erzurum'da aralarında Ermenilerin de bulunduğu tutuklular serbest bırakılmıştı.⁶

Ermeni komitaları, ülkenin sorunlarına çözüm olacağını düşündükleri meşrutiyet düzeninin yürürlüğe girmesiyle artık bağımsızlık fikrinden vazgeçtiklerini duyurmuşlardır. Ancak ülkede oluşan bahar havası, çok geçmeden yerini hayal kırıklığına bırakmıştır. Abdülhamit'e karşı yürütülen bu geçici ittifak, kalıcı bir birlikteliğe dönüşmemiştir. Yeni rejime karşı başlayan 31 Mart Olayı sırasında taraflar, meşrutiyeti koruma endişesiyle beraber hareket etmeyi sürdürseler de, Adana'da Türkler ile Ermeniler arasında patlak veren olaylar bu işbirliğine gölge düşürmüştür.

Adana Olayları'ndan sonra Ermeni komitaları, olaylarda parmağı olduğuna inandıkları İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne şüpheyle bakmaya başlamışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise yaşananları Meşrutiyet'in getirdiği özgürlüklerin suiistimali olarak görmüştür. Bu olaylarla birlikte yara alan ilişkiler bir süre daha devam etse de, Ermeni Komitaları bağımsızlık yolunda yavaşlattıkları faaliyetlerini yeniden hızlandırmaya başlamışlardır.

Meşrutiyetle birlikte oluşan otorite boşluğunun da etkisiyle etnik çeşitliliği fazla olan devletin içindeki diğer milletlerin ayrılıkçı eylemleri hızla artmıştır.⁷ Bulgaristan'ın

⁵ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, Ankara 2014, s.116.

⁶ A. Şerif Aksoy, **Jön Türkler- Enver, Cemal ve Talat Paşaların Trajik Sonu**, İstanbul 2008, s.227.

⁷ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I. s.37.

bağımsızlık elde etmesiyle Osmanlı'dan kopmayan tek Hıristiyan unsur Ermeniler kalmıştı. Ancak Ermenilerin devlet kurmak için hiçbir bölgede nüfusları çoğunluk değildi.⁸ Ermeni partileri, bu sorunu çözebilmek için tek çıkış yollarının büyük devletlerin müdahalesi olduğunu düşünüyorlardı. Bu yüzden geçmişte olduğu gibi zaman zaman bazen Türkleri bazen de Ermenileri kışkırtmış ve dış müdahale yolunu açacak bir iç karışıklık çıkarmayı planlamışlardır. Sultan Abdülhamit devletlerarasındaki rekabeti iyi kullanarak bu müdahaleyi engellemişti. Ancak dünya siyasetinde ve ülke içinde yaşanan gelişmeler ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin denge siyasetini uygulamadaki başarısızlığı büyük devletlerin Ermeni meselesine sık sık müdahale etmesine sebep olmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin neredeyse son dönemde yapılan bütün savaşlardan yenilgi ile çıkması ve I. Balkan Savaşı'nda devletin gücünün zayıflığının iyice anlaşılması, Ermenileri bağımsızlık yolunda cesaretlendirmiştir. Bu yüzden önce Hınçaklar sonra da Taşnaklar, İttihatçılar ile ilişkilerini koparma kararı almışlardır. Hınçakların Paris merkezi 1912 yılında yayınladığı bir bildiride; "Ermeni sorunu Avrupa'nın önüne gelmezse biz devrimci komiteler bunu kendi ellerimizle onların önüne koymalıyız" demiştir.⁹ Taşnaklar da artık kendileri ile İttihatçılar arasına belirgin bir mesafe koymuş ve 18 Temmuz 1912'de partinin batı bürosu yayınladığı bir bildiride İttihatçılar ile işbirliğinin bitmiş olduğunu ilan etmiştir.¹⁰ Ancak İstanbul merkezi işbirliğini belli bir süre daha devam ettirir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yöneticileri de, ardı ardına yaşanan azınlık isyanları ve kopuşların sonucunda, çökmekte olan devletin devamını sağlayabilmek için ellerinde Türklerden ve "Türkçülük"ten başka bir aracın kalmadığı kanaatine varmışlardır.¹¹

Artık İttihatçılar ile yola devam etmeme kararı alan Ermeni partileri, yıllardır takip ettiği politikalarında köklü bir değişikliğe giderek Osmanlı Ermenilerine "mavi boncuk" dağıtmaya başlayan Rusya'nın müdahalesine ümit bağlamışlardı. Rusya anlaşmalar gereği koruyucusu olduğu Ermenileri sık sık devlete karşı kışkırtmıştır.¹²

Osmanlı Devleti'nin hızla dağılmaya başladığını görmüş olan Almanya bu ülkede yaptığı yatırımların boşa gitmemesi için bu çöküşü durdurmaya en azından yavaşlatmaya

⁸ Akşin, **a.g.e.**, s.51-52.

⁹ Avagyan, **a.g.e.**, s.122.

¹⁰ Minassian, **a.g.e.**, s.188-189.

¹¹ Halil Şimşek, "*İttihat ve Terakki Yönetimi ve Gayrimüslim Cemaatler*", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, S.16, (Bahar 2014), s.186.

¹²Salahi Ramadan Sonyel, **Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü**, Ankara 2014, s.353-354.

çalışmıştır. Bu yüzden Almanya, Osmanlı'yı zor durumda bırakan Rusya ve İngiltere'nin müdahalelerini engellemek için 1913 Nisanında sonra Ermeni ıslahatı konusuna aşırı bir ilgi göstermiştir.¹³ Almanların bu adımlarına karşılık Ermeni patrikhanesi ve partileri de İngiltere, Rusya ve Fransa kamuoyunda; “kurulacak bir özerk Ermenistan'ın, Alman yayılcılığını engelleyerek bu ülkelere büyük katkı sağlayacağı” propagandasını yapmışlardır.¹⁴ Rusya'nın müdahale ihtimalinin her geçen gün artması ve Almanya'nın baskıları sonucu İttihatçılar, Ermeni ıslahatları konusunda yeni bir adım atmaya karar vermiştir. Ruslara karşı İngiltere'nin desteğini almaya çalışan İttihatçılar hazırladıkları reform taslağını 1913 yılında İngiltere'ye sunmuşlardır.¹⁵ Taslak, I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde İttihat ve Terakki ve batılı devletleri temsilen Rusya arasında imzalanan anlaşma ile son şeklini almıştır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile Osmanlı Devleti bu anlaşmaya son vermiştir.¹⁶

Bu çalışmada; İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş yılı olan 1889 yılından Osmanlı Devleti'nin, I. Dünya Savaşı'na girdiği 1914 Kasım'ına kadar olan süreçteki Cemiyet ile Ermeni Komitaları arasındaki gerginliklerle dolu olan ilişkilerini ortaya koymaya çalışacağız. Bu çerçevede çalışma beş ana bölüme ayrılıyor. İlk bölümde Ermeni Komitaları ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu ele alınıyor. İkinci bölümde ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1902 ve 1907 yıllarındaki kongrelerinde Ermeni Komitaları ile yaptığı işbirliği incelenecektir. Üçüncü bölümde, İttihatçı-Taşnak işbirliği ile gerçekleşen II. Meşrutiyet'in ilanı ve sonrasındaki gelişmeler ele alınacaktır. 1908 seçimleri ve 31 Mart Olayı da yine bu bölümün alt başlıkları arasında olacaktır. Dördüncü bölümde Abdülhamit'i devirmek için yapılan işbirliğinin yerini güvensizliğe ve çatışmaya bıraktığı Adana Olayları değerlendirilecektir. Bu kırılmadan sonra Taşnaklar dışındaki Ermeni Partileri İttihatçılar ile işbirliğine kesin olarak son vermişlerdir. Taşnaklar ise İttihatçılara şüpheyle bakmaya başlasalar da 1911 ve 1912 seçimlerinde işbirliğine devam etmişlerdir. Son bölümde ise; İttihat ve Terakki Cemiyeti-Ermeni partileri arasındaki ilişkiler için bir dönüm noktası olan I. Balkan Savaşı'nın patlak vermesi ve sonrasındaki ilişkiler ele alınacaktır. Tarafların birbirine rest çektiği, ilişkilerin kopma noktasına geldiği, İttihatçıların devleti dağılmaktan korumak için Türkçülüğe sarıldığı bu zaman diliminde Almanya'nın da baskısıyla ilişkileri yeniden düzeltmek için 1913 yılında

¹³ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, C.II, Kısım:3, Ankara 1983, s.33.

¹⁴ Sacit Kutlu, **Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul 2007, s.379.

¹⁵ Davut Kılıç, **Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve Siyasi Mücadeleler**, Ankara 2012, s. 299.

¹⁶ Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Van 1990, s.63.

Yeniköy Antlaşması imzalanmıştır. Görüşmeler bir süre daha devam etse de, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesiyle İttihatçı-Ermeni ilişkilerinde dönüşü olmayan bir sürece girilmiştir.

1. BÖLÜM

ERMENİ KOMİTALARI'NIN ORTAYA ÇIKIŞI, İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ

Bu bölümde kronolojik sıraya uyularak önce Ermeni Komitaları'nın kuruluşları anlatılacaktır. Osmanlı Devleti'nde Ermeni milliyetçiliğinin nasıl geliştiği ve bağımsızlık hayalinin nasıl başladığı üzerinde kısaca durulacaktır. Ermeni sorununun baş aktörleri olan Ermeni Komitaları'nın kuruluş amaçları ve buna paralel olarak yaptıkları terör faaliyetleri de ele alınacaktır.

Devleti içine düştüğü zor durumdan kurtarmak amacını taşıyan gençlerin kurduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ortaya çıkışı ve gelişimi de bu bölümde ele alınacak diğer önemli bir konudur. Uzun yıllar gizli bir örgüt olarak hareket eden cemiyetin, II. Abdülhamit'e karşı giriştiği mücadele ve ilk kez kendini açığa vurması da bu bölümde ele alınacak konular arasında. Ortaya çıktıktan sonra bir süre çok aktif olan ancak yaptıkları kongrenin ardından ikiye bölünerek derin bir sessizliğe bürünen bu muhalif hareketin Selanik'teki Jön Türklerin katılımıyla yeniden hareketlenmesi ve Osmanlı Devleti'nin son yıllarına damgasını vuran bir parti haline gelmesi de yine anlatılacak konulardan biri.

1.1. Ermeni Komitaları'nın Ortaya Çıkışı

Fransız İhtilali ile güçlenen milliyetçilik akımı, Osmanlı Ermenileri arasında kiliseler yoluyla kök salmıştır. Avrupa devletlerinin Anadolu'da önce Katolik sonra da Protestan Ermeni kiliselerini kurlmaları ve Osmanlı'nın da bu devletlerce yapılan baskıyla bu kiliseleri kabul etmesi sonucu, Ermeniler arasında mezhep rekabeti artmıştır. Misyonerlerin faaliyetleriyle mezhep değiştirme vakalarının artması, Gregoryen olan Ermeni kilisesini rahatsız etmiştir. İstanbul Ermeni Patrikhanesi, hem kendi otoritesini yeniden kazanmak hem de mezhep farklılıkları yüzünden bölünen cemaatini toparlamak için Ermeni milliyetçiliğine yönelmiştir.¹⁷ Ermeniler üzerinde etkisini artırmayı isteyen İngiltere'nin Ermeni Protestan Kilisesi kurma gayretleri ve sonrasında Ermeni tarihi, edebiyatı ve kültürü üzerine yapılan araştırmalarla ulus şuuru güçlendirilmiştir.¹⁸ Bu yüzden Ermenileri tahrik edip, örgütleyerek

¹⁷ Davut Kılıç, *İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Bağımsızlık Hareketlerine Yönelişi (1850-1896)*, **Yeni Türkiye**, Mart-Nisan 2001, S.38, (Ermeni Sorunu, C.II), s.846-847.

¹⁸ Ahmet Oğuz, *Meşrutiyet'in Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşuna Etkisi ve Bu Dönemde Türk-Ermeni İlişkileri ve Bu İlişkilerin Basına Yansımaları*, **Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler**, C.I, Kayseri, Ocak 2009, s.171.

isyanların çıkmasında öncülük edenler, genelde fikirleri halk üzerinde etkili olan ruhani liderler olmuşlardır.¹⁹

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde İngiltere başta olmak üzere bazı Avrupa Devletleri ve Rusya, her fırsatta azınlıkların çıkardığı problemleri Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak için fırsat olarak kullanmışlardır. Osmanlı yönetimini en fazla meşgul eden azınlık sorunu Ermeni Meselesi olmuştur. Özellikle İngiltere ile Rusya'nın Ermeniler üzerindeki çıkar çatışması bu sorunun sık sık gündeme gelmesine sebep olmuştur.²⁰ Rusya, 1877-1878 yılları arasında Osmanlı ile yaptığı savaştan zaferle çıkması sonucu imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 16. Maddesi ile Osmanlı Ermenileri üzerinde söz sahibi olmuştur. Rusların Ayastefanos Antlaşması ile önemli avantajlar sağlaması ve Balkanlarda tek güç haline gelmesi batılı devletleri rahatsız etmiştir. 13 Haziran 1878'de batılı devletlerin katılımıyla yapılan Berlin Konferansı ile anlaşmanın bazı şartları değiştirilmiştir. Ermeni meselesi, bu anlaşmanın da 61. Maddesine konulan "Osmanlı Devleti Ermenilerin yaşadığı yerlerde reform yapacak ve büyük devletlerde bu reformlara nezaret edecek" ibaresiyle yine büyük güçlerin müdahalesine açılmış oldu. İngiltere bu anlaşmayla hem Rusların Osmanlı'ya müdahalesini sınırlamış hem de Osmanlı Ermenileri meselesine müdahale hakkını kazanmıştır.²¹

XIX. yüzyılın ikinci yarısında kurulan Ermeni komitaları, zamanla güç kazanarak Ermeni toplumu üzerinde etkili olmaya başlamışlar ve daha sonra Ermeni toplumunu yönlendiren birer parti haline gelmişlerdir. Bu komitaların ilk amacı ıslahat çatısı altında batılı devletlerin desteğiyle özerklik elde etmek olmuştur. Ancak zaman ilerledikçe bu isteğin yerini, Erivan'dan Akdeniz'e uzanan bağımsız bir Ermenistan devleti kurma planı almıştır.²² Parti programları incelendiğinde, amaçlarına ulaşmak için ayaklanma, suikast ve terör gibi yöntemleri kullanmayı ilke edindikleri görülür. Bir taraftan terör eylemleri yapan bu komitalar, diğer taraftan da Osmanlı Devleti içinde yaşayan Ermeni toplumunu devlete karşı isyan etmeye teşvik etmişlerdir. Ermeni komitalarının bu yöndeki faaliyetleri zamanla başarıya ulaşmış ve Osmanlı Ermenileri arasında toplu isyanlar yaşanmıştır.

¹⁹ Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul 1987, s.421.

²⁰ H. Bayram Soy, **Almanya'nın Osmanlı Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi(1890-1914)**, Ankara 2004 s.25.

²¹ Soy, **a.g.e.**, s.257.

²² Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I., s.589.

Büyük devletlerin desteğini alan Ermeni Komitaları, bağımsız bir Ermenistan için gerekli olan dış müdahaleyi sağlamanın yolu olarak Anadolu'da terör ve katliam eylemlerine girişmişlerdir. Devlet, Ermeni Komitaları'nın kurduğu silahlı çetelerin yaptığı katliamları engellemede yetersiz kalmış ve Müslüman halkın korunması için sivillerden oluşan Hamidiye Alayları'nı kurmuştur. Ermeni komitalarının bağımsızlık amaçlarını gören Sultan Abdülhamit, Bulgaristan'ın yapılan ıslahatların ardından özerklik kazanmasının verdiği tecrübeyle, büyük devletlerin ısrarlarına rağmen Ermenilere özerklik yolunu açacak reform taleplerini yerine getirmemiştir. Abdülhamit bunun yerine 1896'da Ermeni kiliseleri ile komitalarının zararlı faaliyetlerini ve isyanlarını önlemek amacıyla Ermeni komitalarına uzlaşma teklifinde bulunmuştur. Abdülhamit, Hariciye Nezareti Müsteşarı olan Ermeni Artin Dadyan Paşayla yeğeni Dertad Dadyan ve Vaginak Acemyan'ı bu işle görevlendirerek Cenevre'ye göndermiştir. Giden heyet komitalara, özerklik yolunu açacak reformlar yerine Ermenilerin sorunlarını çözecek ıslahatların uygulanacağı sözünü vermiştir. Heyet, komita temsilcilerine ıslahatları taşra teşkilatları vasıtasıyla kontrol etmeleri teklifinde bulunmuştur. Ancak asıl amaçları ıslahat değil, bağımsız bir devlet kurmak olan Ermeni Komitaları uzlaşma teklifini reddetmişlerdir.²³

Ermeni komitalarının yaptığı terör faaliyetlerinin başlıca iki amacı vardır. Birincisi, Ermenilerin yaşadığı yerlerdeki Müslüman halkı terör eylemleri ile yıldırıp göçe zorlamaktır. İkincisi ise hem Türklere hem de Ermenilere yönelik toplu katliamlar yaparak oluşturacakları çatışma ortamı sayesinde büyük güçlerin dikkatini çekeceklerdir.²⁴ Bağımsız bir Ermeni devleti kurmak için gerekli olan dış müdahaleyi bir türlü sağlayamayan bu komitalar sürekli yeni karışıklıklar çıkartarak müdahale ihtimalini canlı tutmaya çalışmışlardır. Bir yanda kilisenin diğer tarafta da komitaların faaliyetleri ile dış devletlerin müdahale ve propagandaları sonucu isyanlar dönemine girilmiştir.²⁵

Silahlı mücadeleye girişen bu komitaların bağımsızlık yolundaki en büyük engel, hiç bir ilde Ermenilerin nüfus oranının çoğunlukta olmamasıydı. Ermenilerin en yoğun olduğu Vilayet-i Sitte denilen 6 ilde bile (Van, Bitlis, Erzurum, Sivas, Elazığ, Diyarbakır) Ermeni nüfusu

²³ Süslü, a.g.e., s.55-56.

²⁴ Kılıç, a.g.e., 293. Ayrıca bkz., Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I, s.528.

²⁵ Kamuran Gürün, **Ermeni dosyası**, Ankara 1983, s.134. *20 Haziran 1890'da Erzurum ayaklanmasıyla başlayan olaylar, 1890'da Kumkapı Olayları, 1892'de Van Valisine Suikast Girişimi, 1983'de Yozgat Ayaklanması, 1984'de Sasun İsyanı, 1895'de Babiâli Gösterisi, 1895-1896'da Zeytin İsyanı, 1895'de Van İsyanı, 1896'da Osmanlı Bankası Baskını, 1903'de İkinci Sasun İsyanı ve 1905'de Yıldız Suikastı gibi olaylarla devam etmiştir.* (Ayaklanmaların detayları için ayrıca bkz., Sedat Laçiner, **Türkler ve Ermeniler, Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması**, Ankara 2005, s.386-388.)

yüzde 19'u geçmiyordu. Ermeni komitaları nüfus dengesini lehlerinde değiştirmek amacıyla isyan, baskı, sabotaj ve suikastlarla Müslüman halkı göçe zorlamaya başladılar.²⁶ Ancak bütün dünyada yaşayan Ermeniler buralara göç ettirilse bile Doğu Anadolu'da nüfus yoğunluğuna sahip olma şansları yoktu.²⁷

Ermeni komitalarının yurt içinde ve dışındaki silahlı eylemleri ve propagandalarına karşı Osmanlı Devleti'nin uyguladığı politika ise; isyanları bastırıp halkını korumak, suçluları cezalandırmak, propagandalara cevap vermek ve batılı devletlerin müdahalesini önleyecek tedbirler almak olmuştur.²⁸

Esat Uras'a göre Hayırseverler Cemiyeti'nin kurulduğu 1860 yılı Ermeni milliyetçiliğinin gelişimi için dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Kilikya'yı geliştirmek amacıyla kurulan cemiyetin asıl hedefi ise bağımsız bir Ermeni devleti kurmaktır. 1870-80 yılları arasında kurulan Araratlı Cemiyet'i, Van'ı merkez yapmış ve burada açtıkları okulda Ermeni milliyetçiliğini ve bağımsızlık duygusunu geliştirecek ve yayacak öğrenciler yetiştirmişlerdir. Bu cemiyet, zengin Ermeniler ve Rus konsolosları tarafından desteklenmiştir.²⁹ Bu cemiyetlerin yanı sıra, Avrupa'da amaçları Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurmayı amaçlayan daha birçok cemiyet kurulmuştur.³⁰ Bu cemiyetler önce birer komita ve daha sonra ise siyasi partiler haline dönüşmüşlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde siyasi parti haline gelen 4 Ermeni Komitası vardır.

1.1.1. Armenakan Komitası

İhtilalcı bir oluşum olarak ortaya çıkıp daha sonra siyasi partiye dönüşen ilk komita olan Armenakan Komitası, bir öğretmen olan Portakalyan'ın Van'da açtığı okulda yetiştirdiği dokuz Ermeni öğrenci tarafından 1885 yılında kurulmuştur. 1882 yılında bu okulda okuyan öğrencilerin ayrılıkçı ve teröre meyilli olması Osmanlı yönetiminin dikkatini çekmiştir. Aynı yıl Erzurum'da Ermenileri isyana teşvik ettiğinin öğrenilmesi üzerine, Mıgırdıç Portakalyan'ın Van'da ikamet etmesi yasaklanmıştır. Bu yasağın ardından bazı öğrencilerini de yanına alan Portakalyan, Fransa'nın Marsilya kentine kaçmış ve 1885 yılından itibaren

²⁶ Halaçoğlu, **a.g.e.**, s.27.

²⁷ Mim Kemal Öke, **Ermeni Sorunu**, İstanbul 2012, s.101. Osmanlı ve Ermeni kaynaklarına göre bölgelerdeki Ermeni nüfusu hakkında ayrıntılı bilgi için **bkz.**, Gürün, **a.g.e.**, 85-104.

²⁸ Süslü, **a.g.e.**, s.56.

²⁹ Uras, **a.g.e.**, s.421.

³⁰ Süslü, **a.g.e.**, s.56.

Armenia isimli gazeteyi çıkarmaya başlamıştır. Burada ihtilalcı yönü daha da güçlenen Portakalyan, Ermenilerin bağımsızlıklarını ancak kan dökerek kazanabileceği fikrini benimsemiş ve etrafındakilere de bu yönde telkinlerde bulunmuştur.³¹

Portakalyan'ın öğrencilerinden biri olan Avetisyan ve 8 diğer öğrenci, daha sonra Van'a dönmüşlerdir. Bu 9 kişi, 1885 sonbaharında ismi Armenia gazetesinden gelen ve Ermenilerin ilk ihtilalcı komitesi olan Armenakan'ı kurmuştur. Portakalyan'ın Armenakan'ın kuruluşuyla direkt bir ilgisi olmamasına rağmen ismi bu komite ile anılır. Avetisyan, öğrencileri ve Portakalyan arasındaki iletişimi sağlamıştır. Ancak gazete hiçbir zaman Armenakan Komitesi'nin yayın organı haline gelmemiştir. Gazetenin 1885'te Osmanlı Devleti'ne, 1886'da Rusya'ya girişi yasaklanmasına rağmen gizlice buralara gönderilmiştir.³²

Komitanın programında kuruluş amacı; “ihtilal yoluyla Ermenilerin kendi kendilerini idare etmesini sağlamak” olarak belirtilmiştir. Sadece Ermenilerin kabul edildiği komite, bağımsızlığı elde edebilmek için bir araya getirdiği Ermenilere, silah ve para temin edip silah kullanmayı öğretmek suretiyle gerilla kuvvetleri oluşturmayı hedeflemiştir. Komite üyelerine silah kullanma eğitimi Van Ermeni Okulu'nda Rus Konsolosluk Binbaşısı Kamsaragan tarafından verilmiştir. Ermeniler arasında ihtilalcı fikirleri yaymak için propaganda yapılması da partinin amaçları arasındadır. Komitanın, Kürt kılığına giren 3 komitacının Türk zaptiyelerine saldırımları, kuruculardan Avetisyan öncülüğündeki bir çetenin Kürt guruba saldırısı, çeşitli cinayetler, aşiretlere saldırılar, Van'da polis memuru Nuri Efendinin katli gibi birçok terör faaliyeti olmuştur.³³

1.1.2. Hınçak Komitesi

Çan sesi anlamına gelen Hınçak Komitesi, 1886'da yılında aslen Kafkasya Ermenilerinden Rus uyruklu Avedis Nazarbeg ile karısı Maro ve 4 diğer öğrenci tarafından İsviçre'de kurulmuştur.³⁴ Kurucularından hiçbirisi Osmanlı topraklarına ayak basmamıştır. Karl Marx'ın fikirlerini temel alarak hareket eden örgüt üyelerinin çoğunluğu tahsil için Paris'e gönderilen zengin Rusyalı Ermenilerden oluşuyordu. Bu 6 kişilik grubun ortak özelliği

³¹ Süslü, a.g.e., s.52-53.

³² Gürün, a.g.e., s.129.

³³ Gürün, a.g.e., s.129-130.

³⁴ Süslü, a.g.e., s.53-54.

Portakalyan'ın çıkardığı Armenia gazetesi okuru olmalarıydı. Bu komitayı kurmaya karar verdikten sonra lider olması için Portakalyan'a gitmişler ancak olumsuz cevap almışlardır.³⁵

Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermeni Devleti kurmayı amaçlayan Hınçaklar, daha sonra Rusya ve İran'daki Ermeni bölgeleriyle birleşmeyi planlıyorlardı. Örgütün fikirlerini yaymak için 1887 yılında Hınçak isimli gazeteyi çıkarmışlardır. Komitanın İstanbul merkezi, Cenevre'den Tiflisli Şimavon, İran'dan 3. Danielyan, Trabzon'dan Rus uyruklu Rupen Hanazad'ın öncülüğünde kurulmuştur.³⁶ Hınçak Komitası, Kumkapı Gösterisi, Sasun İsyanı, Babıâli Gösterisi, Zeytun İsyanı gibi birçok terör faaliyeti ve cinayete iştirak etmişlerdir. Marksist eğilimlerinden dolayı Ermeni halkı arasında pek rağbet bulamamışlardır. 1902'de komita üyeleri arasında anlaşmazlıklar çıkmış ve birçok komitacı yurt dışında öldürülmüştür. Komitanın amaçları arasında; ayrılıkçı faaliyetler için Ermenilere silah, cephaneye ve patlayıcı madde sağlanması, bu silahların kullanımının öğretilmesi ve bağımsızlık yolunda propaganda yapılması gibi eylemler vardır. Komita, 1909 yılında siyasi parti olmak için tüzüğünü İstanbul Valiliği'ne teslim etmiştir.³⁷

1.1.3. Taşnaksutyun Komitası

“Ermeni İhtilal Cemiyetleri Federasyonu” ve Daşnaksutyun ya da Taşnaksutyun olarak da bilinen komita 1890'da Tiflis'te kurulmuştur. Kurucuları, Christopher Mikealian, Stepan Zarian, Simon Zavarian ve Hınçak Komitası adına Ruben Hanagad'dır. Yayın organı Truşak olarak da bilinen Troşag (Bayrak) gazetesidir.³⁸ Rusya'daki Ermeniler başta olmak üzere farklı Ermeni grupların bir araya gelmesiyle oluştuğu için bu partiye Ermenice “federasyon” anlamına gelen Daşnaksutyun denilmiştir. Ancak bu isim zamanla Türkçe kullanımında değişerek “Taşnaksutyun” ismini almıştır.³⁹ Bu çalışmada da “Taşnaksutyun” ismi kullanılacaktır. Partinin önde gelen isimleri Tiflis'te ikamet ediyordu ve önemli kararların alındığı merkez burasıydı. 1890 yılında ortaya çıkan federasyona ilk başta Hınçak Partisi de

³⁵ Gürün, a.g.e., s.130.

³⁶ Süslü, a.g.e., s.53-54.

³⁷ Laçiner, a.g.e., s.301-302.

³⁸ Süslü, a.g.e., s.55.

³⁹ Gürün, a.g.e., s.132.

katıldı. Ancak 1891 yılında Taşnakların çok yavaş hareket ettikleri gerekçesiyle bu partiden ayrılmışlardır.⁴⁰

Komitanın temel amacı Rusya(Kafkasya) Ermenilerini, merkezi Van'da olan Ermeni Cemiyeti Armenaganları ile Hınçaklar'ı bir federasyon altında toplamak ve sınırdan Osmanlı topraklarına geçen çetelere yardımcı olmaktır.⁴¹ Komitanın kuruluşunda sosyalist üyelerle olmayanlar arasında uzun tartışmalar yaşanmıştır. 1891 yılında sosyalist olmayan üyeler komitadan ayrılmıştır. Tunaya'ya göre, komitanın kurucuları Balkan komitalarından ziyade Rusya'daki ihtilal akımlarından etkilenmişlerdir. 1892 yılından itibaren güçlenen Taşnaklar kendilerine Rus ihtilalcı örgütü Narodnovelts'i örnek almış ve terör yöntemlerini benimsemişlerdir.⁴² Mim Kemal Öke'ye göre ise, Taşnaksutyun Komitesi, Balkan komitalarının yöntemlerini izleyen Ermeni çetelerinin birleşmesiyle oluşmuştur.⁴³

*“Türkü, Kürdü, her yerde, her türlü şartlar altında vur. Gericileri, sözünden dönenleri, Ermeni haşiyelerini, hainlerini öldür. İntikam al”*⁴⁴ sloganını kullanan komita, Karl Marx'ın *“Bir düzine silah nakledecek çete, bir düzine programdan daha tesirlidir”* ilkesiyle hareket etmiştir.⁴⁵ Taşnak Komitesi'nin 1892 yılındaki toplantılarında oluşturulan programında; isyan yoluyla hedeflerine ulaşmak için silahlı çeteler kurmak, bunlara silah temin edip ayaklanmaya teşvik etmek, hükümet yetkilileri ve muhbirleri yıldırma ve hükümet binalarını yağmalamak gibi yöntemlerin kullanılacağı belirtilmiştir. Silah kullanarak mevcut düzeni bozmayı kendine görev bildiği için aslında Taşnak Komitesi bir terör örgütü olarak ortaya çıkmıştır. Taşnakların bir parti olarak ortaya çıkmadan önce de bazı terör ve suikast faaliyetlerinde bulunduğu bilinmektedir. 1891 yılında, ihtilalcı faaliyetlerine girişilmesinde acele edilmemesi gerektiğini savunması sebebiyle “Anavatan Müdafileri Cemiyeti Başkanı Gerekciyan, Taşnak Mahallî Merkez Komitesinin kararı ile öldürülmüştür. Komita daha sonra cinayeti kınamış ancak katili cezalandırmamıştır.⁴⁶ Bu komita, Osmanlı Bankası Baskını, 1904 Sasun İsyanı, Yıldız Suikastı gibi birçok yasadışı ve ayrılıkçı olayda rol almıştır.⁴⁷

⁴⁰ Gürün, a.g.e., s.133.

⁴¹ Uras, a.g.e.,s.442.

⁴² Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C.I, s. 593-594.

⁴³ Öke, a.g.e., s.100.

⁴⁴ M. Varantyan, **Taşnaksutyun Tarihi**, s. 85. Nakleden: Esat Uras, a.g.e., s,443.

⁴⁵ Süslü, a.g.e., s.55.

⁴⁶ Gürün, a.g.e., s.133-134.

⁴⁷ Süslü, a.g.e., s.55-56.

Taşnaksutyun ve Hınçak Komitalarının amaçlarını karşılaştırmak gerekirse, her ikisinin de Osmanlı Ermenilerinin sorunlarının çözülüp durumlarının düzeltilmesi, reform yapılması, can güvenliği, hukuk önünde eşitlik ve toprak reformu gibi talepleri vardı. Ancak, Hınçaklar tamamen bağımsız bir Ermeni devleti kurmayı hedeflerken, Taşnak programı en azından başlangıçta Ermenilere özgürlük ve otonomi ile sınırlıdır.⁴⁸ Kamuran Gürün'e göre de Hınçak Partisi; Rusya, Osmanlı ve İran'da yaşayan Ermenileri birleştirip bağımsız bir Ermenistan kurmayı hedeflemişlerdir. Ancak Taşnak Partisi 1919 yılındaki 9. Kongrelerine kadar Osmanlıdan tam olarak ayrılmayı istememişlerdir. Taşnakların politik hedefleri daha çok ıslahat eksenli olmuştur.⁴⁹ Mim Kemal Öke'ye göre ise Hınçaklar Rusya himayesinde bir Ermenistan kurmayı düşünürken, Taşnak örgütü, en azından kurulduğu yıllarda bağımsızlık istiyordu.⁵⁰

Taşnaksutyun Komitesi 1907 yılında üye olduğu II. Enternasyonal'e devrimci olmayan bir kabineye girmemeyi taahhüt etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 seçimlerinden sonra Taşnak üyeleri Krikor Zohrab'a Adalet Bakanlığı ve Karakin Pastırmacıyan'a da Sanayi Bakanlığını teklif etmiş ancak ikisi de Enternasyonal'e verdikleri sözden dolayı teklifi kabul etmemiştir.⁵¹

1.1.4. Anayasal Ramgavar Komitesi

Armenakan komitesinin üyeleri kurdukları çetelerle, 1896 Haziran'ında Van İsyanı'na katılmış ve Karahisar dağları yakınında aşiretlerle ve Asurîlerle çatışmaya girmişlerdir. Bunun sonucunda komita üyelerinin çoğunluğu hayatını kaybetmiştir. Sağ kurtulanların bir kısmı Anayasal Ramgavar Komitesini kurmuşlardır. Bu komita, Ermeni Patriği ile yakın ilişkiler kurmasına rağmen konumunu güçlendirememiştir. 1914 yılına kadar Ermeniler üzerinde kayda değer bir etkileri olmamıştır. Harput, Diyarbakır, Mısır ve Amerika Birleşik Devletleri'nde şubeler açmalarına karşın, 1912 yılında üye sayıları 1000'i geçmemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti bunu bildiği için bu parti ile işbirliğine kalkışmamıştır.⁵²

⁴⁸ Arus Yumul/Rıfat N. Bali, *Ermeni ve Yahudi Cemaatlerinde Siyasal Düşünceler*, (ed.) Mehmet Ö. Alkan, Modern C.I: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası- Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi- Türkiye'de Siyasi Düşünce, İstanbul 2011, s.364.

⁴⁹ Gürün, a.g.e., s.133-134.

⁵⁰ Öke, a.g.e., s.100.

⁵¹Ercan Karakoç, *Geçmişten Günümüze Ermeni Komitaları ve Terörü*, İstanbul 2009, s.73.

⁵² Mihran Damadyan, *Bir Ermeni Komitacının İtirafı*, Hazırlayan: Haluk Selvi, İstanbul 2009, s.84.

1.2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Gelişimi (1889-1908)

XIX yy. sonlarına gelindiğinde, II. Abdülhamit yönetimine karşı muhalefet üç grupta gelişti. Birincisi Harbiye ve Tıbbiye gibi yükseköğretim okullarında kurulan cemiyetler, ikincisi özellikle genç subayların aktif olduğu gizli komiteler ve sonuncusu da Avrupa başkentlerinde bir araya gelen aydınların oluşturduğu gruplardır. Başlangıçta birbirleri ile ilişkisi olmayan bu gruplar daha sonra Sultan'a karşı birlikte hareket eder hale gelmişlerdir.⁵³ Bu birliktelikten doğan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşunu 1889 yılına kadar götürmek mümkündür. İktidarla zihniyet uyumsuzluğu sebebiyle, ülke muhalefetinin kalesi haline gelmiş Mekteb-i Tıbbiye'de ilk çalışmalar başlamıştır. Cemiyetin temelleri, devletin içinde bulunduğu bunalımdan kurtulması için Anayasa'nın (Kanun-i Esasi) yeniden yürürlüğe konmasını isteyen öğrencilerin 3 Haziran 1889 yılında okulun bahçesinde yaptığı bir toplantı ile atılmıştır. Toplantıya, İshak Sükûti, İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Çerkez Mehmed Reşid adındaki dört öğrenci ile gruba sonradan katılan Konyalı Hikmet Emin katılmıştır.⁵⁴

Arnavut kökenli bir genç olan Tıbbiye öğrencisi İbrahim Temo, İtalya'nın Napoli kentinde kaldığı günlerde Mason localarıyla ilişki kurmuştur. Bu ilişki sayesinde İtalya'da kurulan Carbonari Cemiyeti'nin İtalya tarihindeki rolünü ve örgütlenme şeklini öğrenmiştir. Bu örgütün Temo üzerinde bıraktığı büyük etki, ülkesine döndüğünde gizli bir cemiyet kurmasına zemin hazırlamıştır.⁵⁵

Askeri Tıbbiye'de kurulan İnkılâb-ı Osmanî, daha sonra diğer yüksek mekteplere yayılarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ismini alacaktır. Ali Birinci, bu oluşumun kurucuları olan Mehmet Reşid ve İbrahim Temo'nun yazdıklarının hepsi doğru kabul edilse bile ortada bir cemiyetin kurulduğunu gösteren hiçbir delil olmadığını belirtir. Yazara göre; cemiyetin kuruluşu olarak kabul edilen bu talebelerin konuşmaları, her dönem görülen “vatan kurtarma” sohbetlerinden başka bir şey değildir. Tıbbiye'de bir cemiyet kurulmamış ancak, kurulduğu yönünde yayılan haberler Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşunu hızlandırmıştır.⁵⁶

⁵³ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul 2008, s.389-390.

⁵⁴ Hanioglu, a.g.e., s.174.

⁵⁵ Ernest Edmondson Ramsaur, **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul 2007, s.32.

⁵⁶ Ali Birinci, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi(1895)*, **Yeni Türkiye**, Sayı:31, (2000) s. 270.

Bazı yazarlar, bu muhalif oluşumun Abdülhamit'i devirmek isteyen dış güçlerin verdiği destekle kurulup palazlandığını savunurlar.

*“Jön Türk hareketinin ilk örgütlü muhalefetinin doğduğu 1889’da, kurucularının kimliklerine ve temasta buldukları gizli örgütlere, etkilendikleri düşünce kaynaklarına baktığımızda dış destekli ve sadece iktidarı değiştirmeye dönük bir organizasyon olduğu hemen görülmüyordu.”*⁵⁷

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin faaliyetleri iki yıl boyunca okul bahçesinde toplantı yapılması ve bazı öğrencilere cemiyetin amaçlarının anlatılmasından ibaret kalmıştır. İki yılın sonunda 1891 yılında bu şekilde fazla bir ilerleme sağlanamayacağı anlaşılmış ve artık örgütsel bir yapıya bürünüp mektep dışındaki çeşitli guruplarla irtibata geçme gereği duyulmuştur. Bu amaçla 20 Temmuz 1891 yılında yapılan toplantıya, yüksek dereceli bir memur ve bir gazeteci de katılmıştır.⁵⁸

İttihat ve Terakki hareketi 1895 yılına kadar bir öğrenci hareketi olmanın ötesine geçememiştir. Ermeni isyanları ile birlikte, Avrupa’da Osmanlı karşıtı propagandanın hat safhaya çıkması, harekete ivme kazandırmıştır. 1894 yılında İstanbul ve bazı illerde ortaya çıkan isyanlardan sonra İngiltere ve Fransa hükümetlerinin Ermenilere destek vermesi, İttihatçıları korkutmuştur. 1894 yılında Sason’da patlak veren Ermeni isyanı sonrasında, Rusya ve Avusturya’nın diplomatik müdahale girişiminde bulunması üzerine cemiyet harekete geçmeye karar vermiştir.⁵⁹ Bu gelişmeler üzerine bir beyanname yayınlayan İttihatçılar,

“Rejimin zulmü altında olanlar sadece Ermeniler değil, tüm Osmanlı halkıdır. Bu yüzden büyük devletler eğer bir karar alacaksa bu sadece bir azınlık gurubunu değil tüm halkı kapsamalıdır” fikrini savunmuşlardır.⁶⁰

1.2.1.Cemiyet İlk Kez Kendini Açığa Vuruyor

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin taraftarları çoğaldıkça, teşkilatlanma ve bir nizamname yazılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. 1895 yılı bu eksikliklerin giderildiği ve cemiyetin gerçek manada kurulduğu yıl olmuştur.⁶¹ Cemiyet, 30 Eylül 1895 tarihinde

⁵⁷ Suat Zeyrek, *II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bazı düşünceler: Darbe mi? Devrim mi?*, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.32, (2012), s.202.

⁵⁸ Hanioglu, a.g.e., s.174.

⁵⁹ Hanioglu, *Jön Türkler ve Osmanlıda İç-Dış Politika Bağlantısı, Türk Dış Politikasının Analizi*, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul 1994, s.335-336.

⁶⁰ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul 2000, s.46.

⁶¹ Birinci, a.g.m. s. 272.

İstanbul'da yapılan büyük Babı-âli yürüyüşün hemen ardından 5 Ekim'de İstanbul'da bir beyanname hazırlayarak dağıtmıştır. Planladıkları darbeye zemin hazırlamak için yaptıkları faaliyetlerin bir parçası olan bu bildiri ile cemiyet ilk kez varlığını açığa vurmuştur.⁶² Patlak veren Ermeni isyanları sonrasında dış müdahale tehdidinin ortaya çıkması ile cemiyetin rejimi değiştirmeleri gerektiğine olan inancı iyice pekişmiştir. Ancak bunu nasıl yapacakları konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Cemiyetin Avrupa merkezinde Ahmet Rıza ve Mizancı Murad'ın başını çektiği iki gurup ön plana çıkmıştır. Ahmet Rıza, devletin iç işlerine müdahale olarak yorumladığı dış müdahale ile yapılacak bir rejim değişikliğine kesinlikle karşı çıkmıştır. Mizancı Murad ise değişiklik için İngiltere'nin desteğinin şart olduğu fikrini savunmuştur.⁶³

Cemiyet'in faaliyetlerini sıkılaştırdığından haberdar olan Abdülhamit, bu muhalif hareketi bitirmek için cemiyetin önde gelenleri ile anlaşmayı denemeye karar vermiştir. 1897 Temmuz'unda Padişah, Avrupa'daki İttihatçıları muhalif çalışmalarından vazgeçirmeye ikna etmesi için Ahmet Celalettin Paşa'yı, Paris'e göndermiştir. İttihatçılara “zararlı” faaliyetlerinden vazgeçmeleri koşuluyla memuriyet verileceği ve maaş bağlanacağı belirtilmiştir. Ayrıca, Sultan bu kişilere İstanbul'a dönüp yapılacak reformlara öncülük etmeleri teklifini sunmuştur. Maddiyatları yeterli olmadığı için Avrupa'da yaşamakta zorlanan İttihatçıların çoğu bu teklifi kabul ederek devlet dairelerinde çalışmaya başlamıştır. İttihatçıların bu teklifi kabul etmelerinde, o yıl Yunanistan'a karşı yapılan savaşın kazanılması da etkili olmuştur. “Bu ülke nasıl kurtulacak” diye tasalanan bu kişiler için, savaşlarda ardi ardına yenilgiler almış devletin kazandığı bu zafer bir umut doğurmuştur.⁶⁴

Cemiyet, genel af ve reform yapılması sözü karşılığında, Avrupa'daki Meşveret ve diğer yayın organlarını çıkarmaya ara vermiştir. Cemiyetin liderlerinden Mizancı Murad Bey, verilen sözler karşılığında İstanbul'a dönmeye ikna olmuştur. Cemiyetin birçok basın organının susması ve liderlerinin bir kısmının padişahın safına geçmesi, cemiyeti dağılmanın eşiğine getirmiştir.⁶⁵ Yapılan anlaşma ile Ahmet Rıza ve çok az kişi haricindeki, İttihatçıların kendilerine verilen “arpalıkları” kabul etmesi, cemiyetin muhalifler gözünde güvenilirliğini

⁶² Hanioğlu, **a.g.e.**, s.185.

⁶³ Hanioğlu, **a.g.m.**, s.346.

⁶⁴ Akşin, **a.g.e.**, s..69.

⁶⁵ Hanioğlu, **a.g.e.**, s. 241.

yitirmesine sebep olmuştur. Bu yüzden 1897-1899 arası, üyelerinin çoğunu kaybetmiş olan hareketin en sönük olduğu zaman dilimidir.⁶⁶

Bu anlaşma ile çok sayıda üye kaybeden cemiyetin yeniden canlanması için 1899 yılı bir dönüm noktası olmuştur. Abdülhamit'in yeni inşa edilecek demiryollarının yapım imtiyazını Almanlara vermesi İngiltere'yi kızdırmıştır. Bu durum, çıkarlarını İngiltere'ye bağlamış olan bazı Osmanlı çevrelerinin İttihatçılara destek ve katılımına sebep olmuştur.⁶⁷

Yeni katılımlarla hem moral hem de güç bulan cemiyet, dağılma tehlikesi ve vaat edilen reformların yapılmadığı gerekçesi ile Ahmet Rıza öncülüğünde yeniden toparlanma yolunu seçmiştir. Cemiyetin Paris merkezi ile arası iyi olmayan İstanbul şubesi, 1899 yılında yeniden açtıkları Mısır bürosunun başına Mizancı Murad'ı koyup, burayı cemiyetin merkezi durumuna getirmiştir. Paris'deki Jön Türkler ise, cemiyet içindeki bölünmeyi engellemek için Rodos'ta sürgünde olan İshak Sükûti'yi firar ettirip Mısır'a göndermiştir. Sükûti görevini başarıyla yerine getirip cemiyeti dağılmaktan kurtarmıştır.⁶⁸

Yine aynı yıl cemiyet yeni ve güçlü bir katılımı adeta yeniden doğmuştur. II. Abdülhamit'in kız kardeşinin kocası olan Damat Mahmut Paşa'nın, oğulları Prens Sabahattin ve Prens Lütfullah'ı da yanına alarak Avrupa'ya kaçması Jön Türk hareketinde yeni bir dönem başlatmıştır. Ancak cemiyete güç veren bu katılım bazı ayrılıkları da beraberinde getirmiştir. Zamanla Prens Sabahattin'in, babasının ününü ve parasını da kullanarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin lideri olma niyeti taşıdığı ortaya çıkmıştır. Üstelik cemiyetin başındaki Ahmet Rıza ile Prens Sabahattin'in devletin kurtuluşuna dair fikirleri taban tabana zıttı. Ahmet Rıza, merkezîyetçiliği ve Müslüman- Osmanlı milliyetçiliğini savunuyordu ve her türlü dış müdahaleye kesinlikle karşıydı. Fransız sosyal tarihçisi Edmond Demolins'in fikirlerinden etkilenen Prens Sabahattin ise âdem-i merkezîyetçilikten yanaydı ve dış müdahaleye sıcak bakıyordu.⁶⁹

Birkaç yıl boyunca çabalarını yeni üyeler kazanmak ve rejim karşıtı gazete ve dergiler çıkarmaya yoğunlaştıran cemiyet 1901 yılında yeniden hareketlenmeye başlamıştır. Cemiyetin İstanbul merkezinin çağrısıyla Damat Mahmut Paşa bütün muhalifleri bir araya getirecek bir kongre düzenleme kararı almıştır.⁷⁰ 4 Şubat 1902 tarihinde başlayan I. İttihat ve

⁶⁶ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Soner Gönen, İstanbul 2000, s.132.

⁶⁷ Akşin, **a.g.e.**, s.79.

⁶⁸ Hanioglu, **a.g.e.**, s. 244.

⁶⁹ Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık(1905-1928)**, Çev. Nüzhet Salihoğlu, İstanbul 2003, s.37-38.

⁷⁰ Hanioglu, **a.g.e.**, s.393.

Terakki Cemiyeti Kongresi'ne birçok muhalif grup ve bazı azınlıkların temsilcileri katılmıştır.⁷¹ Damat Mahmut Paşa büyük devletlerin özellikle de İngiltere'nin desteğini almak için bu kongreye öncülük etmiştir. Amaçları İttihatçılar ile taban tabana zıt olan azınlık komitaları yine de, II. Abdülhamit'i devirme arzusuyla cemiyete destek olmuşlardır.⁷² Cemiyetin yöneticileri ise, meşruti düzenin yeniden sağlanıp, azınlıklara mecliste temsil hakkı verilmesiyle bağımsızlık yanlısı azınlık komitalarını bu fikirlerinden vazgeçirebileceklerini düşünüyorlardı. Ancak yapılan kongrede bu ayrılıkçı komitaları ikna etmenin kolay olmadığını anlamışlardır.⁷³ Ermeniler kongrede, Prens Sabahattin ve taraftarlarından büyük tavizler koparmalarına karşın, tatmin olmamış ve devletin birlik ve bütünlüğü için değil sadece padişahı devirmek için işbirliği yapabileceklerini açıklamışlardır. Kongrede, Ermeni komitalarının asıl hedeflerinin devletin birlik ve beraberliği korumaktan ziyade özerklik elde etmek olduğu anlaşılmıştır.⁷⁴ Taraflar arasında hayal kırıklığı yaratan kongre, önemli bir uzlaşa sağlanamadığı için 9 Şubat 1902 tarihinde sona ermiştir.

1902 Kongresi sadece Ermeni-Jön Türk görüş farklılıklarını teyit etmemiş aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde bir çatlağa sebep olmuştur. Kongrede, Ahmet Rıza ile Prens Sabahattin arasında iyice belirginleşen fikir ayrılığı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bölünmesine yol açmıştır. Cemiyet, "*âdemi-i merkeziyet*" fikrini savunan Prens Sabahattin öncülüğündeki grupla, merkeziyetçi Ahmet Rıza öncülüğündeki grup arasında ikiye bölünmüştür. Bu kongreden sonra Ahmet Rıza Bey'in liderliğinde toplanan grup, cemiyetin adını değiştirip "Terakki ve İttihat Cemiyeti" yapmışlardır. Fikirlerini, Mısır'da çıkarmaya başladıkları "Şuray-ı Ümmet" gazetesinde yazmaya başlamışlardır. Cemiyetin amaçlarını belli eden bazı fikirler 1895'de ortaya çıkmış olsa da, programı tam olarak bu gazetenin 1902 yılında yayınlanan bir sayısında açıklanmıştır.⁷⁵ Prens Sabahattin ve taraftarları ise "Teşebbüs-i Şahsî ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti" çatısı altında faaliyetlerini sürdürmüştür. Yeni cemiyetin yayın organı olarak "Terakki" gazetesini kurmuşlardır.⁷⁶ Aradaki fikir ayrılıkları sebebiyle iki tarafın yayın organları yıllarca birbirlerine ağır eleştirilerde bulundu. 1902 yılındaki kongreden sonra iki cemiyet de bir dağınıklık ve suskunluk dönemine

⁷¹Akşin, **a.g.e.**, s.80.

⁷²Hanioğlu, **a.g.e.**, s.393.

⁷³Şimşek, **a.g.m.**, s.185.

⁷⁴ Akşin, **a.g.e.**, s.83.

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi- Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876–1907)**, C.III, Ankara 1988, ss.521-522.

⁷⁶ Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, s.39.

girmiştir. Çoğu gayrimüslim olan Prens Sabahattin taraftarları kendi köşelerine çekilmişlerdi. Ahmet Rıza taraftarları da şiddet eylemlerine karşı oldukları için fazla faal olamamışlardır.⁷⁷

1905 yılında Ermenilerin düzenlediği suikast girişimi, Rus İhtilali'nin yaşanması ve büyük devletlerin Makedonya müdahalesinin devletin dağılma sürecine girdiği fikrini uyandırması, İttihatçıların üzerlerindeki uyuşukluğu atmalarını sağlamıştır. Bu hareketlenmede aynı yıl Paris'e kaçan Dr. Bahaettin Şakir'in de etkisi büyüktür. Şakir, Jön Türkleri birleştirme girişiminde bulunmuş ancak Prens Sabahattin âdemi merkezîyet fikrinde ısrar edince birleşmenin imkânsız olduğu anlaşılmıştır.⁷⁸

1.2.2.Selanik Gurubu Gücü Eline Alıyor

1902 sonrasında Avrupa'daki İttihatçıların hareketten yoksun pasif bir hale gelmesi ve Avrupa'nın Makedonya'yı bahane ederek giderek artan müdahalesi, Balkanlardaki Jön Türkleri harekete geçirmiştir. 1906 Eylül'ünde Selanik'te Jön Türk hareketiyle yakınlığı olan 10 kişi, Sultan'ı devirip devleti çöküşten kurtarmak amacıyla İsmail Canbolat ve Mithat Şükrü'nün önderliğinde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kurmuşlardır.⁷⁹ Padişah, Selanik'te olup bitenler hakkında bazı bilgilere ulaşmış ve Mart 1907'de cemiyetin üyeleri olan Ömer Naci ve Hüsrev Sami'nin tutuklanması için Selanik'e telgrafla emir vermiştir. Ancak Selanik Telgraf İdaresi başkâtibi olan Talat Bey emri görmüş ve iki ismi durumdan haberdar etmiştir. Bunun üzerine Ömer Naci ve Hüsrev Sami, Paris'e kaçmışlardır. Gitmeden Cemiyet merkezi kendilerine, Paris'teki iki gruba ayrılmış Jön Türklerin programlarını inceleme görevi vermiştir. İki isim, Ahmet Rıza'nın Terakki ve İttihat Cemiyeti'ni ve Prens Sabahattin'in Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkezîyet Cemiyeti'nin programlarını incelemişlerdir. Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin programını kendi cemiyetlerine daha yakın bulan ikilinin yaptığı anlaşma ile 27 Eylül 1907'de iki parti birleşmiş ve Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ismini almıştır.⁸⁰

Bu birleşmeden çok kısa sonra, daha dinamik ve cesur bir yönetime sahip olan Selanik merkezi, cemiyetin yönetimini eline almaya başlamıştır. Bazı yazarlar, gücü ele geçiren Selanik kökenli İttihatçılar ile Cemiyet'i İstanbul'da kuran İttihatçıların birbirinden çok ayrı zihniyete sahip olduğunu belirtir. Cemiyet İstanbul'da kurulduğunda; Osmanlı'nın bütün

⁷⁷ Akşin, a.g.e., s.94.

⁷⁸ Akşin, a.g.e., s.97.

⁷⁹ Bu 10 kişi: Bursalı Tahir, Hacı Ahmed, Naki, Talat Bey (Paşa), Mithat Şükrü, Ömer Naci, Kâzım Nami (Duru), İsmail Canbolat, İsmail Hakkı ve Süleyman Fehmi'di. Bkz. Akşin, a.g.e., s.105.

⁸⁰ Akşin, a.g.e., s.109.

kültürel unsurlarını bağrında taşıyan, Fransa'yı örnek almış çoğu sivil ve aydın kişilerden oluşan ve Osmanlıcılık düşüncesini savunan bir yapıya sahipti. Bu girişimin kökleri Jön Türklere dayanmaktaydı. Ancak daha sonra cemiyet; subayların hâkim olduğu, Selanik Grubu olarak bilinen ve Yahudi, dönme ve Türklere oluşan, Almanya'yı örnek alan ve Türkçülüğü benimsemiş bir yapıya dönüştü. Ve bu değişim cemiyetin politikalarına da yansımıştır.⁸¹

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kuran bu kişiler içinde Masonlar çoğunluktaydılar ve üyelerinin çoğunu, güvenilirliği bir süzgeçten geçmiş olan Mason Locası üyelerinden seçmişlerdir. Sultan'ın baskısı sebebiyle çalışmalarını gizli yürütmek zorunda olan bu cemiyet için, Mason Locaları güvenli bir üs olmuştur.⁸²

Cenevre'deki Ermeni Taşnaksutyun Cemiyeti, Prens Sabahattin ve Ahmed Rıza'yı muhalifleri bir araya getirecek ikinci bir kongre yapmaya ikna etmiştir. Abdülhamit'e karşı verilen mücadelede tarafların birbirinden bağımsız hareket ettiğini ve bu yüzden başarıya ulaşamadığını belirtmiş ve işbirliği teklifinde bulunmuşlardır.⁸³ Bu girişim sonucu alınan kararla 27-29 Aralık 1907'de Paris'te muhaliflerin ikinci büyük kongresi toplanmıştır. Kongrede; Ahmet Rıza, Prens Sabahattin ve Ermeni Malumyan Agnuni'nin başkanlık ettiği üç oturum yapılmıştır. Pek çok görüş ayrılığına rağmen, iki taraf arasındaki ihtilafı konular geçiştirilerek, bir madde etrafında anlaşmaya varılmıştır, o da: Sultan Abdülhamit'i devirmek için işbirliği yapmak. Her iki tarafın da rejimi yıkmaya konusunda duyduğu istek, sorunlara değinmeden bir uzlaşma sağlama prensibine göre hareket etmelerini sağlamıştır.⁸⁴

Balkanlarda bulunan 3. Ordu'daki genç subayların desteğini arkasına almış olan Selanik merkezi, Ermeni komitalarından aldıkları desteğin de verdiği özgüvenle yeteri güce ulaştığına kanaat getirmiştir. Dış güçlerin Makedonya sorunu sebebiyle müdahale etme ihtimalini fırsat bilen cemiyet harekete geçmiş ve 28 Mayıs 1908'de resmen siyaset sahnesine çıkmıştır. Cemiyet Manastır'da kendi ismiyle, Rusya haricindeki büyük devletlerin konsolosluklarına bir layiha sunmuştur. Ülkede yaşayan Müslümanların ve Hıristiyanların yabancı müdahaleye karşı olduğu belirtilen layihada sadece Makedonya'nın değil Osmanlı topraklarındaki bütün halkın yönetimden memnun olmadığı anlatılıyordu. Eğer amaç halkın mutluluğu ise büyük

⁸¹ Suavi Aydın, *İki İttihat Terakki: İki Ayır Zihniyet, İki Ayır Siyaset*, (ed.) Mehmet Ö. Alkan, **Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası- Tanzimat Ve Meşrutiyet'in Birikimi, Türkiye'de Siyasi Düşünce**, C.I, İstanbul 2011. ss.117-128.

⁸² Akşin, a.g.e., s.108.

⁸³ Kuran, a.g.e., ss.287-288.

⁸⁴ Avagyan, a.g.e., s.23.

devletlerin, kendilerinin hürriyet mücadelesine destek olmalarını istemişlerdir.⁸⁵ Bu layiha ile siyaset sahnesine çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti, çok geçmeden amacına ulaşacak ve önce II. Meşrutiyet'i ilan edecek ardından da Sultan Abdülhamit'i tahttan indirecektir.

⁸⁵ Akşin, **a.g.e.**, ss.124-125.

2. BÖLÜM

CEMİYETİN İLK İKİ KONGRESİ VE ERMENİ KOMİTALARI

2.1. İlk İlişkiler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin I. Kongresi (1889-1902)

XIX. yy. sonlarına doğru Ermeni komitaları, bağımsızlık talepleri karşısında duyarsız kalan Avrupa Devletleri'nin dikkatini çekmek için bombalı eylemler, sabotajlar ve suikastlar düzenlemişlerdir. 1890 yılından sonra Balkan komitacılığına dâhil olan bu komitalar uzunca bir süre, Rusya ile İngiltere'nin çelişen politikaları arasında kalmışlardır.⁸⁶ Balkanları, bir uydu devleti olarak kontrolü altına almayı başaramayan Rusya, Osmanlı Devleti'ni zayıflatmak için o zamana kadar Osmanlı'ya sadık kalmış olan Ermenileri isyana teşvik etmeye başlamıştır.⁸⁷

Ermeni örgütleri de, Bulgaristan'da kullanılan yöntemlerin aynısını uygulayıp bağımsızlık elde etmeyi amaçlamışlardır. Önce, kanlı isyanlar başlatıp devletin bu isyanları batırmasının ardından, var güçleriyle “katliam var” propagandası yapmış ve bu yolla Avrupa'nın müdahalesini sağlayarak önce özerklik sonra bağımsızlık elde etmeyi amaçlamışlardır. 1880 sonrasında çıkan Ermeni olaylarını bu yönden değerlendirmek, çıkarılan kanlı isyanların sebebi hakkında daha sağlıklı bir bakış açısı sunar.⁸⁸

Ermeni komitalarının faaliyete geçmesi, neredeyse İttihat ve Terakki'nin kurulmasıyla aynı zamana tesadüf eder. Cemiyet ile Ermeni Komitaları arasındaki ilk ilişkiler de Hınçak Komitesi'nin palazlanmaya başladığı 1891-92 yılları arasında kurulmuştur. İlk adımı hangi tarafın attığı net olmasa da, Cemiyet'in Paris merkezinin başında bulunan Ahmet Rıza'nın o yıllarda Hınçak liderleriyle birçok kez bir araya geldiği bilinmektedir. Rejimin barışçıl yöntemlerle değişmesi gerektiğine inanan Cemiyet yöneticileri bu toplantılarda, devrimci fikirlerinden vazgeçmeleri koşuluyla reform gerçekleştirmek için birlikte mücadele etmeyi teklif etmişlerdir. Berlin Antlaşması'nın Ermenileri konu alan 61. Maddesini uygulatarak özerk bir Ermeni Devleti kurmak isteyen Ermeni Komitaları bu teklife hiçbir zaman sıcak bakmamıştır. Ancak iki taraf arasındaki ilişkiler kopmamış ve 1895 yılına kadar yüzeysel

⁸⁶ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I, s.591.

⁸⁷ J.Stanford Shaw/ Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.II. Çeviri: Mehmet Harmancı, İstanbul 1994?, s.249

⁸⁸ Akşin, **a.g.e.**, ss.53-54.

olarak devam etmiştir.⁸⁹ Ermeni yazar Rober Koptaş, 1890'lı yıllardan itibaren Jön Türkler ile gittikçe artan temaslar kuran Ermeni devrimci örgütlerinin, Osmanlının toprak bütünlüğüne karşı daha saygılı bir üslup kullanmaya başladığını ifade etmekte ve en güçlü Ermeni Komitesi olan Taşnakların, bağımsızlık fikrinden âdem-i merkezîliğe meylettiğini iddia etmektedir.⁹⁰ Ancak söz konusu fikir değişikliğinin gerçekten mi yoksa sadece Abdülhamit'i devirmek için işbirliği yapma arzusundan mı kaynaklandığı tartışmaya açıktır. Çünkü ilk toplantısını 1892 yılında yapan Taşnaksutyun, teşkilatını doğu ve batı bürosu olarak ikiye bölme kararı almıştır. Batı bürosu Avrupa'nın dikkatini çekmeye yönelik propaganda faaliyeti yürütmekle, doğu bürosu ise isyan ve terör olaylarını planlamak ve uygulamakla görevlendirilmişti. Doğu bürosuna böyle bir görev verilmesi, Hınçaklar gibi Taşnakların da bağımsızlık elde etmek için silahlı mücadeleyi benimsemiş olduğunun bir göstergesidir.⁹¹

Üstelik milliyetçilik bilinci iyice gelişen Ermeni komitelerinin bir kısmı Avrupa'da, bir kısmı da Osmanlı topraklarında bağımsız bir devlet kurmak için çalışmalara başlamışlardır. Bu komiteler, 1894 yılında büyük bir isyan hazırlığı yapmışlardır. Osmanlı Devleti'nin bu isyana sert tepki vereceğini biliyorlardı. Ancak bu ihtilalcı komiteler, yine de büyük güçlerin dikkatini çekebilmek için kendi insanlarını kararlı bir şekilde bu tehlikeli sürece dâhil etmişlerdir.⁹²

1894 yılında Ermenilerin ayrılıkçı faaliyetlerinin artmasında Ermeni Patrikhanesi'nin de önemli bir etkisi olmuştur. Hınçak Komitesi'nin baskıları sonucu, Ermeni milliyetçiliği ile bilinen Mateos İzmirliyan, İstanbul Ermeni Patrikliği'ne seçilmiştir. İzmirliyan zaten yakın ilişkiler içinde olduğu Hınçak Komitesi'nin başkanlığını da üzerine almış ve bu tarihten sonra komite, Ermeni tebaayı devlete karşı kıskırtmak için faaliyetlerini hızlandırmıştır. Hınçak Komitesi, yeni patriğin öncülüğünde ve yabancı devletlerden aldığı cesaretle, devlete sadık Ermenilere baskı yapmaya başlamıştır. Amacına ulaşmak için pervasızca eylemler yapmaya

⁸⁹Avagyan, a.g.e., s.15.

⁹⁰ Rober Koptaş, *Zohrab, Papazyan ve Pastırmacıyan'ın Kalemlerinden, 1914 Ermeni Reformu ile İttihadçı-Taşnak Müzakereleri, İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri- Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları (23-25 Eylül 2005)*, İstanbul 2011, s.175.

⁹¹Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu*, İstanbul 2012, s.100.

⁹² Ramsaur, a.g.e., s.26.

başlayan Hınçaklar, sadece Müslüman halkı katletmekle kalmamış aynı zamanda kendilerine hizmet etmeyen Ermenilere yönelik suikastlar da düzenlemişlerdir.⁹³

2.1.1. İttihatçılar ile Ermenilerin Yakınlaşma Sebepleri

Ermeni isyanları ile birlikte, Avrupa'da Osmanlı karşıtı propagandanın hat safhaya çıkması, henüz bir öğrenci hareketi olmanın ötesine geçememiş Jön Türk hareketine de canlılık kazandırmıştır. 1894 yılında patlak veren Ermeni isyanlarından sonra Avrupa kamuoyunun Ermenilere destek vermesi, İttihatçıları korkutmuştur. 1894 yılında Sason'da patlak veren Ermeni isyanı sonrasında Rusya ve Avusturya'nın, Osmanlı Devleti'ne diplomatik müdahale girişiminde bulunması cemiyeti harekete geçirmiştir.⁹⁴ Bu gelişmeler üzerine bir beyanname yayınlayan İttihatçılar,

“Rejimin zulmü altında olanlar sadece Ermeniler değil, tüm Osmanlı halkıdır. Bu yüzden büyük devletler eğer bir karar alacaksa bu sadece bir azınlık gurubunu değil tüm halkı kapsamalıdır” fikrini savunmuşlardır.⁹⁵

Jön Türkler, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin uygulanması ve Vilayet-i Sitte'de bir Ermeni devleti kurulması tehlikesi karşısında, Sultan Abdülhamit ayrılıkçı Ermenilerle mücadelede başarılı olduğu müddetçe telaşa kapılmamıştır. Ancak Sason İsyanı'nın ardından Avrupa devletleri soruna müdahil olunca Jön Türkler, Bulgarlara olduğu gibi Ermenilere de özerklik verileceği endişesine kapılmış ve Ermeni meselesine özel ilgi göstermeye başlamışlardır. Ermeni yazar Avagyan, bu tarihten sonra Cemiyet'in, devrimci Ermeni komitalarıyla yakınlaşma gereğini hissettiklerini ve bu yakınlaşma sayesinde, Ermenileri reform projesinin uygulanması taleplerinden vazgeçirmeyi amaçladıklarını savunur.⁹⁶

Ülkede yaşanan bütün sıkıntıların padişahın tahtan indirilmesi ve Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile çözüleceğini düşünen Jön Türkler bu amaçlarına ulaşmak için destek arayışına girmişlerdir.⁹⁷ Ermenilerin bölücü faaliyetlerini engelleme konusunda başarılı bir mücadele veren II. Abdülhamit'i bağımsızlık yolunda en büyük engel olarak gören Ermeni komitaları,

⁹³ Kılıç, **a.g.m.**, s.846.

⁹⁴ Hanioglu, **a.g.m.**, s.335-336.

⁹⁵ Kuran, **a.g.e.**, s.46.

⁹⁶ Avagyan, **a.g.e.**, s.14-15.

⁹⁷ 1895 yılında İttihatçıların Osmanlı Gazetesi, Sasun İsyanı sırasında, Ermenilerin Abdülhamit tarafından mezhep savaşına itildiğini ve çıkan olayların Avrupa'da devlet aleyhine kullanıldığını belirterek padişahu eleştirmiştir. Gazete Ermenilerin çıkardığı isyan ve yaptıkları zulümden ziyade, padişahın politikasına yoğunlaşmıştır. **Bkz.** Ahmet Oğuz, *II. Meşrutiyet Öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyetinin Gayrimüslimlere Bakışı*, **Türk Yurdu**, S.284. (Nisan 2011), s.107.

Jön Türkler ile ortak bir cephede buluşmuş oldu. İşbirliği için ilk adımı atan Jön Türklerin önde gelenleri, 1894 yılında Padişaha karşı tek ve güçlü bir cephe oluşturmak için, Ermeni komitalarıyla irtibata geçmişleridir. Paris'te gerçekleşen görüşmede Jön Türkler, bu komitalara işbirliği yaparak tüm ülkede reform yapmayı teklif etmişlerdir.⁹⁸

1894 yılında hem İttihatçıların hem de Sultan Abdülhamit'in Ermeni halkını milleti-sadık olarak görmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Abdülhamit'in hazırlattığı bir istatistiğe göre 1894 yılında Osmanlı topraklarındaki her 10 memurdan biri Ermeni'dir ve toplam Ermeni memur sayısı 9 bin civarındadır.⁹⁹

1895 yılına kadar bir öğrenci hareketi olmanın ötesine gidememiş olan İttihatçılar, Ermeni örgütlerinin çok aktif olmaları karşısında o yıl üzerlerindeki uyuşukluğu atmış ve kendilerini harekete geçmek zorunda hissetmişlerdir.¹⁰⁰ Ermenilerin çıkardıkları isyanlar padişah tarafından sertlikle bastırılmış ve Ermeni Komitaları ile Patrikhanesi bu müdahaleyi büyük devletlerin desteğini almak için bir propaganda unsuru olarak başarıyla kullanmışlardır. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın müşterek hazırladıkları kırk maddelik reform programı ve on dört maddelik muhtıranın 11 Mayıs 1895'de ortaya çıkmasının ardından Ahmet Rıza, Hınçak Komitesi yöneticileri ile Paris'te bir araya gelmiş ve Sultan'a karşı işbirliği yapmak için Ermenilerin eşitlik ilkesine uymayan reform taleplerinden vazgeçmeleri gerektiğini söylemiştir. Ancak Hınçak yöneticileri bu teklifi kabul etmemiş ve görüşmeden bir sonuç çıkmamıştır.¹⁰¹

Hınçak Komitesi'nin öncülüğünde 4.000 kadar Ermeni İstanbul'da toplanarak, Mayıs ayında büyük devletlerin aldığı reform kararlarını uygulanması için padişaha baskı yapmak amacıyla 30 Eylül 1895 tarihinde Babıâli'ye yürümüşlerdir. Ermeniler ile Müslümanlar arasında çıkan ve 3 gün süren kanlı çatışmaların ardından Cemiyet, 5 Ekim'de İstanbul'da olaylardan dolayı yönetimi suçlayan bir beyanname hazırlayarak dağıtmıştır. Planladıkları darbeye zemin hazırlamak için yaptıkları faaliyetlerin bir parçası olan bu bildiri ile cemiyet ilk kez varlığını açığa vurmuştur.¹⁰²

1895-96 yıllarında Cemiyet ile Ermeni partilerini tüm zıtlıklara rağmen işbirliğine iten iki olay yaşanmıştır. Birincisi, 1895'de Anadolu'da başlayan Ermeni isyanları sırasında II.

⁹⁸ Avagyan, **a.g.e.**, s.13.

⁹⁹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I, s.594.

¹⁰⁰ Akşin, **a.g.e.**, s.55.

¹⁰¹ Avagyan, **a.g.e.**, s.16.

¹⁰² Hanioglu, **a.g.e.**, s.185.

Abdülhamit'in, Hınçak Cemiyeti'nin Osmanlı Devleti'ndeki faaliyetlerine büyük darbe vurmasıydı. İkincisi ise bu olayın bir yıl sonrasında, Abdülhamit'e darbe planladıkları iddiasıyla Jön Türk Hareketi'nin İstanbul merkezinin çökertilmesiydi. Aldıkları ağır darbeler, amaçları tamamen zıt olan bu iki tarafı işbirliği yapmaya ve Sultan'a karşı beraber mücadele etmeye itmiş gibi görünmektedir.¹⁰³ 1895-1896 yıllarında yaptıkları isyanlarla Abdülhamit'i zor durumda bırakan Ermeniler, İttihatçıların sempatisini çekmiştir. Ermeni isyanlarının çıkış sebebini Sultan'ın kötü yönetimine bağlayan İttihatçılar, basın organları Osmanlı Gazetesi'ndeki yayınlarda Ermenilere destekleyen yazılar kaleme almışlardır.¹⁰⁴

Ahmet Rıza'nın uzlaşma girişimi sonuç vermeyince, cemiyet içinde liderlik mücadelesi veren Mizancı Murad¹⁰⁵ 1896'da Londra'da Hınçak liderlerinden Nazarbeg ile görüşmüştür. Ancak Hınçakların devrimci taleplerinden geri adım atmaması üzerine bu görüşmeden bir sonuç çıkmamıştır¹⁰⁶ Aynı yıl, yabancı müdahalesini reddeden ve daha keskin muhalefet yapmamakla eleştirilen Ahmet Rıza'ya cemiyet içinde sert tepkiler yükselmeye başlamıştır. Ahmet Rıza bu tepkileri azaltmak için Ermeni Komitaları ile tekrar görüşmek üzere Londra'ya gitmiş ancak kendisi de yaptığı toplantıdan bir sonuç alamamıştır.¹⁰⁷

2.1.2. Muhaliflerin İlk Büyük Kongresi

İttihatçılar ile Ermeni komitaları arasında gelgitlerle dolu bir ilişki yaşanırken, Sultan Abdülhamit aldığı sert tedbirlerle Ermeni komitalarının zararlı faaliyetlerini büyük oranda kontrol altına almıştır. Görevde kaldığı 1894 ila 1896 yılları arasında Ermenileri devlete karşı kısıktarak isyana teşvik eden Ermeni Patriği Matheos İzmirliyan, devletin yanı sıra Ermeni aristokrat, memur ve din görevlilerinin baskısıyla istifa etmek zorunda kalmış ve 1896 yılında Kudüs'e sürgün edilmiştir. İsyancılar sonucu bağımsızlık elde edemeyen Ermeniler büyük bir

¹⁰³ Avagyan, a.g.e., s.17.

¹⁰⁴ Ahmet Oğuz, *Meşrutiyet'in Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşuna Etkisi ve Bu Dönemde Türk-Ermeni İlişkileri ve Bu İlişkilerin Basına Yansması*, s.172-173.

¹⁰⁵ Ahmet Rıza ile Kasım 1896'da yapılan kongrede Cemiyetin başına geçen Mizancı Murad arasında fikir ayrılığı vardı. Murad, bu zaferden sonra Cemiyetin merkezini Cenevre'ye taşıdı ve Mizan gazetesinin yayını Cenevre'de sürdürmüştür. Artık cemiyet, Mizancı Murad'ın başında olduğu Cenevre ve Ahmet Rıza'nın önderlik ettiği Paris kolu olmak üzere ikiye bölünmüştür. Ahmet Rıza dış müdahaleye kesin karşı iken Murad, 1895 ve 1896'da padişahı devirmek için yapılan girişimlerin şartlar uygun olmasına rağmen başarısız olmasını yabancı devletlerin müdahale etmemesine bağlıyordu. Murad, İngiltere'nin müdahalesini sağlayabilmek için Ermeni komitalarını da işin içine katmak istiyordu ve bu amaçla onlara zaman zaman çağrılarda bulunmuştur. Ayrıntılı Bilgi için bkz., Hanioğlu, a.g.e., s.220-221.

¹⁰⁶ Hanioğlu, a.g.e., s.191.

¹⁰⁷ Hanioğlu, a.g.e., s.210.

hayal kırıklığına uğramıştır.¹⁰⁸ Bu moral çöküntüsünü çabuk atlatmak için olsa gerek, 1896 sonlarında Ermeni komitaları, padişaha karşı mücadele etmek için Müslümanları birlikte hareket etmeye davet eden bir bildiri dağıtmışlardır. Ermenilerin bu daveti Jön Türkler arasında büyük ilgi görmüştür.¹⁰⁹

Rejime karşı giriştikleri mücadelede başarısız olan iki taraf 1987 yılında tekrar birbiriyle yakınlaşmıştır. Ahmet Rıza, Cenevre'deki Troşag (Bayrak) Gazetesi'ni ziyaret ederek Abdülhamit'e karşı işbirliği teklifinde bulunmuştur. Ahmet Rıza bu işbirliğinin gerçekleşebilmesi için yine, Ermenilerin büyük devletlerin müdahalesini reddetmelerini, devrimci mücadele yöntemlerinden vazgeçmelerini ve rejimi devirmek için silahlı eylemlerden uzak durmalarını şart koştu. Bu koşullar, bağımsızlık arzulayan Ermeni komitalarının asıl amaçlarına ters düşmekteydi ve kabul edilebilir değildi. Ancak iki taraf da taban tabana zıt olan planlarından taviz vermemesine rağmen, ortak düşmanlarının çok güçlü olması sebebiyle işbirliği yapma kapısını tamamen kapatmamışlardır.¹¹⁰

1897 yılının Mayıs ayında kazanılan Yunan zaferinin ardından II. Abdülhamit, rejime karşı palazlanan İttihatçıların İstanbul yapılanmasına büyük bir operasyona girişti. Cemiyetin birçok üyesi ya tutuklandı, ya da sürüldü. II. Abdülhamit, bu operasyonla İstanbul ayağını çökerttiği Cemiyet'in Avrupa yapılanmasını bitirmek için de bir girişimde bulunmuştur. 1897 Temmuz'unda, Avrupa'daki Cemiyet'in önde gelenlerini muhalif çalışmalarından vazgeçirmeye ikna etmesi için Ahmet Celalettin Paşa'yı Paris'e göndermiştir. Ahmet Celalettin Paşa görüştüğü İttihatçılara rejimi yıkmaya çalışmak yerine İstanbul'a dönüp ülkenin gelişmesi için yapılan reformlara öncülük yapmalarını istemiştir. Ahmet Rıza ve bazı kişiler hariç birçok ittihatçı teklifi kabul etmiştir.¹¹¹ Yapılan anlaşma ile genel af ve reform yapılması sözü karşılığında cemiyet, Avrupa'daki Meşveret ve diğer yayın organlarını çıkarmaya ara vermiştir. Cemiyetin liderlerinden Mizancı Murad, verilen sözler karşılığında İstanbul'a dönmeye ikna olmuştur. Bu iki gelişmenin ardından büyük darbe alan İttihatçılar, birçok basın organının susması ve liderlerinin bir kısmının padişahın safına geçmesi ile

¹⁰⁸ Erdal İlter, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, **Yeni Türkiye**, (Ermeni Sorunu, Cilt: II), S.38, (Mart-Nisan 2001), s. 868.

¹⁰⁹ Hanioglu, **a.g.e.**, s.216.

¹¹⁰ Avagyan, **a.g.e.**, ss.16-17.

¹¹¹ Akşin, **a.g.e.**, s.69.

dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, 1899 yılına kadar süren bir sessizliğe gömülmüştür.¹¹²

1898 yılında Cemiyet ile Ermeni komitalarının basın organları arasında karşılıklı işbirliği çağrıları yapılmış ancak bu çağrılar faaliyete dökülememiştir. 31 Mayıs'ta Taşnaksutyun, Troşag'da çıkan bir yazı ile bütün muhalif güçleri II. Abdülhamit'e karşı beraber mücadele etmek için işbirliğine davet etmiştir. Cemiyetin merkez Komitesi, padişahın endişeyle takip ettiği bu çağrıya olumlu yanıt vermiştir. Ancak cemiyetin tabanı, Anadolu'da birçok katliam yapan Ermeni komitalarıyla işbirliğine şiddetle karşı çıkmıştır. Gelen eleştiriler sonucunda Cemiyet, ilişkileri tabanından habersiz gizliden gizliye yürütmeye başlamıştır¹¹³

1899 yılında Damat Mahmut Paşa ile oğulları Prens Sabahattin ve Prens Lütfullah'ın Paris'e kaçarak kendilerine katılmasıyla Cemiyet tekrar toparlanma sürecine girmiştir.¹¹⁴ Padişaha karşı daha etkin bir mücadele yürütmek için ve destek bulmak için uluslararası toplantılara katılma çabaları artırılmıştır. Ayrıca Ermenilerle tekrar yakın ilişkiler kurulmaya başlandı. Ahmet Rıza Lahaye'deki konferansa Ermeni komitacı Minas Çeras ile birlikte katılmıştır. Cemiyet bu toplantı ile ilk kez Ermeni örgütleri ile açıktan işbirliği yapmıştır. İttihatçıların yine ilk kez uluslararası bir konferansa katılması padişahı tedirgin etmiştir.¹¹⁵

Bu yıla kadar, yapacakları devrimde şiddet kullanılmasına karşı çıkan Cemiyet'in, Ermeni komitalarının etkisinde kalarak olsa gerek silah kullanarak Sultan'dan kurtulmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. İttihatçılarla Ermenilerin yakınlaşmasından tedirgin olan Abdülhamit'in aldığı istihbarat, endişelerinde haksız olmadığını ortaya çıkarmıştır. Nisan ayında Sultan, Jön Türk ve Ermenilerin Londra'da buluşup kendisine suikast planladığı istihbaratını almıştır. Suikast için görevlendirilen Polonya asıllı tetikçilerden biri Londra'daki Osmanlı Sefareti'ne gelip para karşılığında planı ihbar edince suikast planı ortaya çıkmış ve başarısız olmuştur.¹¹⁶

1900 yılına gelindiğinde Osmanlı toprakları içerisinde sesi en çok çıkan ve büyük güçlerin en yakından izledikleri azınlık Ermenilerdi.¹¹⁷ Bu yüzden olsa gerek Mahmut Şevket Paşa, muhalif güçleri toplamayı planladığı toplantıya, Osmanlı topraklarında gücü ve etkinliği

¹¹² Hanioglu, a.g.e., s.241.

¹¹³ Hanioglu, a.g.e., s.280

¹¹⁴ Akşin, a.g.e., s.79.

¹¹⁵ Hanioglu, a.g.e., s.315.

¹¹⁶ Hanioglu, a.g.e., s.317.

¹¹⁷ Ramsaur, a.g.e., s.82.

fazla olan Ermenilerin de katılmasını özellikle istemiştir. Ancak İttihatçılar ile görüşmenin, bağımsızlık yolunda boşa kürek çekmek olduğunu savunan Devrimci Hınçak Cemiyeti bu kongreye katılmama kararı almıştır. Veragazmyal Hınçak Cemiyeti ve Taşnaksutyun Cemiyeti Ermenilerin sorunlarını anlatmak üzere tek blok halinde katılmaya karar vermişlerdir.¹¹⁸ Dönemin önde gelenlerinin anılarında ve belgelerde sonuçlarına dair fazla yer verilmemesi, toplantıda işbirliği için kayda değer bir ilerlemenin olmadığına bir göstergesidir. Ermeni komitaları o dönemde yapılan görüşmelerde bağımsızlık fikrinde ısrar ediyor olmalı ki, Cemiyet'in basın organı Osmanlı Gazetesi Ermenileri uyurma gereğini hissediyordu. 1900 yılında gazetede çıkan bir yazıda, Ermenilerin önünde iki yol olduğu yazılmıştır; ya Osmanlı sancağı altında yaşamak ya da Rusya'ya ilhak etmek. Gazete, Ermenilerin bağımsız bir devlet kurma fikirlerinin ise aklen ve siyaseten mümkün olmadığını yazıyordu¹¹⁹

Cemiyetin tabanının, bağımsızlık amaçlarından ödün vermeyen Ermeni Komitaları ile işbirliği yapılmasına karşı çıktığını belirtmiştik. Ermeni komitaları ile işbirliği için görüşmeye devam eden Cemiyet bu tepkiyi azaltmak için olsa gerek, basın organlarında; ayrılıkçı faaliyetler içinde olan Ermenilerin, sayıları ve etkileri az olan Hınçak Komitası üyesi olduklarını yazıyordu. Ermenilerin 23 Ağustos 1900'da Mısır'da yaptığı toplantıyı haberleştiren Osmanlı Gazetesi, Ermeni konuşmacıların "Osmanlı İttihadından" hiç bahsetmediğini, aksine Ermeni milli marşı ve bağımsızlık gibi isteklerin ön plana çıktığını yazmış ancak bunu Ermenilerin çoğunluğunun değil Anadolu Ermenileri üzerinde hiçbir nüfuzu kalmadığını iddia ettiği Hınçakların görüşü olarak değerlendirmiştir.¹²⁰ Gazeteyi çıkartanların Anadolu'da Ermeniler arasında yükselen milliyetçilik duygularından haberdar olmadığı düşünülemez. Ancak yaptıkları işbirliğine gelen ve gelmesi muhtemel tepkileri dizginlemek için, gazetenin artan Ermeni milliyetçiliğini ön plana çıkarmadığı muhtemeldir.

Cemiyetin 1902 Kongresi'nden hemen önce yine aynı gazete de; isyanlardan dolayı bütün Ermenilere asi gözüyle bakılmaması gerektiği, bu eylemleri yapanların ortak değerleri bilmeyen gençler olduğu yönünde bir makale yayınlanmıştır. Gazetenin başka bir nüshasında

¹¹⁸ Avagyan, *a.g.e.*, s.18

¹¹⁹ Oğuz, *II. Meşrutiyet Öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyetinin Gayrimüslimlere Bakışı*, s.109.

¹²⁰ Oğuz, *II. Meşrutiyet Öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyetinin Gayrimüslimlere Bakışı*, s.109.

da eğer meşrutiyet gelirse Ermeniler ve Türklerin aynı çatı altında eşit haklara sahip olabilecekleri ve hatta ortak bir parti bile kurabilecekleri anlatılıyordu.¹²¹

Dünyaca ünlü haber ajansları, Mart 1901'de cemiyetin İstanbul merkezinin Damat Mahmut Paşa'ya, padişahın yönetiminden memnun olmayan Türk, Arnavut ve Ermenileri kapsayacak bir kongre yapması için çağrıda bulunduğunu bildirdi. Ardından Paşa'nın oğulları Sabahattin ve Lütfullah beylerin de benzer bir çağrı yapması cemiyet üyeleri arasında heyecanla karşılanmıştır. Mahmut Paşa ve ona bu yolda destek olan eski devlet adamlarının muhalifleri kapsayan bir kongre toplamalarındaki amacı; büyük devletlerin ve özellikle de İngiltere'nin desteğini alabilmektir. Ermeniler ve diğer azınlık komiteleri için ise kongre; fikirlerini ifade edebilecekleri bir toplantı anlamı taşıyordu.¹²² Ahmet Rıza başta olmak üzere cemiyetin yöneticileri ise; yapılacak işbirliği ile meclisin açılıp gayrimüslimlerin temsilinin sağlanacağını ve bunun da ayrılıkçı grupları yatıştıracağını düşünüyordu. Hürriyetlerin ve siyasal hakların genişletilmesi ve Osmanlılık politikası ile bu gruplar kalıcı bir beraberliğe ikna olacaktı. Bu konudaki iyimserlikleri 1902 kongresinde azınlıkların özellikle de Ermenilerin tutumlarıyla ciddi bir yara almıştır.¹²³

Aslında azınlık komitelerinin Jön Türkler ile anlaşma ihtimalleri pek yoktu, ancak padişahı devirme arzusu zıt görüşlerde olmalarına rağmen cemiyet ile bir araya gelmelerini sağlamıştır.¹²⁴ Ayrıca Rusya'nın bir Ermenistan devleti kurmaktan ziyade, Anadolu'daki Ermenileri Slavlaştırma ve Ruslaştırma politikasına yönelmesi ile korkuya kapılan Taşnaksutyun kendini, İttihatçılarla yakınlaşmak zorunda hissetmiştir.¹²⁵ Sonradan I. Jön Türk Kongresi olarak adlandırılan toplantı, 4 Şubat 1902 yılında Prens Sabahattin ile Lütfullah'ım çağrısıyla Paris'te başlamış ve 9 Şubat'a kadar sürmüştür. 60-70 delegenin katıldığı kongrede neredeyse bütün Osmanlı azınlıkları temsil edilmiştir.¹²⁶ Farklı ülkelerden gelen bu delegelerin yol masrafının, Prens Sabahattin'e İngiltere tarafından verildiği tahmin edilmektedir.¹²⁷

¹²¹ Oğuz, *Meşrutiyet'in Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşuna Etkisi ve Bu Dönemde Türk-Ermeni İlişkileri ve Bu İlişkilerin Basına Yansımaları*, s.173.

¹²² Hanioglu, *a.g.e.*, s.393.

¹²³ Şimşek, *a.g.m.*, s.185.

¹²⁴ Hanioglu, *a.g.e.*, s.393.

¹²⁵ Kılıç, *a.g.e.*, s. 298.

¹²⁶ Kuran, *a.g.e.*, s.189.

¹²⁷ Akşin, *a.g.e.*, s.80.

Kongrede bazı ortak noktalarda anlaşma sağlansa da, Ermeni delegelerin teklif ettiği iki öneri üzerinde uzun tartışmalar olmuştur. Bunlardan birincisi; devrim mücadelesine silahlı güçlerin de katılması teklifiydi. İkincisi ise reformların yapılabilmesi için batılı güçlerin müdahale etmesiydi. Özellikle ikinci teklife sert tepki gösteren Ahmet Rıza ve destekçileri, Sultan'ın tahttan indirilmesi durumunda reformların kendi elleriyle yapılması gerektiğini belirterek, batılı güçlerin direk müdahalesine kesin olarak karşı çıkmışlardır. Prens Sabahattin ve taraftarları ise ülkenin toprak bütünlüğünün korunması şartıyla dış müdahale fikrine sıcak bakmışlardır. Bu yüzden Ermeni cemiyetleri Prens Sabahattin'e destek vermişlerdir. Ahmet Rıza'yı destekleyenlerin baskın gelmesi üzerine Ermeni delegeler, kongre çalışmalarına katılmalarının amaçlarına ters düştüğü gerekçesiyle kongreyi terk etmişlerdir. Kongre çıkışında bir bildiri okuyan Ermeni delegeler, rejimi değiştirmek için Osmanlı liberalleriyle işbirliğine hazır olduklarını tekrar ettiler.¹²⁸ Sina Akşin'e göre Ermeni Komitaları, Meşrutiyet'in ilanı ile İttihatçıların devletin birlik ve beraberliğini sağlanmasından ve bağımsızlık hayallerinin suya düşmesinden korkmuş ve Meşrutiyet için yapılacak mücadeleyi kendi çıkarlarına aykırı bulmuşlardır. Ermeniler kongrede, Prens Sabahattin ve taraftarlarından büyük tavizler koparmalarına karşın tatmin olmamış ve devletin birlik ile bütünlüğü için değil sadece padişahı devirmek için liberallerle işbirliği yapabileceklerini açıklamışlardır. Kongreye katılan Ermenilerin asıl hedeflerinin özerklik olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden olsa gerek, açıklanan bildirgeye de imza atmayı reddetmişlerdir.¹²⁹

Bu toplantıda tekrar anlaşıldı ki; başta Ermeniler olmak üzere Hıristiyan azınlıkların Türk ve Müslüman olan hanedana hiçbir bağlılıkları kalmamıştı. Doğal olarak devletin iç işlerine yabancı devletlerin müdahale etmesinin onlar için hiçbir sakıncası yoktu. O yüzden 1902 Kongresi'nde alınan kararlara Ahmet Rıza ve arkadaşlarının itirazlarına rağmen azınlıklar, "Avrupa Devletleri'ni, Osmanlı Devleti içinde zulüm altında ezilen halklara yardıma çağırın" bir madde eklettiler.¹³⁰ Bu madde ile cemiyet "Uluslararası anlaşmalara özellikle de Berlin Antlaşması'na uyulacağını ve bu anlaşmalardaki maddeleri bütün ülkede uygulanacağını" taahhüt ediyordu.¹³¹

¹²⁸ Avagyan, **a.g.e.**, s.19.

¹²⁹ Akşin, **a.g.e.**, s.83.

¹³⁰ Ramsaur, **a.g.e.**, s.93.

¹³¹ Akşin, **a.g.e.**, s.82.

Her ne kadar padişahı devirmek isteseler de İttihat ve Terakki Cemiyeti yöneticileri genel olarak Osmanlı milliyetçisi kişilerdi. Bu yüzden Ermenilerin Osmanlı'dan koparak yeni bir devlet kurmalarına kesinlikle karşıydılar. Prens Sabahattin de dâhil olmak üzere Cemiyet yöneticileri, işbirliği yapabilmek için Ermeni Komitaları'nın bağımsız devlet kurma fikirlerinden vazgeçmelerini şart koşmuşlardır. Ülke çapında yapılacak reformlarla Ermeniler de dâhil olmak üzere tüm azınlıkların sorunlarının çözülebileceğini savunuyorlardı. Ancak bu istekleri, sorunlarının çözülmesinden ziyade bağımsız bir devlet kurmak isteyen Ermeni Komitaları tarafından kabul görmedi.¹³²

Kongre, cemiyetin iki lideri Ahmet Rıza ile Prens Sabahattin arasındaki görüş ayrılıklarının da iyice gün yüzüne çıkmasına yol açmıştır. Prens Sabahattin'in kongrede azınlık komitalarının dış müdahale ve özerklik isteğine karşı çıkmaması, diğer cemiyet yöneticilerinin sert tepkisine sebep olmuştur.¹³³ Bu fikir ayrılıklarının sonucu olarak cemiyet, “*âdemi-i merkeziyet*” fikrini savunan Prens Sabahattin öncülüğündeki grupla, merkeziyetçi Ahmet Rıza öncülüğündeki grup arasında ikiye bölündü. Ahmet Rıza'nın liderliğinde toplanan grup, adını “Terakki ve İttihat” olarak değiştirdikleri cemiyetin, Prens Sabahattin ve taraftarları ise kurdukları “Teşebbüs-i Şahsî ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti” çatısı altında faaliyetlerini sürdürdüler.¹³⁴

2.2.İhtilâl'a Götüren Süreç ve II. Kongre(1902-1908)

1902 yılındaki kongreden sonra İttihatçıların kendi içinde yaşadıkları bu duraklama devri Ermeni Komitaları ile kurdukları ilişkilere de yansımıştır. Bu süre zarfında iki taraf arasında zaman zaman görüşmeler yapılsa da önemli gelişmelere yol açacak güçlü bir işbirliğine gidilememiştir.

1903 yılında hem Jön Türkleri hem de Ermeni Komitaları'nı işbirliği için motive eden iki olay yaşanmıştır. Makedonya'da çıkan isyan sonrasında büyük güçlerin verdiği sert

¹³² Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık(1905-1928)**, s.45.

¹³³ Prens Sabahattin Osmanlıcılığın, din ve ırk farklılığının üstünde bir vatandaşlık kavramı olması gerektiğini savunmuştur. Ahmet Rıza ise aynı terimi; Türk olmayan Osmanlıların Türkleştirilmesi olarak yorumluyordu. Sabahattin'e göre bu tanım, milliyetçilik akımının güçlendiği bir zamanda birçok din ve ırktan milleti bağrında taşıyan Osmanlı Devleti için daha uygun bir yaklaşımdı. O, devletin içinde bulunduğu zor durumdan ancak iktisadi bağımsızlığı sağlaması durumunda kurtulabileceğini bunun için de köklü sosyal ve mali reformlar yapılması gerektiğini savunuyordu. Ekonomik gelişmenin yolu “teşebbüs-i şahsî” yani kişisel girişimcilik ve bireysellikten geçiyordu. Ona göre devletin merkeziyetçi yapısıyla, ekonomi dâhil bütün alanlarda hükmetmeye çalışması bu gelişmenin önünde engeldi. Sabahattin'in fikirleri hakkında geniş bilgi için **bkz.** Sacit Kutlu, **Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul 2007, s.195.

¹³⁴ Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık(1905-1928)**, s.39.

tepkinin ardından Jön Türkleri dış müdahale korkusu sarmıştı. Özellikle Balkanlardaki 3. Ordu'nun genç subayları arasında II. Abdülhamit'e karşı güçlü bir tepki oluşmaya başlamıştı.¹³⁵ Bu subaylar Selanik'te etkin olan Mason localarını örnek alarak hücre tipi küçük örgütlenmelerle rejim karşıtı çalışmalarına devam etmişlerdir.¹³⁶ 12 Haziran 1903 tarihinde Rusya'nın Ermeni Kiliselerinin mallarına el koyması da faaliyetlerini Osmanlı topraklarında yoğunlaştıran Ermeni komitalarının dikkatlerini Kafkasya'ya yöneltmesine sebep olmuştur.¹³⁷

Bu sessizlik döneminde yaşanan diğer bir gelişme de Abdülhamit'in Serhafiyesi (Başhafiye) olarak bilinen Ahmet Celalettin Paşa'nın 1904 yılında, sarayla anlaşmazlığa düşüp Mısır'a kaçarak İttihatçıların safına katılması olmuştur. Paşa burada Jön Türklerin başına geçebilmek için uzun süre mücadele vermiş ancak başarılı olamamıştır.

1895-96 yıllarında yaptıkları terör eylemlerinden istedikleri sonucu alamayan Ermeni Komitaları, 1905 yılında Sultan Abdülhamit'e suikast girişiminde bulunmuşlardır. Belçikalı bir anarşist ile anlaşılan komitalar, at arabasına yerleştirdikleri bombayı Abdülhamit'in geçeceği sırada patlayacak şekilde ayarlamışlardır. Ancak Sultan'ın gecikmesiyle bomba erken patlamıştır. Patlamada 26 kişi öldüyse de Abdülhamit'e bir şey olmamıştır.¹³⁸ Taşnaksutyun yönetimi Sultan'a düzenledikleri suikasttan önce Ahmet Rıza'ya giderek bu eylemi birlikte gerçekleştirme teklifinde bulunmuşlardır. Ancak Ahmet Rıza bu teklifi hiddetle reddetmiştir.¹³⁹

Bu suikast girişimi, Rusya'da İhtilal yaşanması ve büyük devletlerin Makedonya sorunu sebebiyle müdahale etmesinin ardından Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girdiği fikrini uyandırmış ve İttihatçıların üzerlerindeki uyuşukluğu atmalarını sağlamıştır. Bu hareketlenmede aynı yıl Paris'e kaçan Dr. Bahaettin Şakir'in de etkisi büyüktür. Şakir, İttihatçıları birleştirme girişiminde bulunmuş, ancak Prens Sabahattin âdemi merkeziyet fikrinde ısrar edince birleşmenin imkânsız olduğu anlaşılmıştır.¹⁴⁰

2.2.1.Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Kuruluşu

¹³⁵ Avagyan, **a.g.e.**, s.20.

¹³⁶ Orhan Koloğlu, **İttihatçılar ve Masonlar**, İstanbul 1991, s.44-46.

¹³⁷ Avagyan, **a.g.e.**, s.20.

¹³⁸ Akşin, **a.g.e.**, s.94.

¹³⁹ Avagyan, **a.g.e.**, s.21

¹⁴⁰ Akşin, **a.g.e.**, s.97.

Avrupa'nın Makedonya'yı bahane ederek giderek artan müdahalesi ve İttihatçıların gelişmelere karşı kayıtsız ve yetersiz kalması, Balkanlar'daki Jön Türkleri harekete geçirmiştir. Selanik'te çoğu subaylardan oluşan ve Jön Türk hareketiyle yakın ilişkileri olan 10 kişi, 1906 Eylül'ünde İsmail Canbolat ve Mithat Şükrü'nün önderliğinde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kurmuşlardır.¹⁴¹

Bu dönemde Ermeni Komitaları seslerini daha çok duyurma çabasındadırlar. Sultan Abdülhamit karşısında ittifak arayışına hız veren Avrupa'daki İttihatçılar da, Ermenilerle daha yakın ilişkiler kurma gayretine girişmişlerdir. Bu dönemde İttihatçıların çıkardığı Osmanlı Gazetesi'nin Ermeniler hakkındaki haberlere daha çok yer verdiği görülmektedir.¹⁴²

1907 yılına gelindiğinde Jön Türklerin Osmanlı topraklarında faaliyetlerini genişletmeleri, hareketin Avrupa'dan yönetilmesini zorlaştırmıştı. Karşılaştıkları bu zorluk cemiyeti, Osmanlı toprakları içinde bir yönetim merkezi arayışına itti. Abdülhamit yönetiminin baskısı altında olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti de rejimi devirmek için bir ittifak arayışı içindeydi. Selanik grubunun girişimleriyle 27 Eylül 1907'de iki parti birleşmiş ve Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ismini almıştır.¹⁴³ Bu birleşmeden sonra, Balkanlar'da hızla yayılan cemiyet, Anadolu'da istediği desteği bir türlü elde edememiştir. İttihatçıların; Osmanlı topraklarındaki bütün ulusların eşit olacağı fikri, özellikle Müslüman tebaa arasında büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Sultan Abdülhamit döneminde ayrıcalıklı bir konum elde etmiş olan Kürtler de İttihatçılar ile işbirliğine yanaşmıyorlardı. Anadolu'daki etkinliğini artırmak isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti için Anadolu'da birçok bölgeye yayılmış olan Ermenilerle işbirliği yapmak bulunmaz bir fırsattı.

Cemiyet, Anadolu'daki Ermenileri hareketin içine çekebilmek için yeniden Ermeni Komitaları'yla işbirliği yapmanın yollarını aradı. Bu amaçla teşkilatın önde gelen isimleri, Ahmet Rıza, Dr. Nazım ve Bahaeddin Şakir, Hınçak Partisinin yöneticileriyle Paris'te bir araya geldi. İttihatçılar, daha önceki yıllara göre işbirliğine daha istekliydi ancak ortaya çıkan yeni fikir ayrılıkları sebebiyle toplantıdan önemli bir sonuç çıkmamıştır.¹⁴⁴ Bu çabaların bazı vilayetlerde başarıya ulaştığı görülmektedir. 1907 baharında taraftar toplamak için Erzurum'dan Van'a geçen bazı İttihatçılar, burada padişaha karşı güç birliği yapmak için Taşnak üyeleri ile bir toplantı yapmışlardır. Van'da İttihatçıların, Ermeni komitalarının da

¹⁴¹ Akşin, a.g.e., s.105.

¹⁴² Oğuz, II. Meşrutiyet Öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyetinin Gayrimüslimlere Bakışı, s.106.

¹⁴³ Akşin, a.g.e., s.109.

¹⁴⁴ Avagyan, a.g.e., s.22-23.

desteğiyle faaliyetlerini sıklaştırması üzerine Van valisi Ali Rıza Paşa, İttihatçılara karşı harekete geçmiş ve yapılan takibat sonucunda, jandarma kalabalık bir İttihatçı fedai grubunu tutuklamak istemiştir. Fedailerin direnmesi üzerine silahlı çatışma çıkmıştır. Ermeni çetelerinin de bu fedai gurubuna destek vermesiyle gün boyunca süren çatışmanın sonunda jandarma geri çekilmek zorunda kalmıştır. Taşnak üyeleri, valiye yazdıkları tehdit mektubunda, İttihatçı müttefiklerine başlatılan operasyonların durdurulmaması halinde valinin öldürüleceği tehdidinde bulunmuşlardır.¹⁴⁵ İşbirliği çalışmalarını Rum, Bulgar, Arnavut ve Makedonyalı gruplar ile yoğunlaştıran Selanik Şubesi'nin bu dönemde Ermeni Komitaları ile direkt bir ilişkisi olmamıştır.¹⁴⁶

Hınçak Komitesi ile 1906 yılında yaptığı toplantıdan istediğini alamayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Taşnaksutyun ile işbirliğine yönelmiştir. Taşnaksutyun 1907'de Viyana'da yaptığı IV. Kongresinde, II. Abdülhamit rejimine karşı İttihatçılar ile işbirliği yapma kararı almıştır. Komita, tüm muhalif güçleri bir araya getirecek ikinci bir kongre toplama kararı almıştır. Ancak Devrimci Hınçak ve Veragazmyal Hınçak Cemiyetleri kongreye sadece Ermeni partilerinin katılmasını isteyerek, teklifi geri çevirdiler. Taşnaksutyun yöneticileri ise II. Abdülhamit rejiminin çok güçlü olduğunu, Ermeni partilerinin birleşmeler bile başarılı olamayacağını bu yüzden İttihatçılar ile işbirliği yapmalarının zorunlu olduğunu savunmuşlardır.¹⁴⁷

2.2.2. II. Muhalif Kongre Toplanıyor

Cenevre'deki Taşnaksutyun Cemiyeti, Sabahattin ve Ahmet Rıza Beye müracaat ederek bir kongre toplanmasını teklif etmiştir. Her iki isimde teklifi kabul etmesiyle kongrenin içeriğini belli etmek için taraflar arasında Prens Sabahattin'in Berlin sokaktaki ofisinde bir toplantı yapılmıştır. Ermeniler kendi başlarına hareket etmenin; hem kendileri hem de Ermeniler için iyi sonuçlar doğurmadığını belirtmişler ve Sultan'a karşı işbirliği önermişlerdir.¹⁴⁸ Kongrenin toplanmasını, bazı kaynaklara göre Ermeni örgütleri, bazı kaynaklara göre ise Terakki ve İttihat Cemiyeti teklif etmiştir. Ramsaur'a göre kongreye, Ermeni komitalarını tek amaç etrafında birleştirmeyi başarmış ve Sultan'a karşı mücadele

¹⁴⁵ Aykut Kansu, **1908 Devrimi (The Revolution of 1908 in Turkey)**, Çev. Ayda Erbal, İstanbul 2011 s.77-8. Ermeni komitaları, bölücü faaliyetlerine büyük darbe vuran Ali Rıza Paşa'nın peşini bırakmamış ve 1908 yılında düzenledikleri suikastla öldürmüşlerdir. **Bkz.** Hasan Oktay, *Ermeni Komitacılarının Katlettiği Van Valisi Ali Rıza Paşa ve Türküsü*, **Yeni Türkiye**, S. 38, Mart-Nisan 2001, (Ermeni Sorunu, Cilt: II) s.833-837.

¹⁴⁶ Shaw, **a.g.e.**, C.II., 265.

¹⁴⁷ Avagyan, **a.g.e.**, s.23-24.

¹⁴⁸ Kuran, **a.g.e.**, s.287-288.

edecek muhalif cepheyi genişletmeye çalışan Taşnaksutyun ön ayak olmuştur.¹⁴⁹ Sina Akşin ise, İngiltere'nin Osmanlı'nın birliğini koruma politikasından vazgeçmesiyle, dış müdahale korkusuna kapılan İttihatçıların kongreyi toplamış olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu belirtiyor.¹⁵⁰

1907 yılında Uzakdoğu'daki sorunlarını barışçıl yollarla çözen Rusya ve İngiltere bu tarihten sonra Ermeni meselesinde ortak hareket etmeye başlamıştır.¹⁵¹ Ermeni meselesini en fazla sahiplenen bu iki ülkenin olan İngiltere ve Rusya'nın ilgisi 20. yüzyılın başında Asya dışında başka kıtalara yönelmiş ve Ermeni meselesi önemini yitirmiştir. Ermeni komitaları ise Batı'dan göremedikleri ilgi ve desteği Jön Türkler'den görmüş ve onlarla işbirliği yaparak 1907 kongresine katılmışlardır.¹⁵²

Jön Türklerin II. Kongresi 27 Aralık 1907'de, Ahmet Rıza, Prens Sabahattin ve Ermenileri temsilen K. Malumyan'ın ortak başkanlığında toplandı. Malumyan, Jön Türkleri kendi milliyetçi amaçları için kullanmayı amaçlayan bir Taşnak üyesiydi.¹⁵³ Kongrede üç oturum yapıldı. Çok derin görüş ayrılıklarına rağmen, iki taraf arasındaki ihtilafli konular geçirtilmiş, sorunlara değinilmemiş ve sadece ortak gayeleri olan Abdülhamit'i devirme planı etrafında uzlaşmaya varmışlardır.¹⁵⁴ Ahmet Rıza, kongrenin başkanlığını Prens Sabahattin'in yapacak olması ve alınacak kararlarda etkisi olmayacağını düşünmesinden dolayı kongreye isteksiz katılmıştır. Ahmet Rıza'nın kongrenin başında söz alarak, Hilafet ve Saltanat'ın haklarının katılımcılar tarafından kabul edilmesini istemesi kongreyi dağılma noktasına getirmiştir. Ermeniler "biz saltanatu ve hilafeti korumak için değil, halkın gasp edilen haklarını geri almak için toplandık" diyerek teklife karşı çıkmıştır.¹⁵⁵ Bu talep yoğun uğraşlar sonrasında Ermenilerin uzlaşıcı tutumuyla kabul edildi.¹⁵⁶ Buna karşın İttihatçılar da geçmişte benimsemedikleri şiddet yanlısı bir programı kabul etmişlerdir. Bu programa göre; Abdülhamit tahttan indirilecek ve temsili bir hükümet kurulacak, silahlı bir direniş

¹⁴⁹ Ramsaur, **a.g.e.**, s.148.

¹⁵⁰ Akşin, **a.g.e.**, s.112.

¹⁵¹ Öke, **a.g.e.**, s.109.

¹⁵² Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I., s.595.

¹⁵³ Shaw, **a.g.e.**, s.322.

¹⁵⁴ Avagyan, **a.g.e.**, s.23

¹⁵⁵ Kuran, **a.g.e.**, s.289.

¹⁵⁶ Akşin, **a.g.e.**, s.113.

başlatılacak, vergi ödenmeyecek ve rejim aleyhine yoğun propaganda yapılacaktır.¹⁵⁷ Bu yollarla hedefe ulaşılamazsa büyük çaplı bir isyan başlatılacaktır.¹⁵⁸ Daha önce ısrarla karşı çıkmasına rağmen Ahmet Rıza'nın rejimi devirmek için şiddet kullanmaya razı olmasında; Makedonya'daki 3. Ordu'da örgütlenen cemiyet üyelerinin padişaha karşı bir darbeye hazırlandığı bilgisini alması etkili olmuştur.¹⁵⁹

Kongre'de, Paris şubesinin yabancı müdahale korkusu ve Türk olmayan unsurlara karşı duyduğu güvensizlik öne çıkmıştır. 29 Aralık'ta biten kongrede hazırlanan bildirmede; katılımcıların Abdülhamit'i tahttan inmeye zorlamak ve parlamenter bir yönetimin kurulması etrafında birleştikleri duyuruldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti ile Taşnaksutyun imza attığı bildirmede Sultan Abdülhamit'e ağır eleştiriler yöneltilmiş, ıslahatların yapılmaması sebebiyle azınlıkların isyan ettiği ve bunun da dış müdahaleye kapı araladığı belirtilmiştir.¹⁶⁰

1907 Kongresi'nde taraflar, tüm ayrılıklara rağmen geçici de olsa Osmanlılık ilkesi etrafında birleşmişlerdir.¹⁶¹ Ayrıca, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ermeni komitaları arasındaki ilişkinin ikinci aşamasına geçilmiştir. Kongre, cemiyet ile Taşnaksutyun arasında güçlü bir işbirliğinin başlangıcı olmuştur.¹⁶² Ancak sağlanan yüzeysel anlaşma, kongreye katılan guruplar arasındaki derin ayrışmanın son bulduğu anlamına gelmez. Kongre sonrasında Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin arasındaki anlaşmazlıklar iyice arttı. Böylece artık Avrupa'daki bu iki Jön Türk grubunu birleştirme ihtimali kalmamış oldu. İki taraf da bu olaydan sonra artık kendi kabuğuna çekilmiş ve yapılan ihtilalde hiç bir aktif rolleri olmamıştır.¹⁶³ Bundan sonra cemiyetin politikaları Selanik merkezinden belli edilecektir. Bu

¹⁵⁷ Bir taraftan Hristiyan Ermenilerle rejime karşı silahlı işbirliği yapan İttihat ve Terakki Cemiyeti, diğer taraftan da Müslüman halkın dini duygularını harekete geçirip destek toplamak için Anadolu'da Hristiyanların Müslümanlara yaptığı zulmü anlatan risaleler dağıtmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1907-1908 yılları arasında yayınladığı tahmin edilen, Hayyeale'l-Felah risalesinde halkın desteğini sağlamak amacıyla Hristiyanların yaptığı zulümler anlatılmıştır. Ancak eserin diğer bölümünde "Hristiyanlara dokunulmaması gerektiği, asıl düşmanın padişah olduğu" yazmaktadır. Eserde ayrıca tarihi olaylar, propaganda amacı doğrultusunda çarpıtılarak verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Türkmen Törel, **İttihat Terakki'nin Gizli Propaganda Faaliyetleri ve Abdulhamid(İlk Defa Yayımlanan Hayyeale'l-Felah ve Hareket Risaleleri)**, Ankara 2012, s.27.

¹⁵⁸ Shaw, **a.g.e.**, s. 322. Benzer bilgiler için **bkz.**, Akşin, **a.g.e.**, s.116.

¹⁵⁹ Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık(1905-1928)**, s.39.

¹⁶⁰ Akşin, **a.g.e.**, s.113.

¹⁶¹ Aydın, **a.g.m.**, s.124.

¹⁶² Avagyan, **a.g.e.**, s.26.

¹⁶³ Shaw, **a.g.e.**, s.322.

kongreden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin asıl kurucuları etkisizleşmiş ve onların yerini Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucuları almıştır.

1908 yılına yaklaşıldığında, sadece yurtdışında değil aynı zamanda devlet görevlileri içindeki hoşnutsuz da artık Sultan'ın baş edemeyeceği bir boyuta ulaşmıştır. 1903 yılında Makedonya'da başlayan huzursuzluk, 1906'da bütçe açığını kapatmak için konulan ek vergilerin de etkisiyle tüm Anadolu'ya yayıldı. Yeni vergiler sadece ayaklanmaları değil temsil sorununu da gündeme getirdi. Yapılan propagandaların da etkisiyle bazı vilayetlerde, vergilerin altında ezildiklerini belirtilen yükümlüler, artık “hangi tür ve miktarda vergi alınacağı” kendilerine danışılmasını talep ediyorlardı. Üstelik ödedikleri vergilerin nerelere kullanıldığını bilmek istiyorlardı. İttihatçılar, devlet için bir yıkım hareketine dönüşebilecek bu talebi karşılanmanın en kolay yolunun; halkın mecliste temsil edilmesi olduğunu düşünmüşlerdir.¹⁶⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Rumeli'de üye sayılarının hızla artmasının da verdiği özgüvenle ihtilal planını devreye sokmuştur. Ancak ülkenin iç sorunları ile dış politikayı iyi okuyamamış ve bir ülkeyi idare etmek için gereken tecrübeye sahip olmadan harekete geçmişlerdir. Akıntıya kapılarak, İngiliz-Rus yakınlaşmasını dikkate almadan, üye sayılarının Makedonya'da 2000'i geçmesi üzerine eylem planları yapmaya başlamışlardır.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Kansu, **a.g.e.**, s.367-368. Ayrıca, Osmanlı illerinde 1906-7 yılları arasındaki vergi ayaklanmaları için **bkz.**, Kansu, **a.g.e.**, s.35-95.

¹⁶⁵ Zeyrek,**a.g.m.**, s.201.

3. BÖLÜM

MEŞRUTİYET'İN İLANINDA İTTİHATÇI- ERMENİ İLİŞKİLERİ

Bu bölümün ilk kısmında İttihatçıların Ermeni Komiteleri'nin da desteğiyle Meşrutiyet'i ilan etme süreci anlatılacaktır. Abdülhamit'i tahtan indirmek isteyen kesimlerin gittikçe genişlemesi İttihatçıların işini kolaylaştırmıştır. İngilizlerin Makedonya sorununa müdahale etmesiyle İttihatçılar harekete geçmiş ve Meşrutiyeti yeniden ilan etmişlerdir. Meşrutiyetin ilanı ülkede tam bir barış havası estirmiş, İttihatçılar kadar Ermeniler arasında da memnuniyetle karşılanmıştır. Bu süreçte silah bıraktıklarını ilan eden Ermeni Komiteleri Abdülhamit döneminde gizli olarak sürdürdükleri faaliyetlerini, Meşrutiyetin getirdiği özgürlük ortamıyla birlikte açıktan yapmaya başlamışlardır.

İkinci bölümünde ise iki taraf arasında başlayan işbirliğinin 1908 seçimleri ve 31 Mart Olayı'ndaki seyri ele alınacaktır. Meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Ermeni Komiteleri artık birer siyasi parti haline gelmiştir. Ülkede iktidarı tam olarak ele geçiremeyen İttihatçılar, 1908 seçimlerinde Ermenilerin desteğine ihtiyaç duymuşlardır. Ermeni partileri ile ittifak etme girişiminde bulunsa da bu teklife sadece Taşnaksutyun Partisi olumlu cevap vermiştir. Meşrutiyetin ilanından önce göz ardı edilen görüş ayrılıkları yeniden su yüzüne çıkmış ve istediklerini elde edemeyen bazı Ermeni Komiteleri, İttihat ve Terakki Partisi'ne tavır almaya başlamışlardır. Ancak yine de Abdülhamit yanlısı bir ayaklanma olarak sunulan 31 Mart Olayı yaşandığında, bütün Ermeni Partileri olayın bastırılmasında İttihatçılara destek vermişlerdir.

3.1. Meşrutiyet'in İlan Edilme Süreci ve Ermeniler

1908 yılının ortalarına gelindiğinde aydınlar, genç subaylar, azınlıklar ve bürokratlar arasındaki hoşnutsuzluk ve hayal kırıklığı iyice artmıştı. Makedonya ve Ermeni çetelerine karşı mücadele etmiş ancak başarı sağlayamamış olan alt rütbelerdeki subaylar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin propagandalarından etkilenmişlerdi. Avrupa tarzı eğitim alan bu subaylara göre, reformcu yeni bir rejim gelirse ordu yeniden güçlenecek ve bu teröristlerle başa çıkabilecekti. Tahta çıktığı ilk yıllarda idari işlere hâkim olan Abdülhamit, azınlıkların sebep olduğu terör saldırıları, kendisini devirmek isteyen İttihatçıların faaliyetlerini sıklaştırması ve beraber çalıştığı bazı devlet adamlarının saf değiştirmesi sebebiyle çevresindekilere güvenini yitirmişti. Bu güvensizlik hissi, Abdülhamit'in bu kesimler üzerinde kurduğu baskıyı artırmasına ve kendisinden habersiz iş yapamayan devlet

kurumlarının iyice hantallaşmasına yol açmıştır. Bu unsurlara bir de rüşvetin yaygınlaşması ve bütçe açığı gibi ekonomik gerekçeler eklenince, bütün bu kesimlerde 30 yıllık Abdülhamit iktidarının artık bitmesi gerektiği kanaati doğmuştur.¹⁶⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti bu amaçla birçok tehlikeyi göze almış ve kimilerine göre devrim, kimilerine göre “ihtilâl”, kimilerine göre ise bir “darbe” ile sonuçlanacak süreci başlatmıştır.

İttihatçıların harekete geçmelerindeki en önemli etken İngilizlerin 3 Mart 1908’de yayınladıkları genelge ile Makedonya sorununa yaptıkları müdahale olmuştur. İttihatçılar, genelgenin uygulanması durumunda Makedonya’nın bağımsız olacağını ve Arnavutluk’un da elden gideceğini düşünüyorlardı. Eğer bunlar olursa devletin kuzeybatı sınırı İstanbul’a dayanacak ve başkent, Anadolu’ya taşınmak zorunda kalacaktı. Bu ihtimal Jön Türkleri harekete geçirmeye yetti. Cemiyet, taraftarlarına ve halka, padişaha ve büyük devletlerin konsolosluklarına Avrupa’nın Makedonya konusundaki planlarının kabul edilemeyeceğinin bildirilmesi çağrısı yaptı.¹⁶⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin resmen siyaset sahnesine çıkması 28 Mayıs 1908’de oldu. Cemiyet, Makedonya’daki Manastır şehrinde kendi ismiyle, Rusya haricindeki büyük devletlerin konsolosluklarına bir layiha sundu. Ülkede yaşayan Müslümanların ve Hıristiyanların dış devletlerin müdahalesine karşı olduğu belirtilen layihada sadece Makedonya’nın değil Osmanlı topraklarındaki bütün halkın dertli olduğu anlatılıyordu. Eğer amaç halkın mutluluğu ise büyük devletlerin İttihatçıların hürriyet mücadelesine destek olmalarını istiyorlardı.¹⁶⁸ Avrupalı devletler, yöneticileri bilinmeyen ve yasadışı olan bu cemiyetin taleplerini reddedince, İttihatçılar ihtilâlin kaçınılmaz olduğuna kanaat getirmişlerdir.¹⁶⁹

Abdülhamit, İttihatçıların büyük devletlere gönderdiği layihadan haberdar oldu ve Selanik’te bulunan 3. Ordu’yu denetlemesi için İşkodralı İsmail Mahir Paşa başkanlığında kendine sadık komutanlardan oluşan bir heyet gönderdi. Bu heyet aynı zamanda huzursuzluğun sebebi ve cemiyetin yapısı hakkında bilgi toplayacaktı. Heyet, Rumeli’de rejime karşı her geçen gün büyüyen bu yapıyı kontrol altına almak için bazı tedbirler almaya başlamıştı bile. 3. Ordu komutanı askerin hoşnutsuzluğu sebep gösterilerek görevden alındı.¹⁷⁰

¹⁶⁶Shaw, a.g.e., s.320.

¹⁶⁷Akşin, a.g.e., s.121.

¹⁶⁸Akşin, a.g.e., s.124-125.

¹⁶⁹Shaw, a.g.e., s. 323.

¹⁷⁰Akşin, a.g.e., s.127.

Resne'de Kolağası Ahmet Niyazi Bey ve bazı kişilerin, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olduğu istihbaratı heyetin eline ulaşınca, İttihatçılar harekete geçti. 3 Temmuz 1908'da Kolağası olan Niyazi Bey'in 200 asker ve 200 kadar başıbozuk siville dağa çıkmasıyla ihtilâl fiilen başlamış oldu.¹⁷¹

Halk desteğinden yoksun olmakla eleştirilen İttihatçıların meşrutiyet mücadelesi için harekete geçmesinde 7 Temmuz 1908 başlayan Firzovik gösterisi önemli bir dönüm noktası olmuştur. Arnavutlar Kosova'nın Avusturya tarafından işgal edileceği haberleri üzerine Firzovik'te toplanmışlardı.¹⁷² Bu kalabalık sayısı kısa zamanda 30.000'ni buldu. Böyle bir işgalin olmadığı anlaşılınca kalabalığın sükûnetle dağıtılması için görevlendirilen ittihatçı Miralay Galip Bey'in, bu toplantıyı meşrutiyet yanlısı bir toplantı gibi yönlendirmesiyle İstanbul yönetimi endişeye kapılmıştı.¹⁷³

Dağa çıkan Niyazi Bey'e Resne'deki birçok önemli devlet görevlisinin katılması ve hemen ardından Rumeli'deki devlet dairelerine Kanun-u Esasi'nin ilan edilmesini ve Mebusan Meclisi'nin hemen toplanmasını isteyen bir yazı gönderilmesiyle Abdülhamit için ciddiyetini anlamış oldu. İsyanı bastırması için yaveri Arnavut Şemsi Paşa'yı görevlendirdi ancak Paşa'nın ittihatçı bir subay tarafından vurularak öldürülmesi ile bu girişim başarısız oldu. Abdülhamit'in kendi yaverinin bile güvenliğini sağlayamaması İttihatçıları iyice cesaretlendirdi.¹⁷⁴ Cemiyet, Rumeli'de orduya ve devlet kurumlarına iyice sızdığından isyanı bastırmak mümkün olmadı. İttihatçıların başlattığı isyanı bastırmakla görevli subayların da İttihatçı olması, durumun vahametini gözler önüne sermektedir.¹⁷⁵

Artık Balkanlar'ın tartışmasız tek otoritesi olan İttihatçılar, Abdülhamit'in iznine gerek duymaksızın 23 Temmuz'da, Makedonya'nın şehir ve kasabalarında, top atışları ve kutlamalar eşliğinde meşrutiyeti ilan ettiklerini duyurmuşlardır.¹⁷⁶ Balkanlar'dan gönderilen telgraf yağmuruyla Yıldız Saray'ının bu karara uyması istenmiştir. Abdülhamit, Meşrutiyet yanlısı akıma karşı durmayı mantıklı bulmaz ve o gece Meşrutiyeti ilan eder.¹⁷⁷

¹⁷¹Shaw, a.g.e., s.323

¹⁷²Zeyrek, a.g.m., s.201.

¹⁷³Akşin, a.g.e., s.127.

¹⁷⁴Shaw, a.g.e., s.323

¹⁷⁵ Akşin, a.g.e., s.127.

¹⁷⁶Zeyrek, a.g.m., s.211.

¹⁷⁷Akşin, a.g.e., s.130.

Meşrutiyet ilan edildikten sonra, gücü elinde tutan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik merkezi ile Paris merkezleri arasında bir iç çekişme başlamıştır. Bu çekişme Ermeni komitalarının dikkatinden kaçmamıştır. 1907 yılındaki kongrede imzalanan anlaşmada Paris merkezinin imzası bulunduğu için Taşnaksutyun, Selanik merkezinin güç kazanmasından endişeye kapılmıştır. Ancak Selanik merkezinden, Talat, Nazım ve Bahaeddin Şakir, Paris Kongresi kararlarına sadık kalacaklarını belirterek Taşnakları rahatlatmışlardır.¹⁷⁸

Meşrutiyet'in ilanı ülkedeki Müslümanlar ve azınlıklar arasında büyük bir heyecan yaratmıştır. Birçok şehirde Türkler ve Ermeniler “zaferlerini” beraber kutlamıştır. Kutlamalar sırasında Ermeniler, “Ey velinimetimiz Türkler, sevgili kardeşlerimiz, muazzez vatandaşlarımız” şeklinde nutuklar atmışlardır.¹⁷⁹ Ermeni kiliseleri “Hürriyet ve adalet uğruna canlarını vermiş Müslümanlar anısına” ayin düzenlemiş ve onlar için dualar etmişlerdir.¹⁸⁰

Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte halkın dilinde pelesenk olmuş “Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik” sloganları, sadece Türkler tarafından değil, yeni düzende kendilerinin birinci sınıf vatandaş olacağını düşünen bütün kesimler tarafından da benimsenmişti.¹⁸¹ Birçok yerde düzenlenen mitinglerde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devleti kurtarmada tek yol olarak gördüğü; özgürlük, kardeşlik ve eşitlik ilkelerine vurgu yapılmıştır. Hatta Enver ve Talat Beyler bu söylemlerini bir adım öteye taşıyarak İstanbul'da istibdat karşıtı mücadelede ölen Ermeni fedailerinin mezarlarını ziyaret etmişlerdir.¹⁸²

Oluşan barış havasının etkisi, istisnaları olsa da Ermeni çeteler ile Müslümanlar arasında çatışmaların yaşandığı Doğu Anadolu'daki illere de yansımıştır. Muş'ta Rupen ve Karmen öncülüğündeki üye sayıları 150'yi bulan Ermeni çeteleri dağdan inmiş ve askeri törenle karşılanmıştır. Ferik Salih Paşa bu çeteleri karşılamak için askeri bando göndermiştir. Üstelik dağdan inen Ermenileri karşılamak için toplanan kalabalık arasında sadece Ermeniler değil Müslüman aşiretlerden de insanlar vardır. Rusya'dan Osmanlı'ya dönen birçok Ermeni kaçağı da iyi karşılanmıştır.¹⁸³ Van'ın Çatak ilçesinde yaşanan şiddetli çatışmaların ardından

¹⁷⁸Avagyan, **a.g.e.**, s.31.

¹⁷⁹Damadyan, **a.g.e.**, s.79.

¹⁸⁰Aksoy, **Jön Türkler- Enver, Cemal ve Talat Paşaların Trajik Sonu**, s.227.

¹⁸¹Kansu, **a.g.e.**, s.365.

¹⁸²Avagyan, **a.g.e.**, s.33.

¹⁸³Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku bulan Türk Ermeni Olayları(Temmuz 1908-Aralık 1909)**, s.7.

adamları ile birlikte dağa çıkan Vahan Papazyan, Ermeni komitalarının gönderdiği “artık barış sağlandı” mesajlarının ardından, 31 Ağustos’unda şehre dönmüştür.¹⁸⁴

Bu barış havasının etkisiyle Harput Ermenilerinin de eylemleri azalmıştı. İttihatçıların bölgedeki yöneticilerin rüşvetçi ve beceriksiz olanlarını görevden alması halkı sevindirmiştir. Adı yolsuzluklara karışmış ve halkın şikâyetçi olduğu Ermeni piskoposu da görevden alınmış ve yüklü miktarda para ile şehir dışına kaçmıştır. Erzurum’da da Eylül başlarında Ermeni başpiskoposu 1895 yılındaki isyanlarda hayatlarını kaybetmiş soydaşları için dini ayin düzenlemiş ve ayine çok sayıda Müslüman da iştirak etmiştir.¹⁸⁵

İttihatçılar, 1908 yılında Abdülhamit rejimine karşı kesin mücadeleye başladığında Hıristiyan çetelerle mücadeleyi bırakmış ve onlara “hürriyet mücadelesi” için kendilerine destek olmaları çağrısı yapmıştır.¹⁸⁶ İttihatçılar ülkedeki tüm etnik ve dini unsurları bir arada tutmayı amaçladıkları için, Ermenilerin geçmişte yaptığı terör eylemlerini görmezden gelmiş ve onlarla işbirliği yapmıştır.¹⁸⁷

Taşnaksutyun bu yakınlaşmadan faydalanarak Ermeniler arasındaki konumunu iyice güçlendirmiştir. Komita üyeleri her fırsatta, II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinin Taşnak- İttihatçı işbirliğinin ürünü olduğu propagandasını yapmışlardır. Bu propaganda sayesinde, 1908 yılının sonlarında Ermeniler arasında büyük bir itibar elde etmişlerdir.¹⁸⁸ Sonyel, Van’daki Taşnakların meşrutiyeti nasıl kendilerine mal ettiklerini şöyle anlatır:

*“Gösterişli bir yüzüzlük ve şımarıklıkla davranarak anayasanın bizzat kendi çalışmaları sonucu yeniden kurulduğunu iddia ediyor; hem Ermenilerin çoğunluğu ve hem de aşiret mensubu birçok Müslüman, onların bu iddialarına inanıyorlardı.”*¹⁸⁹

İttihatçılar, “devrim bizim sayemizde yapıldı” propagandasını ülkenin her köşesinde etkin olarak yürüten Taşnaklara ses çıkarmamışlardır. Hatta müttefik olarak gördükleri Taşnakların Ermeniler arasındaki konumunu güçlendirmeyi tercih etmişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni böyle bir politika izlemeye iten bazı sebepler vardı. Bunların başında;

¹⁸⁴Minassian, a.g.e., s.153.

¹⁸⁵Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana’da...**, s.7-8.

¹⁸⁶Akşin, a.g.e., s.123.

¹⁸⁷Aksoy, **İttihat ve Terakki Cemiyeti Tarihi**, s.137.

¹⁸⁸Avagyan, a.g.e., s.33.

¹⁸⁹Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana’da...**, s.10.

devrimi askeri güçle yapan İttihatçıların halk arasında yeterli desteğinin olmaması gelir. Bulgarlar başta olmak üzere Balkan örgütlerinin desteği sayesinde Balkanlarda ve Avrupa’da güçlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin, devrim yapıldığında Anadolu illerinde tek bir şubesi bile bulunmamaktaydı. Meşrutiyetten sonra açılmaya başlayan şubeleri de, Abdülhamit zamanında elde ettikleri konumlarını kaybetmek istemeyen eski rejimin elemanları doldurmuştu. Anadolu’da halk desteğinden yoksun oluşları İttihatçıların iktidarı tamamen ele geçirmelerinin önünde önemli bir engeldi. Ayrıca, II. Abdülhamit döneminde kendilerine ayrı bir değer verilen ve bu değer sonucunda ayrıcalıklı bir konum elde eden Kürtlerin Abdülhamit’e sıkı bir bağlılığı vardı ve İttihatçıların iktidarı ele geçirmesinden memnun değillerdi. Üstelik İttihatçıların yaklaşan seçimlerde mecliste mutlak çoğunluğu elde etmek için azınlık partilerinin desteğine ihtiyaçları vardı. Bütün bu sebeplerin üzerine muhalif bir politika izleyen Hınçakların, Prens Sabahattin ile yakın ilişki içinde olmaları da eklenince İttihatçılar en güçlü Ermeni partisi olan Taşnaklar ile güçlü bağlar kurmaya mecbur kalmışlardır.¹⁹⁰ Taşnaklar da, Osmanlıya göre çok daha güçlü olan Rusya’nın kendilerini Ruslaştırmasından korkuyorlardı. Bağımsızlık için yeterli güçleri olmadığı için yaptıracakları ıslahatlarla yeni ayrıcalıklar (bu kazanımların arasında mümkünse özerklik de vardı) elde edip Osmanlı himayesinde yaşamak onlar için daha uygundu.¹⁹¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Bulgar, Rum ve Ermeni azınlık örgütlerini ülkenin birliğine hizmet eden tek bir komita haline getirmeyi planlıyordu. Ancak bu örgütlerin hiçbiri örgütlerini dağıtıp İttihatçılar ile birleşme niyetinde değildi. Taşnaklar, anayasanın kalıcı olması için İttihatçılarla işbirliği yapmışlardır. Ancak niyetleri yerel özerklik hatta mümkünse tam bağımsızlık elde etmek olan Taşnaklar, bir yandan ihtilalcı komitalarını sürdürmüş bir yandan da bir siyasi bir örgüt gibi çalışmıştır.¹⁹²

İşbirliği yaptıkları yeni rejimin bütün isteklerini yerine getireceğini düşünen Ermeni milliyetçileri, II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinin ardından umduklarını bulamamıştır. Çünkü iki taraf da eski rejimle mücadele ederken, parti programlarında alenen yazılı olan amaçlarındaki zıtlıkları görmezden gelmişti ve ilk amaçlarının gerçekleşmesi ile eski düşmanlıklar yeniden su yüzüne çıkmaya başlamıştır.¹⁹³

¹⁹⁰Avagyan, **a.g.e.**, s.36-37.

¹⁹¹Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, Cilt I., s.596.

¹⁹²Sonyel, **Osmanlı Devleti’nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü**, s.350.

¹⁹³Shaw, **a.g.e.**, s.331.

3.2. İkinci Meşrutiyet'in İlanından Sonra Ermeni Komiteleri

Meşrutiyet'in ilanıyla Ermeni Sorunu kapanmamış aksine yeni bir evreye geçilmiştir. Bir yandan Abdülhamit'in geri dönüşünü engellemek için İttihatçılar ile işbirliğine devam eden Ermeni Komitaları, bir yandan da bağımsızlık elde etmek için bazen gizli ve bazen de açık çalışmalarına devam etmişlerdir.¹⁹⁴

En önemli iki Ermeni Komitası olan Taşnak ve Hınçaklar, Cemiyetler Kanunu'na tabi olmuşlar ve Temmuz-Eylül ayları arasında yasal siyasi partilere dönüşmüşlerdir.¹⁹⁵ (Bundan sonra Ermeni komitaları için, "Ermeni partileri" terimi kullanılacaktır.) Bu iki parti, devrimci mücadele yöntemlerinden vazgeçtiklerini ve artık anayasal kurumların gelişmesi ile Ermeni vilayetlerinin siyasi özerkliğini kazanması için çaba harcayacaklarını açıklamışlardır. Özellikle Taşnaklar, amaçlarının gerçekleşmesi için belli ölçüde İttihatçılarla işbirliğine bel bağlamış durumdaydılar.¹⁹⁶

Ermeni yazar Minassian, II. Meşrutiyet'in ilanının ardında İttihatçıların baskısıyla Taşnakların Ermeni fedailerinden silahlarını bırakmasını istediğini ve bundan sonra partideki devrimci dönemin sona erdiğini iddia eder.¹⁹⁷ Meşrutiyet'in ilanından sonra Ermeni komitalarının zararlı faaliyetlerinde geçici bir duraklama olduğu doğrudur. Komita reisleri artık faaliyetlerinin hukuki bir zeminde yapacaklarını açıklamışlardır.¹⁹⁸ Ancak yöneticilerin yaptığı bu çağrı, Ermeni partilerinin merkez ile taşra teşkilatları arasında bazı görüş ayrılıklarını da beraberinde getirmiştir. Taşnaksutyun'un İstanbul merkezini oluşturan ve İttihatçılar ile yakın ilişki içinde olan bir gurup, anayasal düzenin yeniden tesis edilmesiyle ilk hedefe ulaşıldığına, şimdi sıranın halkın aydınlanması için çaba göstermeye geldiğine inanıyorlardı. Ermeni komitalarında fedailik yapmış, çatışmalara katılmış ve daha çok partinin taşra teşkilatında görevli diğer bir gurup ise Meşrutiyet'in çok uzun sürmeyeceğine, devrimci mücadeleden başka çare olmadığına ve bu yüzden İttihat ve Terakki Cemiyeti ile mesafeli bir ilişki kurulması gerektiğine inanıyorlardı. Bu görüş farklılığı Taşnaklar içinde iki akımın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹⁹⁹

¹⁹⁴Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I., s.596.

¹⁹⁵Fuat Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası**, İstanbul 2008, s.276.

¹⁹⁶Avagyan, **a.g.e.**, s.49.

¹⁹⁷Minassian, **a.g.e.**, s.157.

¹⁹⁸Kılıç, **a.g.e.**, s.298.

¹⁹⁹Avagyan, **a.g.e.**, s.40.

Başkentteki Taşnaklar ile İttihatçılar arasındaki işbirliği ve yakınlaşmaya taşrada şüpheyle bakılıyordu. Meşrutiyet'in ilk günlerinde, İzmir'de yeteri kadar desteğe sahip olmayan Taşnak yöneticileri ortalıkta çok görünmemişlerdir. İttihatçılar ile ilişkilerinde temkinli davranan İzmir'deki Taşnak yöneticileri, İttihat ve Terakki Cemiyeti saflarına yakın olan Ermeni Vartkes Serengülyan'a dahi amaçlarını, örgütlenme planlarını, ellerindeki silahların miktarını ve kaynağını söylemekten kaçınmışlardır.²⁰⁰

Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından, Abdülhamit'e karşı bazı çevrelerin destek vermesi, 1907 Paris Kongresi ile padişahı tahttan indirmeyi kararlaştırmış olan Taşnakları telaşa düşürmüştür. Partinin İstanbul merkezi, Abdülhamit'in meşruti düzenden geri adım atması halinde bütün muhaliflerin silaha sarılacağını belirten bir bildiri yayınladı.²⁰¹

Taşnaksutyun yöneticileri 6 Ağustos 1908'de bir bildiri daha yayınlayarak; 1895'de kendi tasarruflarından alınan toprakların geri verilmesini, Ermeni siyasi tutukluların serbest bırakılmasını, sürgündeki Ermenilerin dönmelerine izin verilmesini ve baskıların kaldırılarak serbest dolaşım hakkı verilmesini talep etmişlerdir.²⁰²

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerinden Cemal Paşa anılarında Taşnak liderlerinden Malumyan Efendi'nin kendilerine, "Meşrutiyet'in korunması için birlikte çalışmayı ve ihtilal teşkilatlarını devam ettirmeyi ve üyelerinin serbestçe çalışmalarına izin verilmesini" teklif ettiğini kendilerinin de bunu kabul ettiklerini şöyle anlatır:

"Bu teklifi kabul etmekten başka çaremiz yoktu. Kısacası, üç dört ay devam eden sürekli çalışma ve müzakerelere rağmen hiçbir milletin siyasi ihtilal komitalarını, İttihat ve Terakki Cemiyeti içine almayı başaramamıştık. Çünkü onların maksatlarıyla bizim maksatlarımız arasında pek esastlı farklar vardı: Onlar istiyorlardı ki, şimdiye kadar birçok tehlikeyle karşı karşıya kalarak gizlice yaptıkları bağımsızlık teşviklerini bundan sonra açıkça yapsınlar ve maksatlarına daha çabuk kavuşsunlar. Biz istiyorduk ki, Osmanlı hükümeti nasıl ki bütün Osmanlı Milletlerinin birleşmesinden oluşmuş bir hükümet ise, İttihat ve Terakki Cemiyeti de bütün Osmanlı

²⁰⁰Minassian, a.g.e., s.154.

²⁰¹Avagyan, a.g.e., s.34.

²⁰²Haluk Selvi, **I. Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu**, Sakarya 2004, s.41, ayrıca bkz., Kansu, a.g.e., s.242.

milliyetlerinin eski ihtilal cemiyetlerinden oluşan bir cemiyet haline gelsin."²⁰³

Cemal Paşa'nın bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere İttihatçılar bu sorunlara çözüm bulmak için istekliydi ve Ermenilerin temsilcisi olarak Hınçaklara göre daha uzlaşmacı olan Taşnakları muhatap alıyorlardı. Buna karşın, Taşnaklar da İttihatçıların sağladığı bu destekle Ermeniler arasındaki konumu güçlendirmiştir. Erzurum, Van ve Muş başta olmak üzere birçok doğu ilinde İttihat-Taşnak kulüpleri açılmıştı. Doğu'da teşkilatlanmaya gidemeyen İttihatçılar seçim propagandasını da bu kulüpler üzerinden yürütmüşlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Taşnakların bu yardımlarının karşılığı olarak; Ermenilerin kendilerini baskı altına aldıkları gerekçesiyle şikâyetçi oldukları bazı devlet görevlilerini azletmiştir.²⁰⁴ Taşnaklar, Van, Bitlis ve Erzurum'da devlet işlerine bile müdahale etmeye başlamış ve bu bölgelerde alınan kararların uygulanması için onların izni gerekir olmuştur. İttihatçılar, Ermenileri temsil eden tek parti olarak kabul ettikleri Taşnakları destekleyip büyütürken, diğer Ermeni partileri ile arasındaki kırılmayı derinleştirmişlerdir. Taşnaklar bu ayrıcalıklar sayesinde elde ettikleri güçle, Ermeniler arasında tek otorite olmaya ve diğer Ermeni partilerinden üye devşirmeye başlamışlardır.²⁰⁵ İttihat ve Terakki Cemiyeti bu yakınlaşmanın bir başka sonucu olarak, batılı devletlerin baskısı ve Ermeni partilerinin de isteğiyle,

²⁰³ Cemal Paşa, **Hatıralar -Cemal Paşa (İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları)**, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, İstanbul 2012, s.376-7.

²⁰⁴ Van'da terör estiren Ermeni çetelerine karşı başarılı bir mücadele veren Ali Rıza Paşa'nın Ermeni komitalarının baskısıyla görevden alınması, bu azillere güzel bir örnek teşkil eder.

Van'da 1896 yılında çıkardıkları geniş çaplı isyanda istediklerini elde edemeyen Ermeni komitaları bağımsız Ermenistan planlarının önemli merkezlerinden biri olan Van'a özel bir önem vermişlerdir. 1907 yılına gelindiğinde bu şehirdeki güçlerini iyice pekiştirmiş olan bu komitalar, kendi fikirlerine hizmet etmeyen ve ayrılcı olmayan Ermenileri, uyguladığı zulüm ve öldürme politikasıyla sindiriyordu. İşledikleri suçların genelde cezasız veya faili meçhul kalması özgüvenlerini artırmıştı. Artık kentte hem Ermeniler hem de Müslümanlar bu çetelerden korkuyordu. Kentte Ermeni sorunun gün geçtikçe büyümesi üzerine, Ali Rıza Paşa 18 Mart 1907'de sorunu çözmesi için Van'a vali vekili(6 ay sonra vali yapıldı) olarak atandı. Rus Ermenilerinin İran üzerinden Van'a silah taşıdıklarını öğrenen yeni vali aldığı tedbirlerle bu geçişi engellemiştir. Yıllardır vergilerini vermeyen Ermeni tüccarlardan bu vergileri tahsil etmiştir. Yaptıkları baskılarla şehir halkını bezdiren ve bir türlü yakalanamayan Ermeni çetelerin çoğunu tutuklatmıştır. Komitaların silah deposu haline getirdiği Ermeni kiliselerinde yaptıkları aramalarda 2000 civarı modern silah, büyük miktarda patlayıcı ve yüz binlerce mermi ele geçirmiştir. Kısa zamanda yaptığı icraatlar ile kentte sükûneti sağlayan vali, şehirdeki hem Ermenilerin hem de Müslümanların sevgisini kazanmıştır. Ali Rıza Paşa, yaptıklarıyla şehir halkına huzur getirmiştir ancak faaliyetlerine büyük darbe vurduğu Ermeni komitalarına da hedef olmuştur. Meşrutiyet'in ilanı ile oluşan otorite boşluğunu ve İttihatçılarla kurdukları ilişkileri iyi değerlendiren Ermeni komitaları, Patrikliğin de yardımı ile Ali Paşayı Babiâli'ye şikâyet yağmuruna tutmuş ve Van halkının itirazlarına rağmen görevden aldırılmışlardır. Bununla da yetinmeyen Ermeni çeteleri, Paşayı İstanbul'a dönerken Batum'da düzenledikleri suikast ile öldürürler. **bkz.**, Oktay, *Ermeni Komitalarının Katlettiği Van Valisi Ali Rıza Paşa ve Türküsü*, s.833-837.

²⁰⁵ Avagyan, **a.g.e.**, s.38-39.

Abdülhamit'in Ermeni çetelerine karşı kurduğu Kürtlerden oluşan Hamidiye Alayları'nı Eylül 1908'de dağıtma kararı almıştır.²⁰⁶

Ülkeden kopuşlarını engellemek için İttihatçıların Ermeni partilerine verdiği tavizler, bazı bölgelerde olumlu sonuçlar verse de, bazı illerde de Müslüman halkın hoşnutsuzluğuna ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı tepkinin büyümesine yol açmıştır. Harput'ta Müslümanlar kendi haklarını korumadığı gerekçesiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne güvenmiyor ve bu tepki, muhalif bir "İslam Komitesi'nin" kurulmasıyla sonuçlanıyordu. Van'da da eskiden yaptıkları zulümlerden dolayı Ermenilere karşı oluşan tepki devam ediyordu. Van'daki Taşnak liderleri, oluşan zafer havasının da etkisiyle, geçmişte kendilerinden gasp edildiğini öne sürdükleri bütün malların iadesi için diretmeye başlamışlardır. Ancak araya giren İngiliz konsolos yardımcısı; Taşnakları taleplerinin, hem gerçekleştirilmesi güç olduğunu, hem de Müslüman aşiretleri Ermenilere karşı kışkırtacağını söyleyerek bu isteklerinden vazgeçirmiştir.²⁰⁷

İngiliz Konsolosluluğu'nun hazırladığı rapor, Taşnakların takındıkları şımarıkça tavrı ve bunun Müslümanlar arasında yol açtığı huzursuzluğu ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Raporda, Van'daki Ermenilerin birleşik bir Osmanlı Devletini istemediklerini ve kendi ulusal geleceklerini düşündüklerini anlatılıyordu. Ayrıca, Ermeniler şehre hala silah taşıyorlardı. Rusya ve İran'dan da çok sayıda Ermeni fedai şehre gelmişti. Buna ek olarak şehirdeki Ermeniler, eski vergi toplama usulüne son verilmesinden faydalanarak vergi vermeyi reddediyorlardı.²⁰⁸

Rapora göre, Taşnakların Van'daki önderleri; Kafkasya'da terör eylemleri yapmış çeteler üzerinde egemen olan ve "anarşi anlamına gelen ileri sosyalizm" görüşlerine sahiptiler. "Kibirli, küstah ve herkese emir veren" bu kişilerin tavırları Müslüman halkı kızdıırıyordu. Bu kişilerin aşırılıklarını bir adım daha ileri götürüp; isteklerini yerine getirmemeleri halinde ildeki yöneticileri cezalandırmakla tehdit etmeleri halkı iyice tahrik etmişti. Bunun sonucunda sokak duvarlarına kimin tarafından yapıştırıldığı bilinmeyen afişlerle, Ermenilere ve liderlerine ihtarda bulunulmuştur.²⁰⁹

²⁰⁶Avagyan, a.g.e., s.37-38.

²⁰⁷Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da...**, s.25-26.

²⁰⁸Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da...**, s.12-13.

²⁰⁹Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da...** s.10.

Taşrada bunlar yaşanırken İstanbul'da İttihatçılar, Taşnakların taleplerini yerine getirme çabası içindelerdi. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, ayrılıkçı faaliyetlerinden dolayı Rusya tarafından sürülen Kafkas Ermenileri ile daha önce Avrupa'ya göç etmiş Ermenilerin ülkeye dönüşüne izin verilmiştir. Bu izinle birlikte hem Avrupa'dan hem de Kafkaslardan bağımsız bir Ermeni devleti kurma amacı taşıyan eski çete reisleri de faaliyetlerini engelleyecek bir otoritenin olmadığı İstanbul'a gelmeye başlamışlardır. Bu göçlerle birlikte ivme kazanan Ermeni partileri çalışmalarına hız vermişlerdir.²¹⁰ Bu dönemde yurtdışından Osmanlı topraklarına dönen Ermeni sayısı 50.000'i bulmuştur.²¹¹

Meşruti düzene geçmenin getirdiği bahar havası ülkenin genelinde hâkimiyetini koruyordu. Meşrutiyet'in ilanı ile Makedonya'daki kargaşanın bitmesi deniden doğuşun göstergesi gibiydi. Ancak oluşan pozitif hava 5 Ekim'de Bulgarların bağımsızlık ilan etmesiyle birden bozuldu. Ertesi gün Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i ilhak etmesiyle ülkede kasvetli bir hava hâkim oldu. Yine Ekim'de Girit, Yunanistan'a bağlandığını açıkladı. Bir ülke için yıkıcı etkileri olabilecek bu olayların ardı ardına gelmesiyle halk ve İttihatçılar büyük hayal kırıklığı yaşamışlardır.²¹² Yaşanan toprak kayıpları, vaat edilen ve sabırsızlıkla beklenen mutlu günlerin bir türlü gelmemesi, halkın Meşrutiyet'e olan iyi niyetini kaybetmesine sebep olmuştur. Perde arkasından hükümeti yöneten İttihatçılar da, büyük itibar kaybına uğramışlardır.²¹³

1908 yılında yaptıkları darbenin ardından İttihatçılar, devlet kurumları hakkında bir tercih yapmak zorunda kalmışlardır. Ya eski mevcut kurumları kaldırıp yenilerini kuracaklardı ya da bu kurumların kontrolünü ele geçirip, onları kendi fikirlerini hayata geçirmek için kullanacaklardı. Pragmatik bir yapıya sahip olan İttihatçılar ikinciyi tercih etmişlerdir. Var olan toplumsal düzeni destekleyip, "tek amaçlarının devleti kurtarmak olduğu" tezini işleyip kitlelerin desteğini almaya çalışmışlardır.²¹⁴ Çoğu subaylardan oluşan İttihatçılar, ideolojilerle ve halkın sıkıntılarını çözecek sosyal formüllerle pek kafa yormamışlardır. Onlar sadece devletin birlik ve bütünlüğünün korunmasıyla ilgilenmişlerdir. Yaşanılan başarısızlıklarda,

²¹⁰ Kılıç, a.g.e., s.289-290.

²¹¹ Kutlu, a.g.e., s.224.

²¹² Akşin, a.g.e., s.151-152.

²¹³ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara 2000, s.214.

²¹⁴ Ahmad, İttihat ve Terakki 1908-1914, s.199.

problemlerin özüne inmek yerine, asker mantığıyla üretilmiş politikaları takip etmelerinin büyük etkisi vardır. Bu yüzden de beklenen başarıyı gösterememişlerdir.²¹⁵

1908 yılında devlet içindeki Türk olmayan milletlerin bağımsızlık elde etme istekleri her geçen gün daha da güçleniyor ve buna bağlı olarak dış güçlerin de müdahale etme ihtimali artıyordu.²¹⁶ İttihatçıların bu tehlikeye karşı geliştirdikleri çözüm ise ülke gerçeklerinden uzak ve azınlıkların asıl niyetlerini görmede ne kadar tecrübesiz olduklarının bir göstergesidir. Cemal Paşa, Fransa’da olduğu gibi meşruti düzene karşı bir tehdit olursa bütün ihtilal cemiyetlerinin ayaklanarak bu tehlide karşı koymasını umduklarını anlatıyor. Gerçeklikten uzak ve hayalperest bir bakış açısının ürünü olan bu plana göre ihtilalcı komiteler bu tehlikeyi bertaraf ettiklerinde ise yine Fransa örneğindeki gibi; din ve ırk farklılığı gözetmeden, siyasi partilere dönüşecek ve İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında siyasete devam edeceklerdir.²¹⁷

Ulusçuluk fikri bu kadar güçlenmişken, Osmanlılık akımı azınlıkları birlikte yaşamaya ikna edecek bir politika olamazdı. Gayrimüslim unsurlar, devletle bütünleşmeleri adına kendilerine sunulan eşitlik ilkesini, bağımsızlık elde etmek için bir araç olarak kullanmışlardır.²¹⁸ Özellikle Hıristiyan unsurlar, İttihatçılar ile hedeflerine ulaşmada engel olarak gördükleri Abdülhamit engelini aşmak için işbirliği yapmışlardır. Nitekim imtiyaz ve bağımsızlık yolundaki talepleri kesin olarak reddedildiğinde Cemiyet ile ilişkilerini kesip ona düşman olacaklardır. İstanbul Rumlarının Yunanistan’ın Girit’i ilhakını destekler mahiyetteki tavırları ve Ermenilerin milletler arasındaki ayrıma son vermek için getirilen zorunlu askerliğe karşı çıkmaları, bu unsurların İttihatçıların sandığı gibi Osmanlı’yı kendi devleti olarak görmediklerinin göstergesi olmuştur.²¹⁹

Meşrutiyet’in ilanı ile uygulamaya konulmaya çalışılan eşitlik ilkesi, 1839, 1856 ve 1876’daki ıslahatlarda olduğu gibi bazı milletlerin önde gelenlerini, toplumlarının imtiyazlarını kaybedecekleri endişesine sevk etmiştir.²²⁰ Ermeniler özellikle 17 Aralık 1908’den sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin uygulamaya sokmaya çalıştığı “Eşitlik”

²¹⁵Lewis, **a.g.e.**, s.212.

²¹⁶Ahmad, **a.g.e.**, s.40.

²¹⁷Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.377.

²¹⁸Gülnihal Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki durumu**, Ankara 1989, s.201.

²¹⁹Şimşek, *İttihat ve Terakki Yönetimi ve Gayrimüslim Cemaatler*, s.184.

²²⁰Bozkurt, **a.g.e.**, s.196.

ilkesine şiddetle karşı çıkmışlardır.²²¹ Ayrıcalıkları kaldırılmak istenen Ermeni Patrikliği büyük direnç göstermiştir.²²²

Meşrutiyet'in ilanının ardından ihtilalcı faaliyetlerinden vazgeçtiklerini ilan eden Ermeni komitaları daha aradan bir yıl geçmeden yine eski iddiaları gündeme getirmeye başlamışlardır. Ermeni gazetelerinde hatta Ermeni okullarında okutulan kitaplarda Türklere karşı nefret söylemleri içeren ifadeler serbestçe yayınlanmaya başlamıştır. Ermenilerin milliyetçilik duygusunu güçlendirmek için yapılan Ermeni bayrakları, milli marşı, Ermenilerin kahramanlıklarını anlatan sahte hikâyeler, isyana teşvik eden kitap ve piyesler ortaya çıkmaya başlamıştır.²²³ Yine bu dönemde Ermeni partileri İstanbul'da İttihat ve Terakki Cemiyeti ile işbirliği yaparken taşra örgütleri de özgürlük ortamından faydalanarak Ermenileri silahlandırma gayretine girişmişlerdir. Bazı terör olaylarına da girişen bu parti teşkilatları görünümündeki silahlı çeteler, İttihatçılar ile işbirliği yapan Ermenileri de ihanetle suçlamışlardır.²²⁴

Bu parti teşkilatlarının yanı sıra kültür cemiyeti adı altında kurulan derneklerin de ayrılıkçı Ermenilerin terör eylemlerine destek verdiğine, Ermeni okullarının silah deposu olarak kullanıldığına son dönemde sıkça şahit olunuyordu. Bu yüzden İttihat ve Terakki Cemiyeti, gayrimeşru bir takım işlerin yapıldığı bu derneklerin, cemiyetler kanununa tabi olmasını ve denetlenmesini istemiştir.²²⁵ Bu denetlemenin nasıl yapılacağı kanunla belli edilmediği için bir kanun boşluğu hissedilmiş ve 23 Ağustos 1909 tarihinde Cemiyetler Kanunu çıkarılmıştır.²²⁶ Derneklerin maddi ve manevi idareleri ile denetlenmesinden kendisinin sorumlu olduğunu belirten Ermeni Patriği ise bu uygulamaya karşı çıkmıştır.

Patrikliğin denetimi istememesinin asıl sebebi; taşradaki kiliselerin Ermeni çetelerinin yuvası haline gelmiş olmasıdır. Patrikhane, genç ve milliyetçi duyguları kabarmış olan papazları seçerek ve bunları Ermenilerin olduğu vilayetlere öğretmen ya da piskopos olarak

²²¹Avagyan, a.g.e., s.55.

²²²Sonyel, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü*, s.350.

²²³İlter, a.g.m., s. 869.

²²⁴Selvi, a.g.e., s.44

²²⁵Cezmi Eraslan, *II. Meşrutiyet'ten Tehcire Osmanlı Devleti'nin Ermenilere Yönelik Politikaları*, ASAM (Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi), *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Ankara 2003, s.550.

²²⁶Birinci, s.32.

atama yoluna gitmiştir. Bu gayretlerin sonucunda Patrikhane, terör faaliyetlerinde önemli bir rol almaya başlamıştır.²²⁷

Merkezdeki kiliselerin çoğu Ermeni parti teşkilatlarının bürosu gibi kullanılıyordu. Fakat Ermeni Patriği İzmirliyan, İngilizlere Ermeni toplumunun ayrıcalıklarının aynen sürmesini ve Ermenilere bağımsızlık değil merkeziyetçi olmayan bir yönetim biçimi verilmesini istediklerini söylüyordu.²²⁸ Daha sonra Eçmiyadzin Katogikos'u seçilen Matheos İzmirliyan, kendisini kutlamaya gelen İngiliz Büyükelçisi Lowther'ın birinci çevirmeni G. Fitzmarice'e; yeni rejimin başarılı olabilmesi için hem Ermenilerin hem de yabancı devletlerin yeni rejime güvenmeleri gerektiğini aksi halde Ermenileri çok büyük bir felaketin beklediğini anlatıyordu. Ona göre Ermeniler için tek salim yol; bağımsızlık iddialarından vazgeçip, Türklerle samimi bir işbirliği kurmaktan geçiyordu. İzmirliyan İngiliz diplomata; Ermeni komitalarının aşırı eylemlerini sürdürmeleri halinde görevi bırakacağını söylüyordu.²²⁹

Bir taraftan terör faaliyetlerine göz yuman patrikliğin bir taraftan da bağımsızlık istemiyoruz demesi bir çelişki gibi görülebilir. Ancak Patrikliğin Ermeni burjuvazisinin menfaatlerini düşünerek "bağımsızlık istemiyoruz" demiş olma ihtimali daha fazladır. Çünkü Ermeni burjuvazisi, Ermenilerin Avrupa ekonomisiyle bütünleşmiş Osmanlı Devleti'nden ayrılması fikrine sıcak bakmıyordu. Doğu Anadolu'da kurulacak bir devleti, Ermenilerin ve kendi ticaretlerinin izole edilmesi anlamına gelecekti. Bu yüzden Ermeni burjuvazisi, Taşnakların ve Hınçakların özerklik veya bağımsızlık planlayan programına karşı çıkmıştır.²³⁰ Tunaya, Burjuvanın terör ve ihtilal fikirlerine karşı çıkması sebebiyle Ermeni partilerinin, ayrılıkçı hareketlerini güçlü bir fikir birliğine dayandırmayı başaramadığını belirtir.²³¹

²²⁷İlter, a.g.m., s.869.

²²⁸Sonyel, **Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü**, s.351.

²²⁹Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da...**, s.18-19. NOT: 1894-5 isyanları sırasında Ermeni patriği olan Matheos İzmirliyan, olaylarda Ermeni terör komitaları ile işbirliği yaptığı gerekçesiyle Sultan Abdülhamit tarafından Kudüs'e sürülmüştü. Meşrutiyet'in ilanı ile İstanbul'a geri dönen İzmirliyan, istifa eden Malahiya Ormanyan'ın yerine tekrar Ermeni Patriği yapıldı. Ardından da Eçmiyadzin Katohikos'u seçilmiştir. **bkz.**, Sonyel, Aynı Yer.

²³⁰Ahmad, *Unionist Relations with the Greek, Armenian and Jewish Communities of the Ottoman Empire*, (1908-1914), Edited by Benjamin Braude, Bernard Lewis, **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, London 1986. s. 419.

²³¹Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I., s.592.

3.2.1. 1908 Seçimlerinde Ermeni Partileri

İkinci Meşrutiyet'in ilânından birkaç ay sonra genel seçimlere gidildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti, 18 Ekim 1908'de Selanik'te düzenlenen kongresinde parti kurma kararı verdi.(Bundan sonra "İttihat ve Terakki Partisi" denilecek) Ancak kurulan partinin, Cemiyet karşısında ikinci sınıf bir konumu vardı. Parti, Cemiyet'in siyasetteki "aletiydi".²³² İttihatçılar seçimlerde meclisteki çoğunluğu elde edebilmek için azınlık partileri ile seçim ittifakına gitmesi gerektiğinin farkına varmıştı. Azınlıklar da, anayasal kurumların korunması ve güçlendirilmesi için İttihatçıları garantör olarak görüyorlardı. Bu yüzden İttihat ve Terakki Partisi, muhalifleri seçimlerde kendi çatısı altında toplamak amacıyla, bütün azınlık temsilcileriyle görüşmeye başladı. Fakat bu görüşmelerde bazı fikir ayrılıkları baş gösterdi. Rumlar ve Ermeniler seçim sisteminin değişmesini ve azınlıkların mecliste daha çok milletvekili çıkarmasını sağlayan bir sistem getirilmesini talep etmişlerdir. Azınlıkların istediği aslında nispi seçim sistemiydi. İttihat ve Terakki Partisi ile işbirliğine razı olan Taşnaklar kendilerine 20 sandalye verilmesini istemiş ancak İttihatçılar bu teklifi kabul etmemiştir.²³³ Taraflar arasındaki diğer bir anlaşmazlık da adayların tespiti sırasında yaşanmıştır. İttihatçılar, İstanbul'dan aday olan Ermeni aday Krikor Zohrab'ın adaylığına eski rejimle iyi ilişkileri olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Taşnaklar bu istekleri kabul görmeyince İttihatçıları, seçimlerde desteğini çekmekle tehdit etmiştir. Sonunda İttihatçıların geri adım atmasıyla sorun çözüldü.²³⁴

Tarafların antlaşmasının ardından Taşnaksutyun ve İttihat ve Terakki Partisi seçim kampanyasını beraber yürütmeye başlamıştır. İttihatçılar bazı bölgelerde kendi seçim mitinglerinde Taşnak yöneticilere konuşmalar yaptırırılar. Taşnaklar yayınladıkları 26 maddelik seçim bildirisinde; yerinden yönetim, padişaha sadık Ayan Meclisi'nin kaldırılması, seçim sisteminin değiştirilmesi ve toprakların köylülere geri dağıtılması gibi konulara yer verilmiştir.²³⁵

Taşnaksutyun Meclis-i Mebusan'ın açılmasının ardından merkezini Cenevre'den İstanbul'a taşımıştır. Meşrutiyetle birlikte oluşan bahar havasından etkilenen Taşnak yöneticileri, Ermenilerin bütün problemlerinin İttihatçılar eliyle yapılacak reformlarla

²³²Akşin, a.g.e., s.238.

²³³Avagyan, a.g.e.,s.52-55.

²³⁴Kansu, a.g.e., s.303.

²³⁵Minassian, a.g.e., s.162.

çözüleceği konusunda fazlasıyla ümitliydi. Ancak gelişmelere karşı kuşkuyla bakmakta olan taşra teşkilatları, İttihatçılar ile yakınlaşmaya karşı çıkmışlardır.²³⁶

1 Eylül 1908'de yaptıkları danışma kurulu toplantısında seçimler sırasında nasıl bir politika izleyeceklerini belli eden Taşnaklar, İttihatçılara meşruti rejimin varlığı sürdükçe ülkenin bağımsızlığı ve bölünmezliğine sadık kalacaklarını vaat etmişlerdir. Bunun karşılığında ise Ermenilerin yoğun olduğu vilayetlerin yerel yönetiminin âdem-i merkeziyet sistemi temel alınarak yürütülmesini istiyorlardı. Bu açıklamaya göre, Taşnaklar arasındaki bağımsızlık düşüncesinin yerini Meşrutiyet'ten sonra şimdilik âdem-i merkeziyetçilik fikri almıştı.²³⁷ Ancak Taşnakların bu açıklamaları bağımsızlık düşüncesinden tamamen vazgeçtikleri anlamına gelmez. Aslında Taşnaklar, merkeziyetçi bir yapıya sahip İttihat ve Terakki Partisi'nden âdem-i merkeziyetçilik isteyerek, ilk aşamada yaşadıkları bölgelerde özerk bir yönetimin kurulmasını planlamışlardır.

Seçim çalışmaları devam ederken yaşanan olaylar, İttihatçıların politikalarında önemli değişikliğe yol açmıştır. 5 Ekim 1908'de Bulgaristan tek taraflı olarak bağımsızlığını ilan eder. Hemen ertesi gün Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna-Hersek'i ilhak eder. Yine aynı gün Girit, Yunanistan'a bağlandığını bildirir. İki gün içinde yaşanan bu gelişmeler İttihatçıların siyasetinde önemli bir değişikliğe gitmesine sebep olmuştur. Ülkenin üzerine kara bir bulut gibi çöken bu gelişmelerin ardından İttihatçıların en önemli amacı artık ülkenin toprak bütünlüğünü korumak olmuştur. Ülke muhalefetinden sert tepkiler almaya başlayan İttihatçılar çareyi daha otoriter ve baskıcı bir politika izlemekte bulmuştur. Bu baskı karşısında tek yumruk olan muhalifler, yeni kurulan Ahrar Fırkası²³⁸ çatısı altında bir araya gelmiştir. Eskiden beri İttihatçılarla anlaşamayan diğer önemli Ermeni Partisi Hınçaklar da, bu muhalif gurubun yanında yerini almıştır.²³⁹ Farklı partiler çatısı altında seçimlere hazırlanan Ermeni partilerinin taşradaki üyeleri arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Sonyel'in anlattığı,

²³⁶Minassian, **a.g.e.**, s.156.

²³⁷Avagyan, **a.g.e.**, s.35. Bildiride Taşnakların talepleri 14 maddede toplanmıştır. Burada sadece bağımsızlık fikrine ilişkin maddeler aktarılmıştır. Troşag gazetesinin (Eylül-Ekim 1908) yayınlanmış olan taleplerin tamamını görmek için **bkz.**, Avagyan, **a.g.e.**, s.35-36

²³⁸ 14 Eylül 1908'de kurulmuş olan Ahrar Fırkasının Prens Sabahattin'in kontrolünde olduğu düşünülüyordu. 1908 seçimlerine İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birlikte seçime giren tek partiydi. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de baskılarıyla meclise sadece bir vekil gönderebildi. İttihatçıların politikalarından memnun olmayan Ermeni, Rum, Arap ve Arnavut mebusları tarafından desteklendi. **bkz.**, Birinci, **a.g.e.**, s.46.

²³⁹Minassian, **a.g.e.**, s.164.

Van'daki iki Ermeni partisinin üyelerinin seçimde kendi adaylarını seçtirebilmek için tutuştukları kavgayı bu anlaşmazlığa güzel bir örnektir.²⁴⁰

Osmanlı Devleti'nin yaşadığı toprak kayıpları, yurt içindeki Ermeni partilerinin politikalarını etkilediği gibi yurt dışındaki Ermeni komitacılarının ayrılıkçı faaliyetlerini artırmalarına da sebep olmuştur. Avrupa'daki Ermeniler yeniden bağımsızlık ümidine kapılmış ve büyük güçlerin kapısını çalmışlardır. İngiltere'de yaşayan Garabet Hagopian isimli Ermeni komitacı, İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e gönderdiği mektupta; yeni gelişmelerin ardından büyük devletlerin Berlin Antlaşmasınının 61. Maddesine dayanarak Ermeniler için harekete geçmelerini istemiştir.²⁴¹

Kasım ve Aralık aylarında yapılan seçimlere Ahrar Partisi ile İttihat ve Terakki Partisi katılmıştır. Seçimlerin sonucunda İttihatçılar çoğunluğu sağladı ve 17 Aralık 1908'de Meclisi Mebusan açıldı. İttihat ve Terakki Partisi, seçimlerin ardından oluşan hükümete kendi üyelerinden birini sokmamıştır. Bunun sebebi, İttihatçıların hem uzun tecrübeler gerektiren yüksek devlet görevleri için cesaretinin olmaması hem de kendi oligarşik yapısını tamamlayamamasından kaynaklanmıştır.²⁴² Neredeyse tamamı genç yaşta olan ve küçük rütbeli subaylar ile kıdemsiz memurlardan oluşan İttihatçılar, doğrudan iktidara geçmeye cesaret edemediler. Bunun yerine, kurulan hükümetlere neyi yapıp neyi yapmamaları gerektiğini söyleyen bir "denetleme iktidarı" olma yolunu seçtiler.²⁴³

Seçimlerde fazla milletvekili çıkaramayan Ermeni Partileri mecliste ittifak arayışına girmiştir. Önce Sultan Abdülhamit döneminde el konulan topraklarını almalarını sağlayacak kanuni düzenlemenin yapılması için Doğu Anadolu'dan seçilen Müslüman mebuslarla irtibata geçen Ermeni mebuslar olumsuz cevap almışlardır. Sonrasında ise Rum mebuslara ortak blok oluşturma teklifi yapmışlar ancak onlar da oluşumun Hıristiyan bloğu gibi algılanacağını ve tepkilere sebep olacağını söyleyerek reddetmişlerdir. Aradıkları desteği bulamayan Ermeni vekilleri, şimdilik Ermeni toprak ve mallarının iadesi konusunu belli bir süre mecliste gündeme getirmeme kararı aldılar. Bunu yerine gayretlerini âdem-i merkeziyet hakkını elde edebilmek için harcamaya başladılar.²⁴⁴

²⁴⁰Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da...*, s.9-10.

²⁴¹Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da...*, s.14.

²⁴²Birinci, *a.g.e.*, s.32.

²⁴³Akşin, *a.g.e.*, s.144.

²⁴⁴Avagyan, *a.g.e.*, s.53.

İttihat ve Terakki Partisi ile azınlık partilerinin ülke sorunlarına bakış açısındaki büyük fark, Meşrutiyet'in ilanından sonra her geçen gün daha da belirginleşmiştir. İttihatçıların devletin güçlenmesi amacıyla attığı adımlar, sadece azınlıklar arasında değil, ülkedeki muhalifler arasında da hoşnutsuzluk yaratmıştır. Bu hoşnutsuzlukla birlikte yükselen tepkiler İttihat ve Terakki Partisi karşıtı bir ayaklanmayı tetiklemiştir.

3.2.2. 31 Mart Olayı'nda Ermeni Partileri

1909 Mart'ında, ülkenin gidişatından memnun olmayan İttihat ve Terakki Partisi muhalifleri seslerini iyice yükseltmeye başlamış ve başkentteki hava iyice gerilmişti. İttihatçıların yoğun baskısıyla girdiği seçimlerde başarısız olan Ahrar Fırkası'nın İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı duyduğu kızgınlık hat safhadaydı. İttihatçıların politikalarını eleştirdiği için, sadrazamlık görevinden alınan Kamil Paşa da Aharcıların safına geçmişti. Muhalefetin yayın organları, eski rejimin baskıcı yönetimine tepki olarak kurulan İttihat ve Terakki Partisi'nin ülkede kurmaya başladığı yeni baskı rejimini ve başarısız politikalarını korkusuzca eleştirmeye başlamışlardı.²⁴⁵ Sinop Mebusu Ahrarcı Rıza Nur, 12 Mart 1909'da İkdam gazetesinde yazdığı "Görüyorum ki, İş Fena Gidiyor" başlıklı yazısında, İttihatçı gazetecilerin muhalefet edenlere karşı hakaret ve küfür içeren tutumunu, basına sansür çabalarını, yapılan yolsuzlukları, artan istibdatçı kararları ve toplantılar için izin alınma zorunluluğunun getirilmesini eleştiriyordu.²⁴⁶

Muhaliflerin önde gelen yayın organlarından Volkan Gazetesi'nde 27-31 Mart tarihlerinde İttihatçılara sert eleştiriler içeren iki yazı yayınlanmıştı. 31 Mart'ta İttihat ve Terakki Partisi'nin ordudan attığı subaylar bir araya gelerek İttihatçılara karşı neler yapabileceklerini konuştukları bir toplantı yapmışlardır. 3 Nisan'da ise, İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti'nin, Ayasofya'da okuttuğu mevlide dindar insanların gösterdiği yoğun ilgi İttihatçıları endişeye sevk etmiştir. Muhalif yazarların İttihatçıların politikalarına karşı sesini iyice yükselttiği bu dönemde, 6 Nisan'da Serbesti gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi suikasta uğrayarak öldürüldü. Büyük yankı uyandıran suikastın ardından İstanbul'da cinayetin azmettiricisi olarak görülen İttihat ve Terakki Partisi karşıtı geniş çaplı gösteriler düzenlenmiştir.²⁴⁷

²⁴⁵Zürcher, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s.143.

²⁴⁶Akşin, **a.g.e.**, s.196.

²⁴⁷ Akşin, **a.g.e.**, s.197.

İttihatçılara karşı büyüyen bu tepki yumağı, 12 Nisan gecesi bir isyanı da beraberinde getirmiştir. Sultanahmet meydanında toplanan 5-6 bin asker “şeriat isteriz” sloganları atarak ayaklanmışlardır. Bunlara medrese öğrencilerinden de katılanlar olmuştur. Meclis-i Mebusan’ı kontrol altına alan bu gurup Ahmet Rıza sandıkları Adliye Nazırı Nazım Paşa’yı öldürmüştür. 11 gün süren olaylar sırasında önde gelen İttihatçılar Selanik’e kaçmış ve krizi oradan yönetmişlerdir.²⁴⁸

Hükümetin, ayaklanan grubun bütün taleplerinin karşılanacağı sözünü vermesiyle, göstericiler sakinleşmişti. Göstericilerin talepleri doğrultusunda sadrazam ve bazı devlet görevlileri istifa etti. Meclis, şeriatın ve anayasanın korunacağını açıkladı. Bu ayaklanmayla İttihatçıların İstanbul’da ve Anadolu’da halk ve ordu desteğinden yoksun olduğu tekrar ortaya çıkmıştı. Ancak Makedonya ve Selanik’teki gücünü hala koruyan Cemiyet, oradaki halkı isyanın kendilerine karşı değil de meşrutiyete karşı yapılmış bir ayaklanma olduğuna inandırmıştı. Selanik’te isyana karşı büyük bir tepki oluşmuş ve İttihatçılar zaten bitmek üzere olan isyanı bastırmak için hızlı bir şekilde düzenli birliklerden oluşan Hareket Ordusu’nu toplamıştır. 3. Ordu komutanı Mahmut Şevket Paşa komutasındaki bu ordu 24 Nisan’da İstanbul’a girerek isyanı bastırmıştır.

Bu olayların sonucunda İttihatçılar kendi varlıkları için tehdit olarak gördükleri Sultan Abdülhamit’i 27 Nisan’da tahttan indirmiş ve yerine kardeşi Mehmet Reşat’ı tahta çıkarmışlardır. Kurulan askeri mahkemelerde birçok muhalif, idam edilmiştir. İsyana ilgisi olsun olmasın, başta Prens Sabahattin olmak üzere birçok Ahrar üyesi isyana destek verdikleri gerekçesi ile tutuklanmıştır.²⁴⁹

Prens Sabahattin ve Ahrar Fırkası'nın isyana destek verip vermediği tartışmalı bir konudur. Bazı yazarlar birçok muhalif çevreler gibi Prens Sabahattin’in, “İttihat ve Terakki diktatörlüğünün” son bulması amacıyla bu isyanı desteklediğini iddia ederler.²⁵⁰ Ayaklanma sırasında kullanılan slogan her ne kadar “ Şeriat İsteriz” olsa da, özü itibariyle 31 Mart Olayı; İttihat ve Terakki Partisi’nin politikalarından memnun olmayan muhalefetin kalkıştığı bir darbe girişimidir.²⁵¹

²⁴⁸Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt III., s.492.

²⁴⁹Zürcher, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, s.144-145.

²⁵⁰Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, Cilt III., s.492.

²⁵¹Akşin, *a.g.e.*, s.202.

Tunaya, hem Abdülhamit'den hem de İttihat ve Terakki Partisi'nden kurtulmak isteyen Ahrar Partisi'nin 31 Mart Olayı'nda büyük beklenti içerisinde girdiğini ve ayaklanmayı desteklediğini yazar. Ahrarcıların, İttihatçılara karşı Ermeni komiteleriyle özellikle Taşnaklarla işbirliği yaptığını iddia eder. Hüseyin Cahit Yalçın'ın hatıralarına dayandırdığı iddia, özellikle 31 Mart Vakası sırasında, Taşnak Komitesi'nin Ahrarcılara atlı birlik ve bomba verdiğini iddia eder.²⁵² Ancak Taşnakların, eski rejimin geri gelme korkusuyla İttihatçılara destek verdiği düşünüldüğünde bu iddianın gerçek olma ihtimali düşük görünmektedir. Eğer doğruysa bile bu işbirliğini yapan Ermenilerin, Ahrar Fırkası ile yakınlaşma içerisinde olan Hınçak Partisi'nden olma ihtimali daha fazladır.

Ancak Prens Sabahattin taraftarı olan Ahmet Bedevi Kuran ise, Prens Sabahattin'in ayaklanmayı bitirmek ve Abdülhamit'i tahttan indirmek için nasıl var gücüyle çalıştığını anlatır.²⁵³ Nitekim İttihatçılar, ayaklanmada rol aldığına dair delil bulunamaması ve İngilizlerin tepkisi sebebiyle Ahrarcıların birçoğunu serbest bırakmak zorunda kalmıştır

31 Mart olayı öncesinde yükselen tansiyon, Hıristiyan halklar arasında meşrutiyetle birlikte elde ettikleri anayasal hakların tehlikede olduğu endişesini uyandırmıştı. Bu yüzden olsa gerek Hıristiyan azınlık partileri ile İttihat ve Terakki Partisi arasındaki görüş ayrılıkları, Meşrutiyet'in ilanından önce olduğu gibi tekrar ikinci plana itilmiştir. II. Abdülhamit'in gücü yeniden ele geçirmesinden en fazla korkan azınlık Ermenilerdi. Bu yüzden Taşnaklar, muhalefet ve İttihatçılar arasındaki gerginliğin hat safhaya çıktığı 12 Nisan'da, isyan patlak vermeden önce yayınladıkları bildiri ile tüm siyasi parti ve kuruluşları kavgaya son verip birlik olmaya davet etmiştir.²⁵⁴

31 Mart Olayı'nın patlak vermesinin ardından da Taşnaksutyun, ayaklanmaya karşı ortak mücadele edilmesi için çabalamıştır. Oluşturulan partiler arası heyete katılan Taşnak başkanı Malumyan Efendi, anayasanın korunması adına birlik olunması için meclise ve hükümete 7 kişilik bir heyet gönderilmesini teklif etmiştir.²⁵⁵ Taşnak ve Hınçaklar, ayaklanmanın bastırılmasında da etkin rol üstlenmişlerdir. 20 Nisan 1909'da Hareket Ordu'su Yeşilköy'e ulaştığında, Taşnaklar Mahmut Şevket Paşa'ya temsilcilerini gönderip ayaklanmanın bastırılması için yardıma hazır olduklarını belirtmişlerdir. Hınçak liderleri Ardızruni, Murad ve Derderyan da, Hareket ordusu komutanlığına gönüllü Ermenilerden

²⁵²Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt III., s.180.

²⁵³ Kuran, *a.g.e.*, ss.340-343.

²⁵⁴Avagyan. *a.g.e.*, s.58.

²⁵⁵Sonyel, *İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da...*, s.35.

silahlı birlikler oluşturmaya teklif etmişlerdir. Ancak teklif, gerekirse geri dönme sözüyle geri çevrilmiştir.²⁵⁶

Ermeni partileri bu ayaklanmayı özerklik hedeflerine ilerleyen yolda karşılarına çıkan bir tehdit olarak görmüşlerdir. Ermenilerin bölücü faaliyetlerini bertaraf etme konusunda başarılı olan Abdülhamit'in yeniden gücü ele geçirme ihtimali, Ermeni partilerini ayaklanmaya karşı durmaya ve iyi ilişkiler içinde oldukları İttihatçıları desteklemelerine sebep olmuştur. İki taraf Meşrutiyet'i koruma ve Abdülhamit'e karşı mücadele etme konusunda bir kez daha ortak paydada buluşmuşlardır. Ancak aynı günlerde yaşanan Adana Olayları bu işbirliğine gölge düşürmüştü ve tarafların birbirlerine kuşkuyla bakmalarına sebep olmuştur.

²⁵⁶Avagyan. a.g.e., s.60.

4. BÖLÜM

İLK SAMİMİYET TESTİ VE KRİTİK İKİ SEÇİM

Meşrutiyet'in ilan edilme sürecinde İttihatçılar ile Ermeni Komitaları arasındaki işbirliği ilk ciddi sınavını Ermenilerin Adana'da başlattıkları isyanda vermiştir. Meşrutiyet'in ilanından oluşan otorite boşluğuyla, bağımsızlık yanlısı Ermeniler iyice şırmışlar ve eskiden gizli yaptıkları bölücü faaliyetlerini açıktan açığa yapmaya başlamışlardır. Ülkeye tam hâkim olamamış İttihatçıların bu faaliyetlere göz yumması bölge halkının hem Ermenilere hem de İttihatçılara tepki göstermesine yol açmıştır. İttihatçılarla kurdukları iyi ilişkilerin verdiği özgüvenin de etkisiyle Ermeni komitacılar, Müslüman halkı pervasızca kıskırtmış ve çıkan çatışmalarda iki taraftan da binlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Bu bölümün ilk kısmında İttihatçılar ile Ermeni Komitaları arasında sadece ülkedeki rejimi değiştirmek üzerine kurulu olan yüzeysel ilişkinin, bu olaylar sırasında yerini ciddi bir güven bunalımına bırakması anlatılacaktır.

Adana Olayları'nın ardından iki tarafta birbirine şüpheyle bakmaya başlamıştır. Ülkede iktidarı tam olarak eline almak isteyen İttihat ve Terakki Partisi halktan ve ordu dışındaki kurumlardan alamadığı siyasi desteği azınlıklardan almaya çalışmıştır. Bu yüzden olsa gerek hiçbir ülkenin müsaade etmeyeceği bölücü faaliyetlere göz yummuş, ya da yummak zorunda kalmıştır. Savaşlarda ardı ardına yaşanan yenilgiler ve toprak kayıpları İttihat ve Terakki Partisi'ne tepkinin çığ gibi büyümesine yol açmıştır. Bu tepkinin sonucunda doğan Hürriyet ve İtilaf Partisi karşısında seçimleri kaybetme riskinin fazla olduğunu gören İttihatçılar, 1912 seçimlerinde Ermeni partilerinin desteğini almak için çabalamış ancak Taşnaksutyun haricindeki diğer partiler kapılarını bir daha açılmamak üzere İttihatçılara kesin olarak kapatmıştır. Ülkede gücü elinde tutan İttihatçılar ile işbirliği yapmanın Ermeniler için daha yararlı olacağını düşünen Taşnaklar ise ittifak yapmaya razı olmuşlardır. Bunun karşılığında Ermenilerin yaşadıkları yerlerde konumlarını güçlendirecek bazı taleplerde bulunmuşlardır. İttifak yapmaya kendilerini mecbur hisseden İttihatçılar ilkelerinden taviz vererek bu talepleri kabul etmişlerdir. Ancak İttihatçıların verdikleri sözleri seçimlerden sonra yerine getirmede isteksiz davranması üzerine, Taşnaklar bu işbirliğini bitirmeleri gerektiğine kanaat getirmişlerdir. İkinci kısımda Adana Olayları ile I. Balkan Savaşı arasında İttihatçılar ile Ermeni Partileri arasındaki zikzaklarla dolu olan ilişkilerin seyri ele alınacaktır.

4.1. Adana Olayları ve Güven Bunalımı

Meşrutiyet ile birlikte yaşanan özgürlük ortamı ve otorite boşluğu, etnik çeşitliliği fazla ve geniş bir coğrafyaya yayılmış olan devletin içindeki milliyetçi eylemlerin hızla artmasına yol açtı.²⁵⁷ Uzun yıllar boyunca sınırlı özgürlükler arasında yaşamış Osmanlı gençleri için “hürriyet” Meşrutiyet’in ilk yılında “herkesin her istediğini özgürce hatta şımarıkça yapabilmesi” olarak algılanmıştı.²⁵⁸ Bu durum Osmanlı idaresinde doğup büyüyen azınlıklar için de geçerliydi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, eşit vatandaşlık politikası gereği ticari alanda da azınlıkların önündeki bütün kısıtlamaları kaldırmaya başlamıştı. Bu kapsamda Ermenilerin II. Abdülhamit zamanında kısıtlanan ticari faaliyetleri tamamen serbest bırakılmıştır.²⁵⁹ Ermeniler yeni kazandıkları haklarla kibirleniyor ve böbürleniyorlardı. Adana’da kurmayı planladıkları Ermeni devletini anlatan halk şarkılarını (Abdülhamit tarafından daha önce yasaklanmıştı) artık açıktan söylemeye başlamışlardı. Ermeni yazarlar da milliyetçilik duygularını körüklemek için gerçek olmayan destanlar, şiirler ve hikâyeler yazıyorlardı. Ermeni ulusal kurultayının yıldönümünde yapılan taşkınlıklar büyük tepki çekmişti. Bütün bu faaliyetlere ek olarak Türkleri iyice kışkırtan Ermeni marşları okunmaya başlanmıştı.²⁶⁰

Ermeni tarihçilerin tezlerini desteklemek için sıkça başvurduğu Fransız tarihçi Yves Terson, Adana Olayları’na yol açan sebepleri açıklarken, Ermenileri bağımsız bir devlet kurmak için galeyana getiren aynı zamanda da Türkleri tahrik eden bu tür faaliyetlerden bahseder. Yazar, Ermenilerin özgürlük ortamına kanarak toplantı, tiyatro ve konferans gibi etkinliklerini açıktan yapmaya başladıklarını ve bunu bölgedeki Türklerin hazmedemediğini belirtiyor. Ancak yazar, hiçbir devletin kabul etmeyeceği bölücü faaliyetler içeren ve Ermenileri Türklere karşı kin ve nefrete sevk eden bu eylemlerin içeriğini görmezden gelerek, Türklerin tepkisini sadece çekememezliğe bağlamıştır.²⁶¹ Müslüman halkın tepkisi bu faaliyetlerin yapılmasına değil, bu faaliyetler yoluyla Ermeni halkına bağımsızlık düşüncesinin telkin edilmesine olmuştur.

²⁵⁷Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, Cilt I., s.37.

²⁵⁸Hasan Tamer Kerimoğlu, **İttihat-Terakki ve Rumlar**, İstanbul 2012, s.48.

²⁵⁹Selvi, **a.g.e.**, s.43.

²⁶⁰Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana’da...**, s.38.

²⁶¹Yves Terson, **Bir Soykırım Tarihi, 20 Yıl Sonra “Ermeni Tabusu” Davası**, Türkçesi: Emirhan Oğuz, İstanbul 2012, s.239.

İttihatçı liderlerden biri olan Cemal Paşa, Meşrutiyet'in ilanından sonra özgürlük kisvesi altında oluşan otorite boşluğunun devlet kurumlarını işlemez hale getirdiğini ve gazeteciler ile halkın, ifade özgürlüğünü kötüye kullandığını anlatır.

*“Meşrutiyet'in ilanından sonra, Osmanlı memleketlerinin her tarafında halk o derece şımarmıştı ki, en küçük jandarmadan en büyük valiye kadar hiçbir hükümet memurunun ahali üzerinde bir nüfuzu kalmamıştı.”*²⁶²

Müslüman halkın Ermeni komitacıların faaliyetlerine karşı gösterdikleri tepkinin en önemli sebeplerinden birisi de devlet yöneticilerinin bu eylemlere tepkisiz kalmasıydı. Çünkü Ermeni aydınları halkı kışkırtmak için önemli adımlar atarken, Anayasanın verdiği hakla bütün Ermeniler silahlanırken, Osmanlı yönetimi ülkede esen özgürlük rüzgârını bozmamak için artan anarşiye müdahale etmiyordu.²⁶³ Devlet görevlilerinin devletin bütünlüğünü koruma noktasında gösterdikleri bu zafiyet, halkın kendi savunma mekanizmasını geliştirmesiyle sonuçlanmıştır.

Ermenilerin silahlanma yarışına girmesi şehirdeki Müslüman halkın korkuya kapılmasına sebep olmuştu. 1909 senesi başlarında Adana'da bütün halk arasında, Ermenilerin ayaklanıp Türkleri katledeceği ve bu sayede Avrupa askerlerinin vilayeti işgal edip burada bir Ermenistan devleti kurulacağı iddiaları dolaşılıyordu. Türkler bu söylentilere o kadar inanmışlardı ki, ailelerini güvenilir yerlere göndermeye ve Ermenilere karşı tedbir almaya başlamışlardı.²⁶⁴

Aslında yaşanan gelişmeler bu endişelerin boşuna olmadığını göstermiştir. Meşrutiyet'in ilanının ardından Adana civarındaki gözlem kulelerinin kaldırılmasını fırsat bilen Ermeni çeteleri, Adana Episkoposu Muşeg öncülüğünde Kıbrıs üzerinden ülkeye silah getirmeye başlamışlardır. Kaçak yollarla getirilen bu silahlar Ermenilere dağıtılıyordu.²⁶⁵ Muşeg ruhani kimliğini de kullanarak Adana'daki Ermenileri silahlanmaya teşvik etmiştir. Şehirdeki bütün bölücü faaliyetlerin düzenleyicisi olan bu episkopos, verdiği ateşli vaazlarla

²⁶²Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.379.

²⁶³Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da...**, s.39.

²⁶⁴Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.383. Ermenilerin bu şımarık davranışlarının Müslümanlar üzerinde oluşturduğu endişe Taşnakların Troşag Gazetesinde de anlatılmıştır. **Bkz.** Uras, **a.g.e.**, s.564.

²⁶⁵Selvi, **a.g.e.**, s.45.

Ermenileri ayaklanma için tahrik etmiştir. Aynı zamanda silah ticaretinden kazanç elde eden bu ihtiraslı rahip sayesinde, en küçük Ermeni köylerine bile silah taşınmıştı.²⁶⁶

İstanbul'dan gelen komitacılar ve diğer papazlar da Muşeg'in yolundan gidip Adana'daki Ermenileri silahlanmaya teşvik ediyordu. Muşeg tahriklerinde o kadar ileri gitmişti ki; gezdiği kiliselerde daha önce bir çatışmanın yaşanmadığı Adana'da 1895 yılında öldürülen! Ermeniler için intikam yeminleri ettiriyordu.²⁶⁷ Hâlbuki 1894-6 olayları sırasında Adana'da hiçbir olay yaşanmamış, aksine Türkler ve Ermeniler çatışmaların kendi illerine sıçramaması adına işbirliği yapmışlardır.²⁶⁸ Adana Olayları'nı bastırmak için görev alan Cemal Paşa da birçok tarihçi gibi, Adana'da çıkan isyanın sorumlusu olarak Muşeg'i gösterir. O'na göre Adana'daki hükümet memurlarının suçu; bu şahsın halkı silahlı isyana ve teröre teşvik eden faaliyetlerini engellemek için gerekli tedbirleri almaktan aciz oluşlarıdır.²⁶⁹

Meşrutiyet'in ilanından hiç kimsenin memnun olmadığı Adana'da ortam her an patlamaya hazırды. Müslümanlar Hıristiyanlarla eşit duruma gelmeyi kabullenemezken, Taşnaklar da, sıkı ilişki kurdukları İttihat ve Terakki Partisi'nin Adana'daki temsilcisi gibi davranıyorlardı.²⁷⁰ Ermeni halkının bağımsızlık yolunda ayaklanmak için maruz kaldıkları propagandaya, bir de İttihatçılardan aldıkları desteğin verdiği şımarıklık eklenince, iki taraf arasında kanlı bir çatışmanın başlaması kaçınılmaz olmuştur.

İstanbul'daki 31 Mart Ayaklanması'nı bastırmak için İttihatçılar ile işbirliği yapan Taşnak ve Hınçak Partileri, diğer taraftan da Avrupa kamuoyuna Anadolu Ermenilerine kıyım yapıldığı izlenimini vermeye çalışmıştır. Bu propagandayı yaparak, hedefledikleri bir özerk veya bağımsız Ermeni devletini kurmak için büyük devletlerin desteğini almayı amaçlamışlardır. Adana Olayları'nın İstanbul'da tam bir otorite boşluğunun hakim olduğu 31 Mart Olayı'nın yaşandığı sırada patlak vermesi de tesadüf olarak düşünülemez. Devlet otoritesinin yok oluşunu fırsat bilen bazı ayrılıkçı komitacılar, yaptıkları faaliyetler ve kışkırtmalarla, Ermeniler ile Müslüman halk arasında zaten bir gerginliğin hâkim olduğu Adana ve civarında kanlı çatışmaların yaşanmasına sebep olmuşlardır.²⁷¹

²⁶⁶Uras, **a.g.e.**, s.551; Sonyel de, Muşeg'in Adana ve civarında Ermenilere yaptığı silah satışından ticari kar sağladığını belirtiyor. Mersin'deki İngiliz konsolosluğu Ermenileri kışkırttığını gördükleri Muşeg'in "kamu düzeni" adına şehre girmesini yasaklamıştır. **Bkz. Sonyel, İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da..., s.39.**

²⁶⁷Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da..., s.40.**

²⁶⁸Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.380.

²⁶⁹Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.385.

²⁷⁰Avagyan, **a.g.e.**, s.63.

²⁷¹Şimşek, **a.g.m.**, s.186.

Olayları kimlerin çıkardığı konusunda çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Bazıları, olayları Abdülhamit'in planladığı iddiasını ileri sürmüşler ancak herhangi bir kanıt gösterememişlerdir. İstanbul'da bulunan İngiliz Maslahatgüzarı Charles Marling 1912 yılında hazırladığı bir raporda, olayların Abdülhamit'i gözden düşürmek için çıkarılmış olma ihtimalinin daha yüksek olduğunu belirtmiştir.²⁷² Ermeni tarihçilere göre olaylar, Müslümanların Ermeni semtlerine saldırmasıyla başlamıştır.²⁷³ Dönemin aktörlerinden Talat Paşa, anılarında olayların sebepleri hakkında şunları yazar:

“Olayların Ermeniler tarafından kışkırtılmış olduğu, soruşturma komisyonu üyesi olan Ermenilerin tanıklığı ile de doğrulanıyordu. Komisyon üyelerinden biri olan Agop Babikyan Efendi, bunu bizzat bana da itiraf etti. Kışkırtılmış olan halkın zalimce cinayetler işlediği ortaya çıkıyordu. Adana olayları 31 Mart'ta ve irtica günlerinde yer almıştı. İzlenen amacın, halk kitlelerinin bağnazlığını kışkırtarak kıyımaya yol açmak yoluyla Avrupa'nın dikkatlerini üstlerine çekmek ve Kilikya'da bağımsız bir Ermeni birliği kurmak olduğunda şüphe yoktu.”²⁷⁴

İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Lowther, ne Ermenilerin daha önceden bir isyana ne de Türklerin bir katliama hazırlandığına dair bir kanıt olmadığını belirtir. O'na göre olayları tetikleyen; her biri aslında bir ihtilalcı olan ve özerklik peşinde koşan Ermeni gençlerinin taşkınlıkları ve bu şımarıklığın Müslüman halk üzerinde uyandırdığı öfke ve korku olmuştur. İyi niyetli ancak beceriksiz olan yerel yöneticilerin cesaretsizliği de, olayların engellenme imkânını bırakmamıştır.²⁷⁵

Adana'daki olaylarda ne kadar kişinin öldüğüne dair verilen bilgiler çelişkilidir. Olaylarda birçok Müslüman ve Ermeni ölmüştür fakat Ermeni komitaları gerçek rakamları çarpıtarak 30 bin Ermeni'nin öldüğünü iddia etmişlerdir. Ermeni Patrikhanesi bu sayıyı 21.300 olarak verir. Adana Valiliği ise bütün ölen kişi sayımın 10.000'den az olduğunu rapor etmiştir.²⁷⁶ Bu iddiaların doğruluğunu ilde yaşayan Ermeni nüfusuna bakarak daha iyi sorgulayabiliriz. Esat Uras'a göre bu olaylar sırasında Adana ve çevresindeki Ermeni nüfusu 48 bin civarındadır ve bunun 25 bini olaylar sebebiyle Suriye'ye kaçmış ve daha sonraları geri

²⁷² Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da...**, s.51-52.

²⁷³ Avagyan, **a.g.e.**, s.64.

²⁷⁴ Mehmet Talat Paşa, **a.g.e.**, s.18-19

²⁷⁵ Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da...**, s.52.

²⁷⁶ Uras, **a.g.e.**, s.557.

dönmüştür.²⁷⁷ Cemal Paşa'ya göre ise Adana vilayetinin toplam nüfusu 550.000'den fazladır ve bunun 60.000'ni Ermeniler oluşturur. Ermenilerin çoğu Haçin (şimdiki Saimbeyli) ile Sis (şimdiki Kozan) kasabalarında yaşar.²⁷⁸ Sonyel'e göre 408.563 nüfuslu Adana'daki Ermenilerin sayısı 57.686 idi. O dönemde Adana'da görev yapan İngiliz diplomatlarının raporlarına dayandırılan kaynaklara göre ise 393.000 kişilik nüfustan 75.000'ni Ermeni'ydi.²⁷⁹

31 Mart Olayı'nın şokunu atlatamayan Osmanlı Meclisi, Mayıs ayı başlarında toplanmış ve olayların sorumlularını soruşturmak için Adana'ya askeri bir mahkeme gönderme kararı almıştır. Ermeni vekil Zohrab Efendi bu toplantıda, yerel yöneticileri ve gerekli önlemleri almayan hükümeti suçlamıştır.²⁸⁰

İttihatçılar ise Ermenilerle ilişkilerin bozulmaması için esas suçlu olarak Müslüman halk görmüş veya görmek istemişlerdir. Birçok Müslüman halk ya idam edilmiş ya da cezalandırılmıştır. Olayın gerçekleştiği yıllarda buna ses çıkarmayan Talat Paşa yıllar sonra yazdığı anılarında bu durumu, "*Adana Olayları ve cinayetler yalnızca onların (Ermenilerin) eseridir; bunlar sonradan Müslüman halka mal edilmiştir.*" cümlesiyle itiraf etmektedir.²⁸¹ İttihat ve Terakki Partisi, Taşnaklarla iyi ilişkilerini korumak için Adana Olayları'ndaki mesuliyeti Müslümanlara yüklemeye yolunu seçmiştir.²⁸² Olayların ardından ayaklanmada rol alan Ermeni komitacılara gösterilen hoşgörü Müslüman halka gösterilmemiştir. İngiliz raporlarına göre soruşturmanın sonucunda, askeri mahkeme tarafından idama mahkûm edilen 29 Ermeni'nin cezası müebbet hapis cezasına çevrilmiştir. Ancak idam cezası verilen ve içlerinde Bahçe kazası müftüsünün de bulunduğu 40 Müslüman affedilmemiş ve karar infaz edilmiştir.²⁸³

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ermeniler arasında kendilerine karşı oluşan güven bunalımını gidermek ve yaralarını sarmak için ölen Ermenilerin yakınlarına maddi yardımda bulunmuştur. Olayları soruşturmak için bir komisyon oluşturulmuş ve Ermeni milletvekili Agop Bebikeyan da komisyon üyesi yapılmıştır. Komisyon'un çalışmaları sonucunda suçlu bulunanlar sıkıyönetim mahkemesinde yargılanmış ve pek çok kişi asılarak idam edilmiştir.

²⁷⁷Uras, **a.g.e.**,

²⁷⁸ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s.380.

²⁷⁹ Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da...**, s.38.

²⁸⁰ Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da...**, s.57.

²⁸¹ Mehmet Talat Paşa, **a.g.e.**, ss.18-19.

²⁸² Birinci, **a.g.e.**, s.257.

²⁸³ Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da...**, s.57.

İttihatçıların Müslüman tebaaya karşı bu sert tutumu Ermenilerin güvenini kısmen de olsa kazanmasına yetmiştir.²⁸⁴

Taşnaksutyun'un Bulgar kenti Varta'da 1909 Ağustos'unda düzenlenen V. Kongresi'nde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkilerin nasıl olması gerektiği hususunda şiddetli tartışmalar yaşandı. Partinin Kafkas şubelerinin de katıldığı kongrenin gündemleri arasında; İttihatçılar ile işbirliği, Adana Olayları, partinin Meclis-i Mebusan'da takip edeceği politika ve silahlı çetelerin durumu maddeleri de vardı. Taşra teşkilatından gelenler, güvenilemez ve Ermeni düşmanlarına destek veren bir parti olarak betimledikleri İttihat ve Terakki Partisi ile ilişkilerin hemen kesilmesinden yana fikir beyan ettiler. Taşnakların merkez heyeti ise bu eleştirilere hak vermekle birlikte, İttihatçılar ile ilişkileri kesmenin, eski rejimin elini güçlendireceğini ve kazanılan Anayasal hakları kaybetmelerine sebep olacağını savunuyorlardı. İki görüşün savunucuları arasında şiddetli tartışmalar yaşandı. Ancak sonunda partinin yönetici sınıfını oluşturan merkez heyetinin, ilişkileri devam ettirme görüşü kabul edilmiştir.²⁸⁵ İttihatçılar ve Taşnaklar elde edilen kazanımların ve anayasanın korunması endişesi ile ittifaklarına kaldığı yerden devam etmişlerdir.²⁸⁶ İki taraf, 1909 Eylül'ünde "anayasa, birlik ve terakki" alanlarında işbirliğini öngören bir anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşmada Taşnaklar, şiddet olaylarına karşı mücadele ve bağımsızlık fikrini reddetmeyi vaat ediyorlardı. İngiliz Times gazetesi, 23 Eylül 1909 günlü sayısında, buna karşılık, İttihat ve Terakki Partisi'nin de kabinede en az bir Ermeni bakan bulunduracağı sözünü verdiğini yazmıştır.²⁸⁷ Bu anlaşmaya imza atan Taşnaklar siyasi olarak büyük risk almışlardır çünkü hem Patriklik ve hem de diğer Ermeni partileri, bu anlaşmadan dolayı Taşnakları ihanetle suçlamışlardır. Ermeniler arasındaki liderliğini kaybedeceği korkusu yaşayan Patriklik, anlaşmanın Ermeni çıkarlarına ters olduğu propagandasını yürütmüştür. Hınçaklar da ele geçirdikleri bu propaganda malzemesini siyasi rakiplerinin itibarını zedelemek için sonuna kadar kullanmışlardır. Taşnaklar ise bu eleştirilere kulaklarını kapatıp Adana Olayları'nı gündeme getirmeyi bir süreliğine ertelemişlerdir.²⁸⁸ Bu anlaşmanın sadece Taşnakların İstanbul Şubesi'ni bağladığı anlaşılmaktadır çünkü taşradaki Ermeni komitacıları meşrutiyet öncesinde olduğu gibi bağımsızlık amaçlarına ulaşmak için çalışmaya devam etmişlerdir.

²⁸⁴ Aksoy, **Jön Türkler- Enver, Cemal ve Talat Paşaların Trajik Sonu**, s.229

²⁸⁵ Avagyan, **a.g.e.**, s.69.

²⁸⁶ Minassian, **a.g.e.**, s.169.

²⁸⁷ Sonyel, **Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü**, s.352.

²⁸⁸ Minassian, **a.g.e.**, s.174-175. Ayrıca **bkz.**, Bozkurt, **a.g.e.**, s.202.

Taşnaksutyun'un İttihatçılar ile yaptığı anlaşmaya Ermeni toplumunun gösterdiği tepki uzun soluklu olmamıştır. Anlaşmanın ardından siyasi rakiplerinin gücünün zayıflayacağını düşünen Patrik ve Hınçakların tahminlerinin zıddına Taşnaklar süreçten güçlenerek çıkmıştır. Osmanlı Ermenileri arasında yaygınlaşan; sorunlarını sadece, konumunu iyice pekiştiren Taşnakların çözebileceği düşüncesi iyice pekişmiştir.²⁸⁹

Adana ayaklanması, İttihatçılar ile Ermeni Partileri arasındaki ilişkileri gölgelemiş ancak tamamen bitirmemiştir. İttihatçıların olaylardan sonra Ermenilere güveni sarsılsa da ilişkiler devam etmiştir. İttihat ve Terakki Partisi, Ermeni partilerinin faaliyetlerinde kısıtlamalara gitmediği gibi 1910 yılında Memalik-i Osmaniye Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti'nin kuruluşuna da izin vermişlerdir.²⁹⁰ Ancak yine de, ayaklanma İttihatçıların Ermeniler arasındaki saygınlığını büyük ölçüde yitirmesine yol açmıştır. Düzelme emaresi gösteren Türk-Ermeni ilişkileri yeniden bozulmaya başlamıştır. Meclisteki Ermeni mebuslar eğitim, askerlik ve azınlık kurumlarının imtiyazlarının korunması gibi konularda Rum vekillerle birlikte hareket etmeye başlamıştır. Ayrıcalıklı haklarını yitirme korkusu yaşayan Ermeni Patriği bu konular görüşülürken, Taşnaklara göre çok daha sert tepki vermiştir.²⁹¹ İttihatçıların konuya kayıtsız kaldığını iddia eden Patrik Yeğişe Turyan, Avrupa devletlerinin dikkatini olaylara çekmek için istifa kararı almıştır.²⁹²

Ayaklanma, İttihat ve Terakki Partisi ile Taşnak ilişkilerinin seyri bakımından bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra Taşnaklar önce Rus karşıtı politikalarından uzaklaşmış daha sonra da Anadolu'daki Rus devlet görevlileri ile yakın ilişkiler kurmaya başlamışlardır. Hınçaklar ise önceden olduğu gibi bu ayaklanmadan sonra da İttihatçıların politikalarına karşı silahlı mücadele etme fikrinde ısrar etmişlerdir.²⁹³

Sonuç olarak Adana Olayları, Meşrutiyet sonrasında İttihatçılar ile Ermeni partileri arasındaki kaynaşma çabalarının sonuç getirmediğini göstermiştir. 31 Mart Olayı'nın ardından patlak veren ayaklanma anlaşmazlıkların su üstüne çıktığı ilk olay olmuştur. Zorlamalarla 1913 yılına kadar devam eden ilişkiler, bir süre düşük düzeyde devam edecek ve 1915 yılında tamamen son bulacaktır.²⁹⁴

²⁸⁹ Avagyan, *a.g.e.*, s.73.

²⁹⁰ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt I., s.600.

²⁹¹ Sonyel, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü*, s.352.

²⁹² Minassian, *a.g.e.*, s.173.

²⁹³ Avagyan, *a.g.e.*, 66

²⁹⁴ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I., s.596.

4.2. 1911 Seçimleri ve Ermeni Partileri'nde Ayrışma

İtalya'nın 29 Eylül 1911'de Osmanlı'ya savaş ilan etmesi İttihat ve Terakki Partisi'nin halk nezdinde itibarına büyük zarar vermiştir. Hakkı Paşa sorumluluğu üzerine alarak sadrazamlıktan istifa etmek zorunda kalmış ve yerine 30 Eylül'de eski sadrazam Sait Paşa geçmiştir. Müslüman bir eyalet olan Trablus'un Hıristiyan bir ülkenin himayesine geçme ihtimali tüm ülkede telaşa sebep olmuştur.²⁹⁵ Başlayan savaş, İttihatçılara halkın milliyetçi duygularına hitap etme şansı vermiştir. Ancak her gün yeni bir felaket haberinin gelmesi; hem ülkenin içine düştüğü vahim durumu iyice kötüleştiriyor, hem de muhaliflerin sayısını hızla artırıyor. İttihatçılar, ülkedeki siyasi kavgalara ve düşmanlıklara son vermek ve içine düştükleri zor durumdan kurtulmak için bir koalisyon hükümeti kurmaya karar vermişlerdir. Ancak cemiyetin hızla kan kaybettiğini bilen muhalefet, İttihat ve Terakki Partisi'nin koalisyon teklifini reddetmiştir.²⁹⁶

Vatan toprağının savunmasız bırakıldığı inancı hem halk arasında hem de mecliste, İttihatçılara karşı güçlü bir tepki doğurmuştu. Parlamentoda karışıklık hâkimdi. İttihatçılar, Avrupa kamuoyunda da eleştirilmeye başlanmıştı. İttihatçıların içine düştüğü bu zor durum, uzun süredir İttihat ve Terakki Partisi karşıtı bir tutum izleyen muhalefete parti kurma cesaret ve imkânını vermişti.²⁹⁷ Trablusgarp savaşı sebebiyle ülkenin içine düştüğü çıkmaz, siyasi yaşama Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulması olarak yansıdı. 21 Kasım 1911'de Mahir Said, Rıza Nur, Hüseyin Siret ve Kemal Midhat, İstanbul Valiliği'ne giderek Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı kurduklarını bildirdiler. Partinin kurucuları arasında çok sayıda ünlü ismin olması İttihat ve Terakki Partisi çevrelerinde paniğe sebep olmuştur.²⁹⁸ Parti, ülkede tek ortak yönleri İttihat ve Terakki Partisi düşmanlığı olan, birbirine zıt görüşten birçok insanı çatısı altında toplamıştı. Partiyi destekleyenler arasında; liberaller, tutucular, meşrutiyetçiler de vardı. Ülkedeki diğer azınlıklar gibi Ermeniler de Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne destek vermişlerdir.²⁹⁹

Meclis içindeki muhalefet partileri olan Mutedil Hürriyetperverâne ve Ahali Fırkaları Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın çekirdeğini oluşturmuştur. Görünüşte Osmanlıcı ancak özünde milliyetçi olan Rum, Ermeni, Arap ve diğer azınlık vekillerinin büyük kısmı da bu partiye katıldı. Bağımsız mebusların da katılımıyla dağılık olan meclis içindeki muhalefet, İttihat ve

²⁹⁵ Ahmad, a.g.e., s.121-122.

²⁹⁶ Ahmad, a.g.e., s.125-126.

²⁹⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I., s.295.

²⁹⁸ Birinci, a.g.e., s.56.

²⁹⁹ Ahmad, a.g.e., s.127.

Terakki Partisi karşısında ittifak etmiş ve ortaya iki kutuplu bir meclis çıkmıştır.³⁰⁰ Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihatçıların başaramadığı gerçek Meşrutî rejimi kendilerinin kuracağını vaat etmişlerdir. Azınlıkların haklarını koruma konusuna özel bir önem veriyor ve bu sayede azınlıkların devlete bağlanacaklarına inanıyorlardı.³⁰¹ Partinin kurucuları, İttihatçıların gittikçe Türkçülüğe kayan düşünce yapısının devleti böleceğini belirterek bunun yerine geleneksel Osmanlıcılık fikrini savunmuştur. Osmanlıcılık azınlıklar için de, gelişen Türkçülük akımına karşı kendi milliyetçiliklerini gizlemeye yarayan bir fikir akımıydı. Bu yüzden olsa gerek azınlıklar da bu fikre destek veriyor görünmüşlerdir. Yine buna ek olarak partiye Ahrar Partisi'nden gelen mebusların etkisiyle Âdem-i Merkeziyetçilik fikrinin ağırlığı hissedilir.³⁰²

Meşrutiyetle birlikte geri dönen bazı Ermenilerin, eski topraklarını geri almada sorunlar yaşanması ve İttihat ve Terakki Partisi'nin tarım politikalarını “milliyetçi bir yaklaşımla” oluşturması, 1911 yılına gelindiğinde Taşnaklarla arasının açılmasına sebep olmuştu.³⁰³ Bu soğukluğun üzerine, bir de siyasi kutuplaşmanın iyice artması eklenince, Ermeni mebusların büyük bir kısmı muhalefet saflarına geçmiştir.³⁰⁴ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 29 Eylül- 9 Ekim 1911'de yapılan IV. Kongresi'nden sonra milliyetçilik duygularının her geçen gün daha da güçlenmesi karşısında Hınçaklar da endişeye kapılmışlardır. Meclise girecek muhalif ve güçlü bir Türk partisinin İttihatçıların egemenliğine son vereceğini düşünüyorlardı. Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin Prens Sabahattin'in fikirleri olan idari Âdemi merkezîyet ve ulusal azınlık haklarının genişletilmesi politikalarını savunuyor olmasının da etkisiyle, Hınçaklar seçimlerde bu partiye destek vermişlerdir.

11 Aralık 1911'de İstanbul'da yapılan ara seçim, sonuçları itibariyle bir genel seçim kadar önemli olmuştur. Bütün muhaliflerin desteğini toplamayı başaran Hürriyet ve İtilaf Partisi, İttihatçılara karşı ilk zaferini almıştır. İttihatçılar Dâhiliye Nazırı Menduh Bey'i aday göstermesine rağmen, seçimi muhalefetin adayı kazanmıştır. 1908 genel seçimlerinin ardından geçen 3 yılda, İttihat ve Terakki Partisi'ne muhalefetin çığ gibi büyüdüğü anlaşılmıştır.³⁰⁵ Seçimden zaferle çıkan Hürriyet ve İtilaf Partililer, artık İttihat ve Terakki

³⁰⁰ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I., s.296.

³⁰¹ Birinci, **a.g.e.**, s.56.

³⁰² Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I, s.299.

³⁰³ Avagyan, **a.g.e.**, s.82.

³⁰⁴ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I., s.600.

³⁰⁵ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.III., s.208.

Partisi'nin çökmeye başladığını ve oluşacak boşluğu kendilerinin dolduracağına inanıyorlardı. Bu yüzden İttihatçıların desteklediği Sait Paşa kabinesinin devrilmesi için baskı yapmaya başladılar. İttihatçılar ise seçimden sonra geleceklerinin tehlikede olduğu korkusuna kapılmışlar ve muhalefete karşı hemen harekete geçme gereksinimini duymuşlardır.³⁰⁶ Bu seçimle muhalefetin gücünün farkına varan İttihatçılar bir yasa değişikliğiyle hem muhalefetten kurtulmayı hem de kendi mebuslarını kontrol altında tutmayı amaçlamışlardır. Sait Paşa kabinesinin teklif ettiği değişiklik önerisi muhalefet saflarından büyük tepki alarak geri püskürtüldü. Bu gelişmenin ardından iktidarı kaybedeceğini düşünen İttihat ve Terakki Partisi, 1908 yılında açtırmak için büyük çaba sarf ettiği meclisi kendi eliyle feshetmiştir.³⁰⁷

3. 1912 Sopalı Seçimleri ve Ermeni Partileri İkilemde

Mecliste, İttihatçı ve muhalefet mebusları arasında yaşanan şiddetli anlaşmazlıklar ve tartışmalar, İttihatçıların gayri meşru bir hamle yapmasına imkân vermiştir. İttihatçılar, eğer meclisi kapatırlarsa her iki partinin de yaklaşan seçimlerde propaganda yapmasını zorlaştıracaklarını hesap etmekteydiler. Bu yüzden, anayasanın 35. maddesinde meclisin dağıtılmasına imkân veren bir değişiklik yapmak istediler. 1909 yılında değiştirilen ve padişahın yetkilerini kısıtlayan 35. madde padişah ile anlaşmazlığa düşmeleri durumunda son sözü meclisin söylemesini öngörüyordu. İttihat ve Terakki Partisi, kontrolleri altında tuttukları padişaha meclisi kapatma yetkisini vermek istiyordu. İttihatçılar istediklerini başardılar ve 15 Ocak 1912'de padişah meclisi dağıtarak seçimlere gidilmesini emretti.³⁰⁸

İttihat ve Terakki Partisi'nin 1911 yılında yaşanan yenilgiler, toprak kayıpları sebebiyle düştüğü zor durum ve siyasi rakibi Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin giderek güçlenmesi, İttihatçıları azınlıkların siyasi partilerine karşı tutumunu yumuşatmaya ve onlarla işbirliği yapmaya zorlamıştır. İttihat ve Terakki Partisi'nin, Ermenilerin yoğun yaşadığı bölgelerde reform yapmaya yanaşmaması sebebiyle yaşanan gerginliklere rağmen, İttihatçılar yeniden Taşnaklarla yakınlaşmak zorunda kaldılar.³⁰⁹ Bu amaçla 1911 Aralık ayında Taşnaklar ile bir anlaşma yapmışlar ve 1912 seçimlerinde Taşnakların desteğini almışlardır. Taşnaklar da verecekleri destek karşılığında, İttihatçılardan bazı taleplerde bulunmuşlardır. İttihatçılar,

³⁰⁶ Ahmad, a.g.e., s.128.

³⁰⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I., s.300.

³⁰⁸ Ahmad, a.g.e., s.128.

³⁰⁹ Avagyan, a.g.e., s.97.

seçimlerde destek bulma kaygısıyla Taşnakların talep ettiği 9 maddenin hepsini itiraz etmeden kabul etmişlerdir. Bu anlaşmaya göre İttihatçılar Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelere vali atarken Taşnakların onayını alacaklardı. Ayrıca meclisteki Ermeni vekil sayısı 20'ye çıkarılacaktı. Yerel jandarma ve zaptiyenin yüzde 30'u Ermenilerden oluşacaktı. Kürt saldırılarına karşı Ermeni köylerinde korucu güçleri oluşturulacak ve devlet Türk erbaşların komutasında olacak bu güçlere silah verecekti. Daha önce el konulan bütün topraklar Ermenilere geri verilecek ve Ermenilerin yoğun yaşadığı yerlere Müslüman muhacir yerleştirilmeyecekti.³¹⁰

Taşnaklar, savaşlarda alınan yenilgiler sebebiyle ülkenin birliğini ve bütünlüğünü sağlayamayan İttihatçıların bu sefer kendilerine muhtaç olduğunu ve istedikleri reformları yapmaya mecbur olduğuna inanıyorlardı. Aslında bu düşüncelerinde yanılıyor sayılmazlardı. İttihatçılar ülkenin bütünlüğünü korumak için şimdiye kadar savundukları fikirlerinden taviz vermeye başlamışlardı. Arnavutluk ve Makedonya'da uzun süre kalan Hacı Adil Bey, 1912 seçimlerinden önce bölgede her an büyük bir isyan çıkabileceğini ve artık devletin, burada merkeziyetçi sistemden vazgeçip âdemi merkeziyetçi bir siyaset uygulamasının şart olduğunu rapor etmiştir. İttihatçılar bu teklife sıcak bakmışlardır.³¹¹

1912 seçimleri sadece Türkleri değil Ermeni partilerini de ikiye bölmüştür. Taşnaklar, seçimler için İttihatçılarla işbirliği yaparken, Hınçaklar ise 1911 seçimlerinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na verdikleri desteği bu seçimler de devam ettirme kararı almışlardır.³¹² 3 Şubat 1912'de Hınçaklar ve Hürriyet ve İtilaf Partisi arasında imzalanan anlaşmada; Kanun-i Esasi'ye bağlılık, Meşrutiyet'in korunması, uluslararası ayırmacılığa izin verilmemesi ve Ermeni Patrikliğinin eskiden elde ettiği ayrıcalıkların korunması gibi hususlar karara bağlanmıştır. Yapılan bu anlaşma ile Hürriyet ve İtilaf Partisi, bazı kent ve kasabalarda Hınçaklar sayesinde şube açabilmiş ve destek toplayabilmiştir. Taşnakların İttihatçılar ile yaptığı anlaşmaya tepki gösteren Hınçaklar da, şubelerine gönderdikleri bir talimatla, Taşnaklar ile kesin olarak ilişkilerin kesilmesini istemiştir.³¹³

Büyük iç ve dış sarsıntılar içinde yapılan 1912 genel seçimleri tarihe sopalı seçimler olarak geçmiştir. Devam eden Trablusgarp Savaşı, Balkanlarda patlak veren isyanlar ile İpek ve Yakova başkaldırıları İttihatçıların elini zayıflatmıştı. Bunlara bir de ordu içindeki

³¹⁰ Avagyan, **a.g.e.**, s.98-99.

³¹¹ Ahmad, **a.g.e.**, s.135.

³¹² Birinci, **a.g.e.**, s.151. Ayrıca **bkz.**, Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.III., s.209.

³¹³ Avagyan, **a.g.e.**, s.95-96. (Anlaşmanın detayları için **bkz.**, Avagyan, **a.g.e.**, s.95.)

huzursuzluk ve meclisin kapatılması da eklenince, İttihatçılar için iyice bunalımlı bir seçim atmosferi oluşmuştur. Ancak yine de kendi lehinde kullandığı devletin imkânları ve uyguladığı kanunsuz yöntemler sayesinde İttihat ve Terakki Partisi, seçimi büyük bir farkla kazanmıştır.³¹⁴ İttihatçıların sopası gölgesinde yapılan seçimlerin sonucunda muhalefet neredeyse meclis dışına itilmiştir. İttihatçıların 270 üyesine karşılık bütün muhalefet sadece 15 mebus çıkarabilmiştir. İlk oturumu 15 Mayıs'a yapabilen meclis artık tamamen İttihatçıların kontrolüne girmiştir.³¹⁵

İttihatçıların seçimden sonraki uygulamalarına bakılınca Taşnaklar ile ilişkileri iyi tutmak istediği anlaşılabilir. Seçilen yeni mecliste 3 Ermeni vekilin Türkçe bilmedikleri gerekçesiyle yemin etmelerine karşı çıkılmıştır. Ancak İttihat ve Terakki Partisi'nin yöneticileri itirazları reddederek içlerinde Erzurum mebusları Vartkes ve Pastırmacıyan'ın (Garo) da bulunduğu 3 vekilin mazbatalarını vermiştir.³¹⁶

İttihatçılar seçimlerde elde ettiği zaferin ardından, Taşnaklarla yaptığı anlaşmanın maddelerini yerine getirmede biraz temkinli davranmıştır. Daha önce söz verdikleri 20 mebusluk yerine 9 mebusluk kontenjan vermeleri Taşnaklar arasında büyük memnuniyetsizlik oluşturmuştur. 1912 seçimleri Taşnaklar için bir dönem noktası olmuştur. Seçimlerin ardından İttihat ve Terakki Partisi tarafından aldatıldıklarını düşünen Taşnaklar arasında, bu parti ile ilişkilerin kesilmesi gerektiği kanaati iyice güçlenmiştir. Ancak ilişkilerin bitip, bundan sonra sembolik bir hal aldığı yıl 1913 senesi olmuştur.³¹⁷

4.4. Halaskaran Zabitan Olayı ve Ermeni Partileri Kavgaya Tutuşuyor

Sopalı seçimler olarak bilinen 1912 seçimlerinde, İttihatçıların usulsüz uygulamalarıyla, muhalefetin neredeyse meclis dışına itilmesi, bir darbeyi de beraberinde getirdi.³¹⁸ Meşruti düzeni yeniden getiren İttihat ve Terakki Partisi'nin Meclisi dağıtması, toplum ve kurumlar nezdinde itibarına büyük zarar verdi. Makedonya'da isyan eden birlikler ve Hürriyet ve İtilaf Partisi ile ilişkili olan bazı subaylar 1912 Mayıs'ında, İttihatçıları iktidardan indirmek ve yasal hükümeti geri getirmek için "Halaskâr Zabitan Grubu (Kurtarıcı Subaylar)" adı altında

³¹⁴ Ahmad, a.g.e., s.132.

³¹⁵ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.III., s.209.

³¹⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I., s.597.

³¹⁷ Avagyan, a.g.e., s.99-100.

³¹⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I., s.300.

birleştiler. Meşrutiyet'in korunmasını isteyen bu subaylar ayrıca ordunun siyasetten çekilmesini talep ediyorlardı.³¹⁹ Halaskar zabitan gurubunun baskısı karşısında İttihatçılar bir süreliğine iktidarı bırakma taktiğini seçti ve Mahmut Şevket Paşa'yı feda etme kararı aldılar. Paşa, 9 Temmuz'da istifa etmek zorunda kaldı. 15 Temmuz'da mecliste güvenoyu alan Said paşa, meclisteki kutuplaşmanın vahameti karşısında bir gün sonra istifa etti. Yerine Gazi Ahmed Muhtar Paşa geldi.³²⁰ Artık iktidar Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin elindeydi.

Fuat Dündar, İttihatçıların, devletin başına gelecek felaketlerin kaçınılmaz olduğunu gördüğünü ve sorumluluğu muhalefete yıkmak için iktidardan bir süreliğine isteyerek çekildiğini iddia ediyor. İttihatçılar, Trablusgarp Savaşı devam etmesine ve ordunun savaş planından yoksun ve perişan bir vaziyette olmasına rağmen, Hürriyet ve İtilaf Partisi hükümetine Balkan Devletleri'ne savaş ilan etmesi için baskı yapmaya başlamışlardır. Hükümet ise, İttihatçıların baskısına rağmen sorunun barışçıl yollardan çözülmesinden yana tavır koymuştur. Karadağ, Osmanlı'ya savaş ilan ettiğinde İttihatçıların basın organları bundan memnun kalmıştır. Savaş ilanından sonra da İttihatçılar vurdumduymaz davranmışlardır. İttihat ve Terakki Partisi, muhalefetin iktidara gelip başarısız olmasını ve ülkedeki itibarının bitmesini sağlamak için iktidardan geçici olarak çekilme yöntemini seçmiştir. 16 Temmuz'da, Halaskar Zabitan gurubunun muhtırasına, orduda hala çok güçlü destekleri olmasına rağmen karşı koymamaları ve iktidarı şaşkıncu bir hoşgörülle muhalefete devretmeleri bunun bir göstergesidir. İttihat ve Terakki Partisi bu hamlesiyle; kaybedeceklerini öngördükleri Trablusgarp Savaşı'nın sorumluluğunu ve Balkanların kaybını muhalefete yıkarak sorumluluktan kaçmayı başarmıştır.³²¹

Yönetimin kansız bir darbe ile İtilafçıların eline geçmesi, Osmanlı Ermenileri için yeni bir şey getirmemekle beraber kendi aralarında bir kavgaya tutuşmalarına yol açmıştır. Hürriyet ve İtilaf Partisi yöneticileri, Hınçakların talepleri doğrultusunda Ermenilerin sorunlarını çözmek için harekete geçmişlerdir. Topraklarına el konulan Ermenilerin durumunu incelemek için bu vilayetlere bir komisyon gönderilmiş ancak bu komisyonun sorunları çözecek kadar zamanı ve imkânı olmamıştır.³²²

Hürriyet ve İtilaf Partisi, ülkede iktidarı tam olarak ele geçirmek için yoğun bir çaba içine girmiştir. İttihatçılar bütün devlet kurumlarından tasfiye edilmeye başlanmış, birçok

³¹⁹ Ahmad, **a.g.e.**, s.133-134.

³²⁰ Kutlu, **a.g.e.**, s.288.

³²¹ Dündar, **a.g.e.**, ss.58-60.

³²² Avagyan, **a.g.e.**, s.102-103.

İttihatçı ya tutuklanmış ya da yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır. Sadece İttihatçıları değil onları destekleyenler de bu baskıların hedefi olmuştur. İttihatçılara en büyük desteği veren partilerden biri olan Taşnaklar, İtilafçıların baş hedefi olmuşlardır. İtilafçılar, bir yandan Taşnakların Ermeni toplumu arasındaki etkinliğini kırmaya diğer yandan da işbirliği yaptıkları Hınçakları güçlendirmeye çalışmışlardır. Sadece İtilafçılar değil Hınçaklar da, yıllardır İttihatçılar ile kurdukları yakın ilişki sayesinde Ermeniler arasında tartışmasız otorite haline gelen Taşnaklara karşı mücadeleye girişmişlerdir. Hatta Hınçaklar, “İttihat ve Terakki Partisi düştü, şimdi sıra onun Ermeni ortağında” sloganlarıyla, Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni Taşnaklara karşı kışkırtmaya başlamışlardır.³²³

Hınçaklar, 26 Eylül 1912'de yaptıkları ikinci temsilciler meclisinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile işbirliğinin sürdürülmesi kararı almışlardır. Yeni hükümetin baskısı ve Hınçakların aleyhindeki propagandası iyice artınca Taşnaklar çareyi; 1912 Eylül'ünde aldıkları kararlar, öz savuma dedikleri silahlı çetelerin güçlendirilmesinde bulmuşlardır.³²⁴

Askerin siyasetle uğraşmasına şiddetle karşı çıkan Halaskâr Zabitan Grubu subayları iktidar olduktan sonra bu yasağı kendileri de çiğnemişlerdir. Bu guruba mensup subayların siyasete müdahil olmaları ordu içinde derin bir bölünmeyi de beraberinde getirmiştir. İttihatçı subaylar ile Halaskâran grubundan olan subaylar birbirlerine düşman gözüyle bakmaya başlamışlardır. Ordunun bölünmesiyle artan zafiyet, birkaç ay sonra yaşanan I. Balkan Savaşı'nda büyük bir bozgunun yaşanmasıyla sonuçlanacaktır.

³²³Avagyan, **a.g.e.**, s.104.

³²⁴ Avagyan, **a.g.e.**, s.104-106.

5. BÖLÜM

I. BALKAN SAVAŞI VE KESİN YOL AYRIMI

Rusya'nın 1912 yılında Ermeni politikasında köklü bir değişikliğe giderek Ermenileri bağımsızlık yolunda ümitlendirmesiyle Ermeni Partileri, Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca bir tavır içine girdiler. I. Balkan Savaşı'nın başlaması bağımsızlık isteyen Ermenileri de iyice umutlandırdı. Ermeni çeteleri Osmanlı'ya karşı savaştan Bulgar ordusunun saflarına katılmışlardır. Bağımsızlık için aradıkları uygun zamanın geldiğini düşünen Ermeni Partileri, artık geri dönüşü olmayan bir yola girmişler ve Ermenileri silahlandırma faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Bu gelişmeler karşısında azınlıkları bir arada tutmanın mümkün olmadığı fikrine kapılan İttihatçılar, takip ettikleri Osmanlıcılık politikasında vazgeçmiş ve yegâne kurtuluş reçetesi olarak Türkçülük politikasına yönelmişlerdir. Osmanlı topraklarında yaptığı büyük yatırımlarını kaybetmekten endişe eden Almanya, dağılmaya yüz tutmuş devletin ömrünü uzatmak için çabalamıştır. İttihatçılar Ermenileri ikna etme yolunda ümidini iyice yitirmiş olsa da, Almanya'nın yaptığı baskının da etkisiyle yeniden işbirliği yapmak için birkaç kez daha girişimde bulunmuşlardır. Bu girişimlerin sonucunda Ermenilere kısmi özerklik yolunu açan Yeniköy Antlaşması imzalanmıştır. İlişkileri düzeltmek için yapılan son çabaların sonucu olarak 1914 seçimlerinde Taşnaklar ile işbirliği yapılmıştır. İttihatçılar Ermenilerle işbirliği yapma ümidini Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na dâhil oluncaya kadar korumuşlardır.

Bu son bölümde I. Balkan Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin ne kadar güçsüz hale geldiğinin gün yüzüne çıkmasıyla iyice cesaretlenen Ermeni Partilerinin İttihatçılarla aralarındaki ilişkiyi bitirip bağımsızlık yolunda yaptıkları faaliyetler ele alınacaktır.

5.1. I.Balkan Savaşı ve Ermeni Partileri

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki varlığına son vermek isteyen Rusya, bu amacına ulaşmak için Balkan Devletleri'ni kışkırtmıştır. Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ, Rusya'nın teşvikiyle aralarında bir anlaşma yapmışlardır. Trablusgarp Savaşı'nda yaşanan yenilgi de bu devletleri cesaretlendirmiştir.

Balkan ülkelerinin ittifak yapmasında, iç meselelerle uğraşmaktan bu coğrafyada yükselen milliyetçilik akımını göremeyen İttihatçıların yaptığı hatalar etkili olmuştur. Bulgar kilisesinin Rum-Ortodoks kilisesinden ayrılmasıyla oluşan "kiliseler meselesi", Balkan Devletleri arasında anlaşmazlığa sebep olmuş ve uzun yıllar bu iki tarafın Osmanlı Devleti'ne

karşı birlikte hareket etmesini engellemiştir. II. Abdülhamit, tahtta kaldığı sürece bu anlaşmazlığı iyi kullanmış ve Rusya'nın Balkan devletleri üzerindeki kışkırtmalarını kısmen de olsa bertaraf edebilmişti. Ancak Osmanlılık ilkesiyle hareket eden İttihat ve Terakki Partisi, 3 Temmuz 1911'de çıkardığı bir kanunla kiliseler meselesini çözmüş ve kendi eliyle Balkan Devletleri'nin Osmanlı'ya karşı ittifak yapmasına zemin hazırlamıştır.

Balkan ittifakı, 3 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne verdikleri nota ile Rumeli'nin milliyet esasına göre özerk idarelere ayrılmasını istemişlerdir. Bu taleplerinin kabul edilmemesi üzerine, 8 Ekim'de önce Karadağ ardından da Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmişlerdir. Savaş başladığı sırada Osmanlı ordusunda yaygın olan siyaset ve partililik sebebiyle ciddi bir ayrışma vardı. İttihatçı subaylarla karşıtları arasındaki mücadele savaş sırasında da sürdü. Bu yüzden yaklaşık 9 ay süren savaş sonucunda Osmanlı Devleti büyük bir yenilgiye uğramış ve Balkanlardaki topraklarının çoğunu kaybetmiştir.³²⁵ Arnavutluk da bu süreçte bağımsızlığını kazanmıştır.

I. Balkan Savaşı'nın başlamasından sonra cephede ardı ardına yenilgiler alan Osmanlı ordusu, 1912 yılının Kasım ayı başlarında, başkent İstanbul'a 65 kilometre olan Çatalca savunma hattına kadar çekilmek zorunda kalmıştı. Kamil Paşa ne pahasına olursa olsun hemen barış imzalanmasından yanaydı. İttihat ve Terakki Partisi ise var gücüyle bu şartlarda bir anlaşma imzalanmasına karşı çıkıyordu. Selanik'in Yunanlıların eline geçmesini bahane eden Kamil Paşa, İttihatçılar üzerinde çok sıkı bir baskı kurmaya başladı. İttihatçıların önde gelenlerinin çoğu ya sürüldü ya da Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldı. İttihatçıların geçici de olsa kontrol altına alınmasıyla, Kamil Paşa kabinesi büyük devletlerden ateşkes için arabuluculuk etmelerini istemiştir. Yapılan görüşmelerde batılı güçler kendi hazırladıkları bir anlaşmayı Osmanlı'ya zorla kabul ettirmeye çalışmışlardır. Bu anlaşmaya göre Osmanlı'nın eski başkentlerinden Edirne, Bulgarlara bırakılacaktı.

Barış görüşmelerinin devam ettiği bir sırada Balkan yenilgisini iç politika malzemesi yapan İttihat ve Terakki Partisi, uzun zamandır planladığı darbe için uygun zeminin oluştuğuna kanaat getirdi ve 23 Ocak'ta Babıâli'ye yaptıkları kanlı bir baskınla Kamil Paşa hükümetini devirdi.³²⁶ Bu darbe Halaskar Zabitan grubunun da sonunu getirdi. İttihatçılar Babıâli'ye yaptıkları baskında kendilerine karşı koyan Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı öldürmüşlerdir. Muhalefet de karşı bir hamle ile hükümeti devirmeye çalışmış ancak

³²⁵ Aksoy, **İttihat ve Terakki Cemiyeti Tarihi**, s.81.

³²⁶ Ahmad, **a.g.e.**, s.146.

başaramamıştır. Bu kargaşada yeni sadrazam yapılan Hareket Ordusu komutanı Mahmut Şevket Paşa öldürülmüştür. Bundan sonra Divan-ı Harpler kurulmuş ve çok sayıda muhalif, İttihatçılar tarafından ya cezalandırılmış ya da sürgün edilmiştir. Yurtdışına kaçmayı başaranlar ise Paris'te örgütlenmiştir. Bu olaylardan sonra ülkede siyasi muhalefetin oluşmasına izin vermeyen İttihat ve Terakki Partisi, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar ülkeyi tek parti olarak yönetmiştir.³²⁷

Bu darbenin ardından İttihatçılar işgal altındaki Edirne'yi geri alarak kaybettiği saygınlığı yeniden kazanmayı hedefliyordu. Bu yüzden 3 Şubat 1913'te savaşı yeniden başlattılar. Ancak ordunun başarı sağlayamaması üzerine İttihatçılar, 30 Mayıs yapılan anlaşma ile Kamil Paşa'nın kabul etmediği şartları kabul etmek zorunda kalmış ve Edirne Bulgaristan'a bırakılmıştır.

I. Balkan Savaşı sırasında Ermeni siyasi partileri ikilem içinde kalmışlardır. Balkan devletlerinin talepleri Ermenilerin amaçları ile paralellik gösteriyordu. Bu yüzden Ermeni basını savaşın sorumlusu olarak İttihatçıların milliyetçi fikirlerini suçlama yolunu seçmişlerdir. Savaşı kazanmasını istedikleri Hıristiyan Balkan ülkelerine karşı savaşmak istemeyen Ermenilerin bir kısmı askerlikten kaçmışlardır. Hatta çok sayıda Kafkas kökenli Taşnak ve Hınçak üyesi, Sırp ve Bulgarların saflarında Osmanlıya karşı savaşmışlardır. İstanbul'da bulunan ve Osmanlı hükümetiyle ilişki içinde olan bazı Ermeni parti yöneticileri ise tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir.³²⁸

Savaşın kesinlik kazanmasının ardından Anadolu'da çok sayıda kanlı eyleme imza atmış olan Taşnak delegesi ve çete başı Antranik Ozanyan başkanlığında yüzlerce Anadolu ve Rumeli Ermeni'si Bulgar ordusuna müracaat etmişlerdir. Bu Ermenilerin, Osmanlıya karşı Bulgar ordusu saflarında savaşma talebini kabul eden Bulgaristan, ilk başta sayıları 300 civarında olan ancak daha sonra Rumeli'den gelenlerin de katılımıyla sayıları iyice artan Ermeni çetelerinden oluşan bir tabur kurmuştur. Bulgaristan savaş sonrasında kendilerine büyük faydaları dokunan bu Ermenilere, Bulgar vatandaşlığı vermiştir.³²⁹

I. Balkan Savaşı'nda Ermenilerin Osmanlı'ya karşı bu kadar açık ve sert tutum takınmasında, Rusya'nın o yıl Ermeni politikasında köklü bir değişikliğe gitmesinin etkisi

³²⁷ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I., s.301.

³²⁸ Avagyan, **a.g.e.**, s.108-109. Ermenilerin Bulgar ordusu saflarında Osmanlı'ya karşı savaştığına dair ayrıca **bkz.**, Damadyan, **a.g.e.**, s.85.

³²⁹ Suzan Ertürk, *I.Balkan Savaşı'nda Bulgar Ordusundaki Anadolu Ermenileri*, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/2 (Kas 2012), s.140.

büyüktür. Rusya 1912 yılında, geleneksel politikası olan, “Ermenisiz Ermenistan” ve Kafkas Ermenilerinin zorla Ruslaştırılması politikasını kesin olarak terk etme kararı almıştır. Rusya’nın yeni politikası Ermenilere güven vermeye ve dostane ilişkiler kurmaya yöneliktir. Bu niyetinin göstergesi olarak siyasi suçlamalarla hapse atılmış bütün Ermeni komita yöneticilerini serbest bırakmıştır ve Ermeni bölgelerinde reform yapmak için çalışma başlattığını duyurmuştur. Rusya’nın bu hamleleri, Ermenilerin menfaatlerini düşündüğü için değil kendi çıkarlarını düşündüğü için attığı adımlardır.³³⁰

I. Balkan Savaşı’nın başlamasının ardında Rusya, Osmanlıya bir nota vererek, kendisinin Ermenilerin koruyucusu olduğunu ve bu yüzden bölgeye asker göndermeyi ve yeni reformlar yapmayı planladığını bildirmiştir.³³¹ Bağımsızlık için zaten uzun zamandır büyük güçlerin desteğini arayan Ermeni partileri, Rusya’nın kendilerine verdiği bu cesaretle ayrılıkçı faaliyetlerini hızlandırmış ve taşra teşkilatlarını silahlandırmaya odaklanmışlardır. I. Balkan Savaşı’nda alınan yenilgi ile Osmanlı’nın güçsüzlüğünün iyice ortaya çıkması ve Balkan ülkelerinin bağımsızlığını kazanması da Ermeniler arasında bağımsızlık için bekledikleri anın geldiği kanısını uyandırmıştır. Bu özgüvenin bir sonucu olsa gerek, Hınçakların Paris merkezi 1912 yılında yayınladığı bir bildiriye “Ermeni sorunu Avrupa’nın önüne gelmezse biz devrimci komitalar, bunu kendi ellerimizle onların önüne koymalıyız” demiştir.³³² Bu ifadede kastedilen daha önceki isyanlarda olduğu gibi Anadolu’da önce geniş çaplı bir isyan başlatıp, ardından Ermenilere katliam yapıyor propagandası ile Avrupa gündemine gelme planıdır. Bu amaçla hızla silahlanan Ermeni çeteleri bağımsızlık elde etmek için Yunan, Sırp ve Bulgar çetelerini taklit ederek, yönetime karşı isyanlar başlatacak ve Müslüman halkı katledeceklerdi. Ancak Ermeni partileri çok önemli bir gerçeği görmüyor veya görmek istemiyorlardı. Ermeniler, Anadolu’nun hiçbir ilinde çoğunluk değillerdi. Üstelik kendi aralarında Gregoryen, Katolik ve Protestan gibi mezheplere bölünmüşlerdi. Bağımsızlık yolunda ümit bağladıkları büyük devletler, özellikle de Rusya kendi menfaatleri için Ermenileri felakete sürükleyecek hamlelerden çekinmemişlerdir.³³³

Taşnaklar da 1912 yazında İttihat ve Terakki Partisi ile arasına belirgin bir mesafe koymuş ve hükümet nezdinde Ermeni Partileri arasındaki ayrıcalıklı konumunu kaybetmiştir.

³³⁰ Ternon, **a.g.e.**, s.252-3. Ayrıca, 1912 yılında patlak veren Balkan Savaşları’ndan faydalanan Rusya’nın Osmanlı Ermenilerine dair politika değişikliği ve “Hasta Adam” Osmanlı’ya son darbeyi vurmak için Ermenileri kışkırttığına dair bkz., Sonyel, **Osmanlı Devleti’nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü**, s.353-4.

³³¹ Bozkurt, **a.g.e.**, s.204.

³³² Avagyan, **a.g.e.**, s.122.

³³³ Sonyel, **Osmanlı Devleti’nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü**, s.354-5.

Taşnaksutyun'un batı bürosu yayınladığı bir bildiri ile İttihatçılardan; “Ermenilerin güvenliğinin sağlanmasını, vergilerin düşürülmesini ve İslamcılık ve Türkçülük politikalarından vazgeçilmesini” ister. İttihatçıların, Taşnaklar tarafından ayrıca talep edilen Ermenilere karşı hak ihlallerinin engellenmesi için alınacak önlemleri kabul etmemesi kopuşun son evresi olmuştur. Taşnaksutyun, 18 Temmuz 1912’de İttihat ve Terakki Partisi ile ittifaklarının son bulunduğunu açıkladı. Bu kararlarına gerekçe olarak gösterdikleri sebeplerden biri, Adana Olayları’nı soruşturmak için kurulan meclis komisyonu üyelerinden olan Agop Babikyan’ın hazırladığı rapordur. Ermeni Kilikya gazetesi, Babikyan’ın ölümü sebebiyle mecliste görüşülemeyen raporunda, olayların planlayıcısı ve faileri arasında İttihatçıların da olduğunu yazdığını iddia etti.

I. Balkan Savaşı, Ermenilere hedeflerine ulaşmak için çok uygun bir ortam yaratmıştır. Devletin içine düştüğü zor durumu gören kilise ve komiteler bu fırsatı kaçırmak istememiştir.³³⁴ Silahlı yöntemlere pek meyiletmeyen Anayasal Ramgavar Partisi de Ermenileri silahlandırmak için yoğun bir çaba içine girmiştir. 1912’den itibaren Trabzon ve Iğdır üzerinden doğudaki Ermeni vilayetlerine silah sevk etmeye başladılar. 1913 yılında ise Kilikya Ermenilerine özellikle Yunanistan üzerinden silah temin etmişlerdir.³³⁵ Oluşan yeni şartların verdiği özgüvenle Ermeni kilisesi de Rusya yanlısı beyanlarda bulunuyordu. Rus hükümeti ile barışan Eçmiyazin Katogigosu, 1912 Haziran’ında Rus basınına verdiği röportajda “Ermenilerin meşrutiyetten fayda görmediğini, durumlarının kötü olduğunu ve yalnız Rusya’daki Ermenilerin rahat ettiğini” belirtiyordu.³³⁶ Kafkas Ermenilerine yapılan zulümlerden sonra Rusya’ya karşı hep mesafeli duran Taşnakların da Rusya’nın yeni politikasına umut bağladığı görülmektedir. Bu yüzden Rusya’nın müdahalesi için yoğun çaba harcamışlardır. Taşnakların bu faaliyetleri dönemin İngiliz raporlarına da yansımıştır. İngiltere’nin Van konsolosu, Rusya’nın Doğu Anadolu’daki bazı illeri işgal edeceği iddialarının her geçen gün artarak yayıldığını ve Taşnakların da bu işgale zemin oluşturacak faaliyetlerini artırdığını rapor etmiştir.³³⁷

Taşnaklar, bu dönemde Osmanlı Devleti’nden kopmak istemeyen ve dış müdahaleye karşı çıkan Ermenilere de düşman gözüyle bakmaya başlamışlardır. Bağımsızlık yolunda bir engel olarak gördükleri kendi vatandaşlarına bir hainmiş gibi muamele etmişlerdir. Sovyet

³³⁴ Bayur, **a.g.e.**, s.22.

³³⁵ Avagyan, **a.g.e.**, s.116.

³³⁶ Bayur, **a.g.e.**, s.22-23.

³³⁷ Başak, **a.g.e.**, s.136.

Ermeni'si olan tarihçi A.A. Lalayan, Taşnakların kendi soydaşlarına bu dönemde yaptığı zulmü, “*Taşnaklar, yüzlerce yıldır birlikte yaşadıkları Türklere karşı savaşmak istemeyen Ermenilere inanılmaz işkenceler yaptı*” cümlesiyle anlatmaktadır.³³⁸ Kendisi bir Ermeni olan dönemin Van Belediye Başkanı Badros Kapamacıyan da "Ermeni sorununun barışçıl yollardan çözümünü" istediği için Taşnak çeteleri tarafından öldürülmüştür.³³⁹

Devletin gücünün iyice zayıflaması ile bağımsızlık ümitleri yeniden filizlenen Ermeni partileri ve kilisesi, kendi aralarındaki görüş ayrılıklarını yatıştırmış ve bağımsızlık hayaliyle kenetlenmişlerdir. İç çekişmeleri bir kenara bırakan Ermeni partileri 21 Aralık 1912'de Ermeni Milli Meclisi'ni toplamış ve Osmanlı Devleti'ne yeni talepler dayatmaya çalışmışlardır. Ermeni partilerinin Van'daki şubeleri tek çatı altında birleşmişler ve burada görev yapan devlet memurlarının görevden alınmasını istemişlerdir.³⁴⁰

İngiltere, Rusya'nın Ermenileri kullanarak Doğu Anadolu'yu ilhak etmesinden endişe ediyordu. Bu yüzden, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü savunmuş ve 1877 yılından beri Ermeni reformlarının öncülüğünü yapmıştı. Ancak I. Balkan Savaşı sırasında ortaya çıkan durumun ardından İngiltere bu politikanın sürdürülemez olduğunu düşünmeye başlamıştır.³⁴¹ Osmanlı'nın Roma büyükelçisi Nabi Bey, 9 Ocak 1913'de üç büyük devletin Osmanlı'nın Asya'daki topraklarını paylaşmak için toplantılara başladığı söylentilerini rapor etmiştir.³⁴²

Rusya'nın Ermeni politikasında köklü bir değişikliğe giderek Ermeni parti ve kiliselerini yanına çekmesi ve İngiltere'nin Rus yayılcılığı karşısında Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçmesi, İttihatçıları endişeye sevk etmiştir. Bu sebeplere ek olarak, Kasım 1912'de Tiflis'te toplanan Kafkas Ermenileri, Osmanlı'ya karşı

³³⁸ Lalayan, **a.g.e.**, s.9.

³³⁹ Meşrutiyet'in ilanı ile oluşan barış atmosferinin de etkisiyle Osmanlı Devleti, 1909 yılı ortalarında Van'ın sevilen Ermenilerinden Badros Kapamacıyan, belediye başkanı seçilmiştir. Kapamacıyan, Taşnak Komitasının Ermenilere zarar verdiğini düşündüğü ayrılıkçı faaliyetlerine destek vermediği gibi sorunun çözümü için devletten yana tavır almıştır. 1912 yılına gelindiğinde Kapamacıyan'ın da sağduyulu çabalarıyla Van'da huzur büyük oranda sağlanmıştı. Ancak kentte Ermenilerin evlerinin de olduğu bazı yerlerde ardı ardına yangınlar çıkmaya başladı. Ermeni Patrikhanesi ve kentteki Taşnak çeteleri bu yangınları büyük devletlerin dikkatini çekmek için kullanmak istemiştir. Patrik Kapamacıyan'a Avrupa ülkelerinin konsolosluklarına gidip, “yangınları Müslümanların çıkardığını ve kentteki Ermenilerin canlarının tehlikede olduğunu” söylemesini istemiştir. Olayların aslını araştıran Kapamacıyan, yangınları Taşnak üyelerinin çıkardığını öğrenmiş ve bunu bir rapor olarak sunmuştur. Bu gelişme üzerine Taşnak çeteleri, emirlerine uymayan ve halkın üzerinde hâkimiyet kurmalarını engellemekle suçladıkları Kapamacıyan'ı düzenledikleri bir suikastla 10 Aralık 1912 yılında öldürmüşlerdir. **bkz.**, Oktay, *Van Belediye Reisi Kapamacıyan Efendinin Ermeni Taşnak Komitası Tarafından Katline Dair*, s.839-841.

³⁴⁰ Avagyan, **a.g.e.**, s.123.

³⁴¹ Başak, **a.g.e.**, s.135.

³⁴² Bayur, **a.g.e.**, s.42.

diğer soydaşlarıyla ortak mücadele etme kararı almışlardır. Ardı ardına yaşanan bu gelişmeleri gören İttihat ve Terakki Partisi iyice paniğe kapılmıştır.³⁴³

5.2. Kesin Yol Ayrımı

Rusya'nın Osmanlı Ermenilerinin haklarının savunucu olarak öne çıkması sadece İttihatçıları değil Almanları da endişelendirmiştir. Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim, 21 Ocak 1913'de hükümeti için hazırladığı raporda; Avrupa'da çöken Osmanlı'nın Asya'da da çökeceğini, Rusya ve Fransa'nın pay kapmayı beklediğini, Almanya'nın büyük emek ve sermaye ile döşediği Anadolu-Bağdat demiryolunun başkalarının eline geçmesini engellemek için Osmanlı'nın çöküşünü geciktirmeleri gerektiğini yazmıştır. Almanya bu raporun etkisiyle olsa gerek, 1913 Nisan'ında sonra Ermenilere yönelik ıslahat yapılması konusuna aşırı bir ilgi göstermiştir.³⁴⁴

İttihatçılar, Almanya'nın da teşvikiyle 1913'de Ermeni siyasi partileri ile tekrar iletişime geçmek için girişimde bulundu. Ancak Hınçak Partisi, ancak özerklik talepleri kabul edilirse görüşebileceklerini belirtmiştir. Taşnaksutyun görüşme teklifini kabul etti. Yapılan görüşmede İttihatçılar, Taşnaklardan büyük devletlerin müdahalesini engellemesini talep etmiştir. Artık Osmanlı Devleti ile yola devam etmemeye kesin kararlı olan Taşnaklar ise bu isteği güçlerinin yetmeyeceği gerekçesiyle geri çevirmiştir. Taraflar birbirlerinin isteklerini kabul etmeyince görüşmelerden bir sonuç çıkmamıştır.³⁴⁵

Almanya, Rusya'nın bu güçlenen etkisini kırmak ve Ermeni sorununu uluslararası toplumun gündeminden düşürmek için İttihatçılar ile birlikte hareket etmeyi tercih etmiştir. Ermeni partileri ile anlaşma girişimlerinden sonuç alınamayınca, Almanya İstanbul Başkonsolosluğu yakın ilişki içinde oldukları İttihatçılara, Ermenilere yönelik reform projesi hazırlamaları tavsiyesinde bulunmuştur. Bu tavsiye doğrultusunda İttihatçılar, 1913 baharında açıklanan reform paketiyle; vilayetlerin mali ve idari yetkilerini artırmışlardır.³⁴⁶ Ancak İngiltere ve Rusya bu reformu yetersiz bulmuş ve yeni bir reform paketi yapılmasını istemişlerdir.

³⁴³ Ternon, **a.g.e.**, s.253.

³⁴⁴ Bayur, **a.g.e.**, s.33.

³⁴⁵ Avagyan, **a.g.e.**, s.127.

³⁴⁶ Avagyan, **a.g.e.**, s.125.

Trablusgarp ve Balkan yenilgileri ile fena halde sarsılan İttihatçılar, benzer bir sıkıntıyla karşılaşmak istemedikleri Doğu Anadolu’da yeni reformlar yapmayı kabul etmişlerdir. Taşnakların baskısıyla istifa etmek zorunda kalan Ermeni Patriği Ormanyan’ın da katkılarıyla bir ıslahat paketi hazırlandı. Buna göre Vilayeti Sitte, Erzurum ve Elazığ merkezli iki gruba bölünecekti. Her merkezde iki Müslüman, iki Ermeni ve bir yabancından oluşan birer komisyon kurulacaktı. İttihat ve Terakki Partisi, bu taslağı 24 Nisan 1913’te İngiltere’ye sundu. Ermeni meselesini öne sürerek Osmanlı Devleti’ne müdahalesi an meselesi olan Ruslara karşı İngilizlerin desteğini almayı amaçlayan İttihatçılar, bu iki merkez arasındaki koordinasyonu sağlaması için bir İngiliz müfettişin atanmasını da teklif etmişlerdir.³⁴⁷

İttihatçıların, İngiltere’den Doğu Anadolu ve Dâhiliye Nezareti’nde çalışmak üzere İngiliz işyar ve subayları göndermesini istemesi Ermeni sorununda yeni bir döneme geçilmesine yol açmıştır.³⁴⁸ Bu davetten kuşkulanan Rusya, hemen olaya müdahil olmuştur. İngiltere, Osmanlı’nın taleplerini 15 Mayıs’ta karşısına almak istemediği Rusya’ya bildirir. 27 Mayıs’ta politikasını belli eden Rusya, İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği yazıda kısaca; “Anadolu’nun doğusunda ve kuzeydoğusunda ya benim istediğim politikalar uygulanır, ya da bu bölgede kargaşa çıkarır ve sonrada bölgeye girerim” tehdidinde bulunmuştur. Rusya İngiltere’ye tek başına hareket etmek yerine, ıslahatların birkaç büyük devlet ile birlikte yapmayı teklif eder.³⁴⁹ Başta Osmanlı’nın teklifini kabul eden İngiltere, Rusya’nın güçlü muhalefeti sebebiyle verdiği sözden geri adım atmak istemiş ancak bu sefer de İttihatçıların Almanlarla iyice yakınlaşmasını engellemek için bu kararından vazgeçmiştir. İngiltere sorunu çözmek için, sınırlı sayıda subay gönderme yolunu seçmiştir. Böylece hem Osmanlıya verdiği sözü tutmuş, hem de Rusya ile karşı karşıya gelmemiştir.

1913 yılı ortalarında Ermeni partileri kendi aralarındaki rekabeti bırakmış ve bağımsız bir Ermenistan’ın kurulması için yaptıkları güç birliğini iyice pekiştirmişlerdi. 1913 Nisan ayında İngiltere, Fransa, Almanya ve İsviçre’deki Ermeni komitacılar ile Bugos Nubar başkanlığındaki Ermeni Milli Delegasyonu bir yol haritası hazırlamak için Londra’da toplanmıştır. Konferansta; 1895 reform taslağının uygulanma şansı kalmadığı için bu komitacıların, buldukları ülkelerdeki hükümetlere propaganda yoluyla baskı yapması

³⁴⁷ Kılıç, a.g.e., s.299.

³⁴⁸ Bayur, a.g.e., s.52.

³⁴⁹ Bayur, a.g.e., s.76-77.

kararlaştırılmıştır.³⁵⁰ Taşnak, Hınçak ve Ramgavar partileri sadrazama bir mektup göndererek Ermeni bölgelerinde daha önce söz verilen reformların biran önce yapılmasını istemişlerdir.

Krokir Zohrab ve Vartkes gibi eski Ermeni mebuslar, İttihatçılar ile ilişkilerini soğutmuş ve patriklikle birlikte, büyük devletleri ikna etmek için uğraşmaya başlamışlardı. Bu eski mebuslar gittikleri İngiltere, Rusya ve Fransa'da; kurulacak bir özerk Ermenistan'ın, Alman yayılcılığını engelleyerek bu ülkelere büyük katkı sağlayacağı propagandasını yapmışlardır.³⁵¹ İngiliz diplomatlar; önde gelen Ermeni komitacılarının, Nisan 1913'de Adana ve İskenderun'daki konsolosluklarına başvurup İngiltere'nin Kilikya bölgesini işgal etmesini istediklerini rapor etmiştir.³⁵² Dönemin İngiliz Van Vizkonsolosu Smith de, Taşnak Partisi'nin Ermeni köylerine gizlice silah taşıdığını ve bu silah satışından oldukça çok kar elde ettiklerini rapor etmiştir. Ayrıca köylülere getirilen modern silahların kullanımı hakkında eğitim verildiğini yazar. Yine rapora göre Taşnaklar, Ermenileri gerektiğinde Müslümanlarla savaşabilecek bir seviyeye getirmeyi amaçlamaktadırlar.³⁵³

Ermeni meselesine her fırsatta müdahil olan Rusya'nın aslında iki aşamalı bir planı vardı. Rusya önce yeni reformlar gölgesi altında Ermenilere özerklik verilmesini ve sonrasında da kurulacak Ermenistan'ın kendi topraklarına katılmasını amaçlıyordu. Bu planın alt yapısını hazırlamak için olsa gerek, 1913 yılında Doğu Anadolu vilayetlerindeki Rus konsoloslukları, Ermeni köylülere Rusya'ya bağlanmak istediklerini belirten dilekçeler imzalatmışlardır.³⁵⁴

Bu girişimlerle iyice cesaretlenen Taşnaklar, 17 Ağustos 1913'de Cenevre'de yaptıkları VII. Kongrelerinde yıllardır işbirliği yaptıkları İttihatçılar ile ilişkilerini kesin olarak bitirme kararı almışlardır. Kongrede; İttihatçıların verdikleri sözleri tutmadıkları ve artık Ermenilerin taleplerini kendi güçleriyle elde edecekleri açıklanmıştır.³⁵⁵ Yine kongrede, bağımsızlık elde etmek için Hınçaklarla beraber hareket edilmesini ve bütün Ermenilerin silahlandırılmasını kararlaştırmışlardır. Bu kararlar gereği Ermeni komitaları, ülkeye Trabzon ve Iğdır üzerinden

³⁵⁰ Başak, **a.g.e.**, s.137.

³⁵¹ Kutlu, **a.g.e.**, s.379.

³⁵² Başak, **a.g.e.**, s.137.

³⁵³ Sonyel, **Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü**, s.358.

³⁵⁴ Rusya'ya bağlanmak için Ermenilere imzalatılan bir dilekçe örneği için **bkz.**, Bayur, **a.g.e.**, s.25-6

³⁵⁵ Avagyan, **a.g.e.**, s.118.

yüklü miktarda silah sokmuşlardır. Adana bölgesine giden Ermenilere ait silah yüklü gemi de Alman kruvazörü tarafından engellenmiştir.³⁵⁶

Hınçak Partisi bu süreçte izleyeceği politikayı netleştirmek için 17 Eylül 1913'de Romanya'nın Köstence şehrinde VII. Kongresini yapmıştır. Emellerine ulaşmak için terörist yöntemleri benimseyen Sabah-Gülyan ile Paramaz ikilisi kongrede, kendilerine karşı çıkan partinin diğer önde gelenleri Medzn Murad ve Zakaryan'ı yönetimden tasfiye etmişlerdir. Kongrede yeniden silahlı mücadeleye geçme ve İttihat rejimini devirme kararı alınır. Bu gelişmenin ardından zaten daha önceden planlanmış olan terörist yöntemlerin, hemen uygulamaya sokulması kararlaştırılmıştır. Bunlardan ilki, İttihat ve Terakki Partisi liderlerine suikast düzenlenmesi kararı olmuştur. Bu kapsamda Talat, Enver ve Cemal Paşalara suikast düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Hürriyet ve İtilaf Partisi liderlerinden Şerif Paşa, Sadık ve İsmail beylerin Gülyan'a, yaptıkları anlaşma ile bu suikastların gerçekleştirilmesi için 20 bin Frank para verdiği iddia edilir.³⁵⁷ Ancak İstanbul muhafızı Cemal Paşa'nın suikast planından haberdar olmasıyla bu suikastçılar İstanbul'da gelir gelmez yakalanmış ve bu suikastları gerçekleştirememişlerdir.³⁵⁸

1913 yılında, Türk basınını tamamen sindirmiş olan İttihat ve Terakki Partisi, aynı sansürü Rusya'nın korkusundan olsa gerek İstanbul'daki Ermeni basınına uygulayamamıştır. Ermeni Azadmar gazetesinin 20 Nisan yayınında, siyasi cinayet işlemenin hak olduğunu pervasızca savunması bunun örneklerinden biridir.³⁵⁹ Yine 13 Nisan 1913 sayısında İttihatçıları yerden yere vuran Troşag gazetesi, İttihat ve Terakki Partisi'nin hiçbir vaadini yerine getirmediğini ve şu anki yönetimin Abdülhamit'in istibdat rejiminden beter olduğunu yazmıştır.³⁶⁰ Devletin bütünlüğünü korumada başarılı olamayan, yaptıkları büyük hatalarla devleti hızlı bir çöküş sürecine sokan İttihatçılar, buna rağmen ülkede bir muhalefetin oluşmasına izin vermiyor fakat Ermenilerin her türlü bölücü faaliyetlerine göz yummak zorunda kalıyordu.

Arnavutluk'taki son birliğin Sırlara teslim olması üzerine Osmanlı, I. Balkan Savaşı'ndan yenilgiyle çıkmış oldu. Savaş, büyük devletler aracılığıyla 30 Mayıs 1913'te imzalanan bir antlaşma ile sona erdi. Midye-Enez hattı Osmanlı-Bulgar sınırı olarak kabul

³⁵⁶ Kutlu, **a.g.e.**, s.424-425.

³⁵⁷ Avagyan, **a.g.e.**, s.120.

³⁵⁸ Kutlu, **a.g.e.**, s.424-425.

³⁵⁹ Bayur, **a.g.e.**, s.45-46.

³⁶⁰ Kutlu, **a.g.e.**, s.379.

edildi. İttihatçıların Osmanlı'nın Balkanlardaki bütün topraklarını kaybetmesi anlamına gelen anlaşmayı imzalamak zorunda kalması, devletin küçük devletlere karşı bile savaşıcak gücünün kalmadığının göstergesi gibiydi. Alınan yenilgi, İttihatçıların ülke yönetiminde izledikleri gerçeklikten uzak temeller üzerine kurulmuş politikalarında köklü değişiklikler yapmalarına sebep olmuştur.

5.3. Türkçülüğe Geçiş

I. Balkan Savaşı, İttihatçıların devleti çöküşten kurtarmak için kullandıkları argümanları değiştirmek zorunda kaldığı bir dönüm noktası olmuştur. Farklı din ve ırktan olan milletleri bir arada tutmak için kullanılan Osmanlılık projesinin (Arnavutluk başta olmak üzere) Müslümanları bile bir arada tutamadığı anlaşılmıştır.³⁶¹ İttihatçılar, ardı ardına yaşanan azınlık isyanlarının sonucunda, çökmekte olan devletin devamını sağlayabilmek için ellerinde Türklerden ve “Türkçülük”ten başka bir aracın kalmadığı kanaatine varmışlardır. Ancak bu politikalarını resmi olarak asla ifade etmemişlerdir.³⁶²

Feroz Ahmad'a göre son dönem Osmanlı ideolojisini oluşturan üç öge olan Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük (Turancılık olarak da tanımlanır) her zaman yürürlükte olmuş ancak bu fikirlerin devlet politikasına etki oranları zaman zaman değişiklik göstermiştir. I. Balkan Savaşı'ndan sonra İttihatçılar, Osmanlılık siyaseti yerine İslamcılık ve milliyetçilik siyasetine yönelmiştir. Arnavut, Rum ve Slavların ülkeden kopuşuyla geriye sadece Ermeniler ve Araplar kalmıştır. İslamcılık, Müslüman Arnavutların bağımsız olmalarıyla ağır darbe almış olsa da Arapların devlete bağlılığını korumak amacıyla ön plana çıkarılıyordu.³⁶³

İttihatçılar, savaş sırasında düşman saflarına katılan Ermeni komitacıların ihanetini görmüşlerdi. Ermeni vilayetlerinde Balkanlardakine benzer bir isyan çıkmasından korkuyorlardı. Bu yüzden I. Balkan Savaşı'ndan sonra Ermenilere karşı daha temkinli yaklaşma gereğini duymuşlardır. Yine de, İslamcılık ve Türkçülük politikalarının hitap etmediği Ermenileri dışlamamış ve onları Osmanlılık politikasıyla ikna etmeye çalışmıştır.³⁶⁴ Ancak Ermeni partileri İttihatçıların kendilerine karşı uyguladığı bu politikaya

³⁶¹ Dündar, **a.g.e.**, s.61.

³⁶² Şimşek, **a.g.m.**, s.186.

³⁶³ Ahmad, **a.g.e.**, s.187.

³⁶⁴ Ahmad, **a.g.e.**, s.187.

güvenmemiş ve Türkçülüğe meyil etmesi karşısında endişeye kapılmışlardır. Bu yüzden Taşnaksutyun, Sosyal Demokrat Hınçak ve Anayasal Ramgavar Partileri, silahlı Ermeni çetelerini güçlendirme kararı almışlardır. Bundan sonra Ermeni partileri büyük bir isyan başlatmak için bekleyişe geçmişlerdir.³⁶⁵

Ermenilerin bu planlarından haberdar olan İttihatçılar, yeni bir çatışmayı göze alamadıkları için 1913 yazında, Taşnakları ikna edebilmek için görüşmelerini sıklaştırır. Bu görüşmelerde İttihatçılar, Ermenilerin sorunlarını çözmek için gerekli adımların atılmadığını kabul eder, en kısa zamanda bu konuya ilişkin tatmin edici adımlar atacakları sözünü verirler. Ancak Osmanlı Devleti ile yollarını ayırmaya kararlı olan Taşnaklar, İttihatçılara güvenlerinin azaldığını söyleyerek bu teklifleri reddederler. Bunun üzerine İttihatçılar, yabancı müdahalesine sebep olacak davranışlardan kaçınmaları için, ilk kez Ermenilere karşı tehdit dilini kullanmışlardır.³⁶⁶

Yine de Rusya'nın müdahalesini önlemek için Ermeniler ile iyi ilişkileri devam ettirmek isteyen İttihatçılar, 12 Ekim 1913'de Ermeni alfabesinin icadı ve matbaayı kullanmalarının yıl dönümü kutlamalarına katılmıştır. Kutlamalarda İttihatçıları, Talat ve Cemal Paşa temsil etmiştir.³⁶⁷

İttihatçı-Taşnak ilişkisi, İttihat ve Terakki Partisi'nin bu partinin muhalefetinden sarsılmayacak kadar güçlü olduğu 1913 yılına kadar devam etmiştir. Avagyan'a göre Taşnakların bu tarihe kadar ilişkileri koparmasının iki sebebi olabilir. Birincisi, ülkede yeni bir gerici darbe tehdidinin ortaya çıkması, ikincisi ise zaten uzun yıllar Sultan Abdülhamit ile mücadele etmiş bu partinin yeni rejimle de mücadeleye girişmesinin yeni baskılar ve yeni kayıplara sebep olacağı korkusudur.³⁶⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli yönetim birimi olan Merkez-i Umumi üyesi ve partinin resmi ideoloğu olan Ziya Gökalp'ın etkisiyle, Türkçülük İttihatçılar arasında güçlü bir şekilde benimsenmiştir. Gökalp'ın de Fransız sosyolog Emile Durkheim'den etkilendiği aşikârdır. Gökalp liderliğinde oluşan akıma Yusuf Akçura, Ömer Seyfettin, Hamdullah Suphi Tanrıöver, M. Fuat Köprülüzade, Ahmet Ağaoğlu, Kazım Nami Duru gibi isimlerde destek vermiştir. Sultan Abdülhamit ideolojisi yerine halka "Yeni Bir Hayat" vaat eden İttihatçılar, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi akımları birleştirerek oluşturmaya çalıştıkları kendi ideolojilerini dayatmak istiyorlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti 1911 yılından itibaren Osmanlıcılık politikasını Türkçüleştirmiştir. Ülke sorunlarına buldukları çözümlerin dayandığı temel, Türk Milliyetçiliği olmuştur. **bkz.**, Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I., s.42-43.

³⁶⁵ Avagyan, **a.g.e.**, s.115.

³⁶⁶ Koptaş, **a.g.m.**, s.185.

³⁶⁷ Kutlu, **a.g.e.**, s.424-425.

³⁶⁸ Avagyan, **a.g.e.**, s.100.

Talat Paşa anılarında, Ermenilerin I. Balkan Savaşı'na kadar genel ve gerçek bir isyana kalkışmadıklarını, bütün faaliyetlerinin örgütlenmelerini tamamlamaktan ibaret olduğunu belirtiyor. Ermeni Partileri'nin İttihat ve Terakki Partisi'nden sadece “yurtdışına kaçmış Ermenilerin dönmesi ve el konulan topraklarının iadesi” konusunda istekleri olduğunu söyler.³⁶⁹ Erdal İter, Ermeni komitalarının ve patrikhanesinin, planladıkları büyük isyan için daha çok komitacı toplamak, yeterli güce ulaşmak için zaman kazanmak ve yıpranan Ermeni komitacılığını yeniden canlandırmak için bu yıla kadar beklediğini belirtir.³⁷⁰

İttihatçıların, Ermenileri birlikte yaşamaya ikna edebileceklerine dair inancı uzun süre devam etmiştir. 22 Temmuz 1912'de kurulan Ahmet Muhtar Paşa hükümetinde Hariciye Nazırlığı'na getirilen Ermeni asıllı Gabriel Noradungyan, I. Balkan Savaşı'nın patlak verdiği ve devletin birçok konuda buhranlar içinde kıvrandığı bir zaman diliminde 6 ay boyunca bu görevi yapmaya devam etmiştir. Bu güven, aslında Osmanlı Devleti'nin Ermenilere bakış açısını göstermesi için bir referans kaynağı olabilir.

Ermeni Patrikhanesi, 1914 yılında yapılacak seçimlerde kendilerini mecliste temsil edecek vekil sayısının 20'ye çıkarılmasını talep etmiştir. Üstelik bu mebusların kendileri tarafından seçilmesini istemişlerdir. İttihatçılar ise, meclise girecek azınlık mebusları belli edilirken; kendi politikalarını destekleyecek, en azından engel olmayacak isimlerin seçilmesini istiyorlardı.³⁷¹ İttihat ve Terakki Partisi, patrikhanenin yetkileri dışına çıkarak yaptığı bu teklife, ülkeyi konfederasyona dönüştüreceği ve anayasanın anlamını kaybedeceği gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Ancak Ermeniler, teklifleri kabul edilmemesi halinde seçimleri boykot edecekleri tehdidinde bulunmuşlardır. Yapılan pazarlıkların ardından İttihatçılar Ermenilerin mecliste 16 mebusla temsil edilmelerini kabul etmişlerdir.³⁷²

Önceki girişimlerinden sonuç çıkmasa da İttihatçılar, Taşnakları ikna etmek için çalışmaya devam etmişlerdir. İttihatçı Ermeni mebus Hallaçyan Efendi'nin girişimiyle, 1913

³⁶⁹ Mehmed Talat Paşa, **a.g.e.**, s.49; Ermeniler hakkında meşru talepler dışında bir istekleri yok diyen Talat Paşa, bu söylediklerine zıt olarak 1910 yılında Kopenhag'da Taşnaklar tarafından düzenlenen Sosyalist Kongresi'nde Ermenilerin silahlandırılacağı ve silah eğitimi verileceğini bildiren bir memorandum verildiğini anlatır. Yine Bitlis'teki Rus konsolosun 19 Kasım 1910 yılındaki raporunda; Taşnakların kendilerine destek vermeyen ve Türklerle beraber yaşamayı isteyen Ermenileri öldüreceği ve suçu Türklere atacağı anlatıldığını yazar. Talat Paşa, tüm bunları bilmemize rağmen Ermenilerle ilişkilerimizi dürüstlikle sürdürdüklerini anlatır. **bkz.**, Mehmed Talat Paşa, s.48. Talat Paşa başka bir sayfada ise “*Komitalara karşı daima en büyük hoşgörüyü gösterdim ve onların gerçek amaçlarını bilmiyormuş gibi davrandım. Fakat hükümetin bu davranışı, komitaların ihtiraslarını hafifletmek şöyle durun, tersine artırdı.*” demektedir. **Bkz.** Mehmed Talat Paşa, s.19.

³⁷⁰ İter, **a.g.m.**, s. 870.

³⁷¹ Ahmad, **a.g.e.**, s. 171.

³⁷² Bozkurt, **a.g.e.**, s.205.

Aralık ayında Cemal Paşa ile Taşnak temsilcileri arasında bir toplantı düzenlendi. İttihatçıları temsil eden Cemal Paşa, Rusya'nın maşası olmakla itham ettiği Ermeni komitalarını, büyük devletlerin müdahalesine zemin hazırlamamaları konusunda uyardı. Cemal Paşa, devletin Avrupa karşısında düştüğü aciz durumun Ermeniler tarafından da bilindiğinin farkındaydı. O yüzden olsa gerek Ermenileri uyarırken devleti değil Müslüman halkı ön plana sürüyordu. "Avrupa'nın baskısı ile biz bunları kabul etsek bile Müslüman halk kabul etmez, Ermenilere saldırabilir" uyarısında bulunuyordu. Buna karşılık Ermeni komitalar da bir araya geldikleri Mithat Şükrü Bey'e (Bleda) "Eğer Anadolu'da en ufak bir olay meydana gelirse, İstanbul'da terör eylemleri başlatacakları" tehdidinde bulunuyorlardı.³⁷³ Devletin içine düştüğü aciz durumdan faydalanarak bağımsızlık elde etmek isteyen Taşnaklar, İttihatçıların tüm girişimlerine rağmen anlaşmaya yanaşmamışlardır. Ermenilerin bu uzlaşmaz tavırlarının sebebinin Rus desteğine olan kesin güvenleri olduğu anlaşılmaktadır.³⁷⁴

5.4. Yeniköy Antlaşması

1913 yılında Edirne'nin geri alınmasının hemen ardından Rusya'nın baskısıyla Ermeni ıslahatı konusu yeniden gündeme gelmiştir. Bu konuda iyice köşeye sıkışmış olan İttihat ve Terakki Partisi aslında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu Ruslara bırakmak anlamına gelen bir anlaşmaya imza atmak zorunda kalmıştır. 8 Şubat 1914'de İstanbul'da Rusya ile imzalan Yeniköy Antlaşması, Vilayeti Sitte'de(Van, Erzurum, Elazığ, Bitlis, Diyarbakır, Sivas) Ermenilere bağımsızlığa yakın bir özerklik tanımıştır. Anlaşmaya göre bu vilayetler iki gruba bölünecek ve her birine yabancı bir müfettiş atanacaktı. Bu müfettişlere, vilayetlerdeki adliye, idare ve jandarma üzerinde geniş yetkiler verilmiştir. Atanacak müfettişler ayrıca yüksek memurlar ve valiler hakkında soruşturma yapabileceklerdi. Her cemaatin kendi okulları olacak ve Ermeniler askerliklerini oturdukları bölgenin bağlı olduğu müfettişlik sınırları içerisinde yapacaklardı.³⁷⁵ Ayrıca, ikiye bölünen 6 vilayette yerel meclis üyelerinin yarısı Ermeni olacaktı. Ermenilerin bu bölgelerdeki oranları % 25 geçmediği için Müslüman halk bu maddeye tepki göstermiştir.³⁷⁶ İttihatçılar, bölgenin tapusunu Ruslara verecek bu anlaşmanın içeriğini halktan gizlemek zorunda kalmıştır.

³⁷³ Kutlu, a.g.e., s.425-6.

³⁷⁴ Bayur, a.g.e., s.73.

³⁷⁵ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I., s.601-602.

³⁷⁶ Kutlu, a.g.e., s.429.

1914'deki reform taslağı İstanbul Ermeni Patrikhanesi bünyesinde kurulan konsey tarafından hazırlanmıştır. Patriklik, taslakta bağımsızlık ya da özerklik yanlısı bir üslup kullanılmasından kaçınılmasını istemiştir. Patriklik, böyle bir üslubun hem İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkileri kopma noktasına getireceğine hem de uluslararası desteğin azalmasına sebep olacağını düşünmüştür.³⁷⁷

Yeniköy konferansında Almanya, Osmanlıyı destekleyen bir tutum sergilemiştir. Almanlar; Rusya'nın ve İngiltere'nin Ermenileri kendi çıkarları için kullandıklarını düşünüyor ve sunulan projeyi de Osmanlı'yı parçalama girişimi olarak görüyordu. Bu yüzden reform taslağını yumuşatmaya çalışmışlardır.³⁷⁸ 1914 yılında Rusya'nın Osmanlıya sunduğu teklife, İttihatçılar devletin bağımsızlığına aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıksalar da sonradan kabul etmek zorunda kalmışlardır. Yaşanan süreç Talat Paşa'nın anılarında şöyle anlatılır.

“Bundan sonra Ermenileri inandırmaya çalıştığımız bir dönem geldi; yabancı müdahalelerden vazgeçilerek düzeltimin birlikte yapılması teklifinde bulduk. Fakat durumu değiştirmeye artık imkân olmadığı; Ermeni milletinin verilen sözlere artık güveninin kalmadığı ve bu bakımdan tekliflerimizin reddedildiği cevabını aldık. Bunun üzerine her iki devlet grubu elçileri, Rus elçisinin tekliflerine katıldıklarını Babıâli'ye bildirdiler.”³⁷⁹

Berlin Kongresi'nden sonra hızlanan ve bazen İngiltere bazen de Rusya'nın kontrolünde devam eden Ermeni Islahatları, bu anlaşma ile son şeklini almış oldu.³⁸⁰ Devleti parçalayacak Rus projesi, büyük güçlerin baskısıyla Osmanlı Devleti'ne kabul ettirildi. İttihatçılar, Almanların baskısına rağmen ülkenin bölünmesine sebep olacağına düşündükleri bu projeyi uygulamayı istemiyorlardı. Makedonya reformları sonucunda bu ülkeyi kaybettikleri için bu konuda tecrübeli olan İttihatçılar, bu projenin Doğu Anadolu'da Rusya'ya koruyuculuk hakkı vereceğini ve bu bölgelerin işgal edilebileceğini seziyordu.³⁸¹ Taner Akçam'a göre imzalanan bu antlaşmanın ardından İttihatçılar, Osmanlı Ermenilerini devletin birliği açısından tehlike olarak görmeye başlamıştır.³⁸²

³⁷⁷ Koptaş, **a.g.m.**, s.182.

³⁷⁸ Kutlu, **a.g.e.**, s.424.

³⁷⁹ Mehmed Talat Paşa, **a.g.e.**, s.24.

³⁸⁰ Süslü, **a.g.e.**, s.63.

³⁸¹ Sonyel, **Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü**, s.357.

³⁸² Akçam, **a.g.e.**, s.133.

İmzalanan anlaşma uyarınca iki müfettiş 25 Mayıs'ta görevlerine başlamıştır. Ancak 28 Haziran'da I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle, İttihat ve Terakki Partisi müfettişlerin görevine son vermiştir.³⁸³ Böylece batılıların müdahalesi ve Ermeni komitalarının kışkırtmalarıyla ortaya çıkan suni "Ermeni Meselesi" yerini, Ermeni çetelerin yaptığı katliamlara bırakacaktır.³⁸⁴

5.5. 1914 Seçimleri, Son Çabalar ve 8. Taşnak Kongresi

Yeniköy Antlaşması'nda Rusya'nın dayattığı maddeleri kabul etmek zorunda kalan İttihatçılar, Nisan 1914'de yapılan seçimlerde ülkedeki tek otorite olarak girmiştir. Devletin düştüğü durumu eleştiren muhalefetin tepkisini meclise taşımasına izin verilmemiş hatta bütün muhalifler hain ilan edilerek baskıyla sindirilmiştir.³⁸⁵ Tunaya, İttihat ve Terakki Partisi'ne karşı muhalefet yapmanın zorluğunu şu şekilde anlatır:

*"Abdülhamit rejimini yıkmamanın verdiği karizmaya sahip olan İttihatçılar adeta bir çeşit "tanrısal imtiyaza" sahip olmuşlardır. Bu seçkin insanlara muhalefet nasıl yapılabilirdi."*³⁸⁶

Ancak aynı baskı azınlıklar için geçerli değildi. Azınlıklar Meclis'te gönderecekleri mebus sayısının nüfuslarına göre hesaplanmasını istiyorlardı. Ermeni Patriği, 30 Ekim 1913 tarihinde İstanbul'da düzenledikleri toplantı sonrasında Adliye Nezaretine bir önerge göndermişti. Önergede, Osmanlı topraklarında iki milyona yakın Ermeni yaşadığını ve bu nüfusun mecliste 20 mebus ile temsil edilmesini istiyordu. Babıâli bu önergeye, anayasa ile belirlenmiş bir konuda görüş belirtme yetkisinin olmadığı cevabını vermiştir. İttihat basını, her milletin temsilcilerini kendi seçmesi durumunda ülkenin konfederasyon haline geleceğini yazıyordu. Ancak Ermeniler bu isteklerinde ısrar ettiler. Ermeni partileri ile görüşen İttihatçılar, kendi milletlerinin çıkarlarını ülke menfaatinden üstün tutan kişilerin mebus yapılmamasını şart koştu. Uzun ve tartışmalı görüşmelerin sonunda Ermeniler 16 mebusa razı oldu.³⁸⁷ Bunlardan 8'ini İttihatçılar diğer 8'ini de Ermeni partileri belli edecekti.³⁸⁸ Bu

³⁸³ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I. s.602.

³⁸⁴ Süslü, **a.g.e.**, s.63.

³⁸⁵ Birinci, **a.g.e.**, s.40.

³⁸⁶ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.III., s.483.

³⁸⁷ Ahmad, **a.g.e.**, s.177.

³⁸⁸ Avagyan, **a.g.e.**, s.127.

anlaşma ile Ermeniler kısa süreliğine de olsa sakinleştirmiştir. 1914'de Bitlis'te Şeyh Sait Molla önderliğinde çıkan Kürt isyanı sırasında İttihat ve Terakki Partisi'nin, şehirdeki Ermenilere kendilerini korumaları için silah dağıtmış olması da Ermeniler arasında büyük memnuniyet kaynağı olmuştur.³⁸⁹

İttihatçılar, doğu illerinde eşit ve adil bir düzen kurma konusunda samimi gayretlerde bulunuyorlardı. Ancak bölgede bulunan yabancı ülkelerin misyonları ve ajanları bu gayretlerin boşa çıkması için uğraşüyor ve radikal görüşlü Ermeni komitacılarının yardımıyla başarılı da oluyorlardı.³⁹⁰ Ermenilerin görünürde işbirliği yaptığını ancak gizliden gizliye Rusya ile birlikte hareket ettiğini gören İttihat ve Terakki Partisi, savaşa girdiklerinde Ermenilerin Rusya safına geçmelerinden korkuyordu. Savaşın kaçınılmaz olduğu anlaşılınca, Ermenilerin nasıl bir tavır alacaklarını belli etmek için Patriklik öncülüğünde İstanbul'da toplanan Milli Ermeni Komitesi, Osmanlı Devleti'ni destekleyeceklerini açıklamıştır. Birkaç ay sonra Erzurum'da yapılan Taşnak Kongresi'nde ise tarafsız kalma kararı alınmıştır.³⁹¹ İttihatçılar ile ilişkileri koparmak istemeyen Patriklik, komita temsilcilerine Osmanlı'ya sadık kalmalarını, askerlik görevlerini yapmalarını ve dış güçlerle Osmanlı aleyhine olacak ilişkiler kurmamalarını telkin etmiştir. Ancak yine aynı patrikliğin, Eçmiyadzin Katagikosu aracılığıyla Rusya'dan yardım istemesi, bu telkinlerin sadece gösteriştten ibaret olduğunun kanıtıdır.³⁹²

I. Dünya Savaşı'nın kapıya dayandığını gören Osmanlı Ermeni partileri tarafsız kalacaklarını söyleseler de, aldıkları kararlar iki farklı politika izlemeyi kararlaştırmışlardır. İşadamları, ruhban ve eğitim sınıfı, savaş halinde Osmanlı'ya bireysel destek vereceklerini açıklamışlardır. Ermeni komitaları ise devlete karşı savaş hazırlıklarını hızlandırma yolunu seçmişlerdir. Doğu illerine çok sayıda silah ve cephane yığmışlardır.³⁹³

Dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan bütün Ermenilerin temsilcilerini I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde bir araya getiren Taşnaksutyun'un 8. Kongresi, Ermenilerin savaşta nasıl bir politika izleyeceğini belli etmesi açısından önemlidir. Erzurum'da düzenlenen kongreye Taşnak ve Hınçakların yanı sıra Kafkasya, İran ve Avrupa devletlerinde yaşayan Ermeniler de katılmıştır. İki hafta süren kongrede; İttihat ve Terakki hükümetine

³⁸⁹ Sonyel, **Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü**, s.358.

³⁹⁰ Sonyel, **Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü**, s.357.

³⁹¹ Dündar, **a.g.e.**, s.260-261.

³⁹²Bozkurt, **a.g.e.**, s.206.

³⁹³ Başak, **a.g.e.**, s.160-161.

muhafif kalıp onunla mücadele etme kararı alınmıştır. Ayrıca, İttihatçılar ile genel konular haricinde ilişki kurulmayacaktır.³⁹⁴ Kongrenin hangi tarihte ve kimin talebiyle toplandığı tarihçiler arasında tartışma konusudur. Sözde Ermeni soykırımı iddialarının popüler yazarlarından Yves Ternon, kongrenin 2 Ağustos'da Kafkas Ermenilerinin Ruslara karşı isyan başlatmasını talep eden Talat Paşa'nın Taşnaklara baskısı sonucu yapıldığını iddia ediyor. Buna karşılık İttihat ve Terakki Partisi'nin Ermenilere özerklik sözü verdiğini yazar. Ancak Ermeni komitacılar savaşta tarafsız kalacakları sözünü vererek teklifi reddetmişlerdir.³⁹⁵ Tunaya da kongrenin Talat Paşa'nın isteğiyle bu tarihlerde yapıldığını belirtiyor.³⁹⁶

Fuat Dündar ise kongrenin 1914 Haziran'ında yapıldığını yazar. 8. Taşnak Kongresi'ne katılması için İttihat ve Terakki, Bahaeddin Şakir'i göndermiştir. Şakir, kongrede Rusya'daki Taşnakçıların Rusya'da yaşayan Ermenileri kışkırtarak isyan başlatmalarını ister. Bunun karşılığında Ermenilere otonomi verileceğini vaat eder. Ancak, İttihatçılara güvenini yitirmiş ve bağımsızlık elde etmeye kararlı olan Taşnaklar bu teklifi reddeder. Taşnakların bu tavrı İttihatçıları kızdırmıştır ve görüşmenin bitiminde İttihatçı- Ermeni ilişkilerinde dönüşü olmayan bir yola girilmiştir. Bu görüşme İttihatçılar ile Taşnaklar arasında ortak nokta belli etmek için yapılan son görüşme olmuştur.³⁹⁷ Lalayan, Taşnakların planlarını;

“Taşnaksutyun Partisi, Birinci Dünya Savaşı'nın çok öncesinde büyük Ermeni ticaret ve sanayi burjuvazisi için Pazar yaratmak amacıyla Türkiye topraklarının bir kısmını işgal etme ve “Denizden denize büyük Ermenistan” projesini gerçekleştirme hayallerine kapıldı” cümlesiyle özetlemektedir.³⁹⁸

Bu hayalin peşine düşen Ermeni parti ve çeteleri, I. Dünya Savaşı başladığında tam bir bağımsızlık için Osmanlı Devleti ile savaşmak gerektiğine inanmışlar ve bu amaçla Ermenilerden gönüllü birlikler kurmuşlardır.³⁹⁹ 1914 seçimlerinde mebus seçilen Karakin

³⁹⁴ Sarıkaya, **a.g.e.**, s.174-178.

³⁹⁵ Ternon, **a.g.e.**, S.266-268.

³⁹⁶ Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C.III. s.649.

³⁹⁷ Dündar, **a.g.e.**, s.261.

³⁹⁸ Lalayan, **a.g.e.**, s.8.

³⁹⁹ Ergünöz Akçora, *Ermeni Sorunu ve Türklere Yaptıkları Katliamlarda Ermeni Komitalarının Yeri*, **Yeni Türkiye**, S.38, (Mart-Nisan 2001) (Ermeni Sorunu, Cilt: II), s.760.

Pastırmacıyan ve Vramyan Efendi ile eski Kozan mebusu Hamparsum Boyacıyan(Murad) gibi Ermeni siyasetçiler, kurdukları çeteler ile birlikte Rus ordusuna katılmışlardır.⁴⁰⁰

Eçmiyazin Katogigosu V. Kevork'da 1914 Ağustos'unda, Rusların Kafkasya Genel Valisi Verontsov Daşkov'a başvurup, Rusya'nın Ermenileri himayesine almasını ya da büyük devletlerin müdahalesini sağlamasını istemiştir.⁴⁰¹ Ancak konuyu hükümeti ile görüştüğünü belirten Daşkov, Rusya'nın reformların takipçisi olacağını ancak Osmanlı'nın Almanların yanında savaşa girmesine bahane vermemek için şimdilik bir adım atamayacağını belirtmiştir. Vali, Ermenilerden gönüllü müfrezeler oluşturmalarını istemiştir. Ovannes Kaçaznuni ve Simon Vratziyan gibi Ermeniler, Osmanlı'nın tepkisini çekeceği için bu teklife karşı çıkmış ancak Ermeni komitacılar yine de teklifi kabul etmiş ve 1000 civarı Ermeni'yi silâh altına almışlardır.⁴⁰² Ancak Rusya, geçmişte yaptığı gibi I. Dünya Savaşı sırasında da Ermenileri kendi çıkarı için kullanmıştır. Rus ordusunun bağımsızlık için kendilerine yardıma geldiğini düşünen Ermeniler Rusya'nın gerçek niyetini, devlet kurmalarına izin vermemesiyle anlayabileceklerdir.⁴⁰³

⁴⁰⁰ Kutlu, **a.g.e.**, s.445.

⁴⁰¹ Koptaş, **a.g.m.**, s.181.

⁴⁰² Ternon, **a.g.e.**, s.275.

⁴⁰³ Başak, **a.g.e.**, s.161.

SONUÇ

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta yaşadığı büyük sorunlarla mücadele etmek zorunda kaldığı bir dönem olmuştur. Fransız İhtilali'nin körüklediği milliyetçilik akımının etkisiyle yaşanan azınlık sorunları, devleti en çok uğraştıran konulardan biri haline gelmiştir. Yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde büyük güçlerin “Hasta Adam” olarak tanımlamaya başladığı Osmanlı, yaptığı reformlarla devletin çöküşünü engellemeye ve ömrünü uzatmaya çalışıyordu. 1876 yılında padişah olan II. Abdülhamit işte böyle buhranlı bir dönemde geçmişti tahta. Bazı tarihçiler tarafından “siyasi bir deha” olarak tanımlanan, bazı tarihçiler tarafından ise fazlasıyla otoriter olmakla eleştirilen bu genç padişah; dış politikada büyük güçlere karşı “denge siyasetini” başarıyla uygulamış, iç politikada ise mutlakiyeti güçlendirmeyi tercih etmiştir.

II. Abdülhamit padişahlığının ilk aylarında devletin sorunlarını çözmek ve ömrünü uzatmak için hızlı bir çağdaşlaşma hareketine girişmiştir. Ancak henüz iktidardaki ilk yılını doldurmadan 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı patlak vermiş ve savaşa hazırlıksız yakalanan Osmanlı Devleti tarihindeki en büyük yenilgilerinden birini yaşamıştır. Rus ordusu Tuna Nehri'ni geçerek İstanbul yakınlarına kadar ilerlemiş ve Osmanlı Devleti barış istemek zorunda kalmıştır. 3 Mart 1878'de İstanbul'da imzalanan ve Osmanlı Devleti'ne ağır yükümlülükler getiren Ayastefanos Antlaşması, etkileri günümüze kadar uzanan Ermeni sorununu da dünya gündemine taşımıştır. Bu savaş sonucunda, Osmanlı'nın zayıflığını gören İstanbul Ermeni Patriği Narses Varjbedyan ve diğer ayrılıkçı Ermeni liderleri, savaş sırasında Ermenilerin desteğini almak için özerklik sözü veren Rusya ile irtibata geçmişler ve kendilerine Sivas, Van, Muş ve Erzurum illerinde özerklik verilmesini istemişlerdir. Ermeni meselesi, bu anlaşmanın 16. maddesinde yer bulmuş ve resmiyet kazanmıştır.

Osmanlı'nın çöküşüne sebep olabilecek kadar ağır şartlar içeren Ayastefanos Antlaşması, Rusya'yı Balkanlar'da tek otorite haline getiriyordu. Bu durum Avrupa'daki büyük devletleri rahatsız etmiştir. Abdülhamit de, İngiltere'yi sürekli kışkırtarak Rusların Ortadoğu'daki İngiliz menfaatlerini tehdit edeceğine inandırmıştır. İngiltere Rusya'nın Ermeniler sayesinde Doğu Anadolu'da güçlenip, oradan da Mezopotamya ve Basra Körfezi'ne yayılmasından korkuyordu. Avrupa'dan gelen yoğun baskı sonucunda Rusya, anlaşmanın şartlarının hafifletilmesine razı olmuştur. İngiltere, Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile şartlar yeniden düzenlenmiştir. Ermeni meselesi bu anlaşma da kendine yer

bulmuş ve İngilizlerin isteğiyle antlaşmaya “Osmanlı Devleti Ermenilerin yaşadığı yerlerde reform yapacak ve büyük devletler de bu reformlara nezaret edecek” konulu 61. madde eklenmiştir. Bu anlaşma ile Avrupa Devletleri Ermenilerin koruyuculuğuna ve hamiliğine soyunmuşlardır. Ermeni sorunu bu anlaşma ile Osmanlı'nın iç meselesi olmaktan çıkmış ve uluslararası bir konu haline gelmiştir. Ermeni meselesi, bu tarihten sonra Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasındaki ilişkilerde belirleyici rol oynamıştır. Berlin Antlaşması ile ayrıca, Rusya, İngiltere ve Fransa, aralarındaki rekabete Ermenileri de alet etme fırsatı bulmuşlardır ve Ermeniler üzerindeki bu çıkar çatışması sorunun sık sık gündeme gelmesine sebep olmuştur.

Bu anlaşmadaki maddeden tatmin olmayan bazı ayrılıkçı Ermeniler, büyük devletlerden aldıkları cesaretle bağımsız bir Ermeni devleti kurmak için çalışmalarına başlamıştır. Birçoğu misyoner okullarında yetişmiş olan bu kişilerin hayır cemiyetleri adı altında kurduğu dernek ve komitalar, sonradan Anadolu'da terör eylemleri gerçekleştirmiştir.

Yanındaki bürokrat sınıfının baskısıyla girilen 93 Harbi'nin sonunda yaşanan ağır yenilgi ve büyük toprak kayıpları, Abdülhamit'in kişiliği üzerinde de derin etkiler bırakmıştır. Devleti içine düştüğü zor durumdan kurtarmak ve bağımsızlık amacı güden azınlık komitalarının faaliyetlerini kontrol altına almak isteyen Abdülhamit, artık kimseye güvenememiş ve bütün yetkileri kendinde toplayan otoriter bir düzen kurmuştur. Meclis-i Mebusan'ın kapatılması ve Kanun-ı Esasî'nin yürürlükten kaldırılmasıyla, "İstibdat Dönemi" olarak adlandırılan ve 32 yıl sürecek bir dönem başlamıştır.

Bu dönemde Osmanlı'nın savaşta aldığı ağır yenilginin verdiği cesaretle bağımsızlık, olmazsa özerklik elde etmeyi hedefleyen azınlık komitaları faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Abdülhamit devletin bekasına tehlike olarak gördüğü bu hareket ve gurupları sıkı takip altına almıştır. Ermeni komitaları da, bu dönemde bağımsızlık hedeflerine ulaşmak için Anadolu'nun bazı vilayetlerinde kanlı ayaklanmalar çıkarmış ve birçok masum sivil katletmiştir. Çıkardıkları isyanlarla hedeflerine ulaşamayacaklarını çok iyi bilen bu komitalar, “Anadolu'da Ermeni katliamı var” propagandası yaparak bağımsızlık yolunda Avrupa'nın desteğini almaya çalışmışlardır. Ancak Abdülhamit'in gerek bu isyanları başarıyla bastırması gerekse Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhine yapılan propagandayı bertaraf etmesi, Ermenilerin bağımsızlık amaçlarına ulaşma şansı bırakmamıştır.

Abdülhamit rejiminin kurduğu otoriter düzen, azınlıklar arasında olduğu gibi Türkler arasında da, bazı muhalif hareketlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yaşanan toprak

kayıpları, azınlıkların ayrılıkçı faaliyetleri, devletin içinde bulunduğu zor durum ve buna ek olarak Meşrutiyet'in kaldırılması; bu kesimlerde padişaha karşı bir tepki doğurmuş ve "Bu Devlet Nasıl Kurtulacak?" sorusunu ortaya çıkarmıştır. Jön Türklerin uzantısı olan ve 1889 yılında gizli bir cemiyet olarak kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti de, bu soruna çözüm bulmaya çalışan genç subaylar, düşük kıdemli memurlar ve aydınların başlattığı bir harekettir.

Cemiyetin kurucuları; büyük buhranlar içinde kıvranan devleti ve halkını kurtarmak ve geliştirip dünyada hatırı sayılı bir güce ulaştırmak için yola çıkmış genç ve devlet yönetiminde tecrübesiz insanlardı. Ve bu hedeflerine ulaşmada önlerindeki en büyük engel olarak II. Abdülhamit'i görüyorlardı. İttihatçılara göre Abdülhamit, ülkenin içine düştüğü kötü durumun en büyük sorumlusuydu. O'nun etkisizleştirilmesi veya tahttan indirilmesi kötü gidişi durduracaktı. Kanun-u Esasi'nin yürürlüğe konulması ile bağımsızlık elde etmeye çalışan azınlıkların devlete bağlılığı yeniden sağlanacaktı. Bunu başarırken kullanacakları ana dayanak noktaları da Osmanlılık ülküsü çerçevesinde vaat edilen "Özgürlük" "Kardeşlik" ve "Eşitlik" ilkeleri olacaktı.

İttihatçılar, devletin ihyası için gereken kurtuluş reçetesini hazırladıklarını düşünüyorlardı. Sıra Abdülhamit'i devirmeye gelmişti ancak bunu tek başlarına deviremeyeceklerinin bilincindeydiler. Bu yüzden, amaçlarına ulaşabilmek için gayrimüslim azınlıklar ile yakın işbirliğine gittiler. En büyük işbirlikçileri ise kendileri gibi padişahı tahttan indirmeyi hedefleyen Ermeni komitaları olmuştur. Hıristiyan olan Ermenilerle yapılacak işbirliği, Avrupa devletlerinin de desteğini sağlayacaktı. Bu işbirliğinin Ermeni komitaları için de cazip bir sebebi vardı. Ayrılıkçı Ermeniler, kurduğu istihbarat ağı sayesinde her hamlelerini bertaraf eden Abdülhamit'i devirmeden bağımsızlık hedeflerine ulaşamayacaklarını anlamışlardı. Artık Abdülhamit'i ortadan kaldırmanın zamanının çoktan geldiğini düşünen bu komitaların daha önce giriştikleri suikast girişimi başarısız olmuştu. Yönetimi tek başlarına deviremeyeceklerini anlayan Ermeniler için İttihatçılar, iyi bir ortaktı.

Ermeni komitaları ile İttihatçılar arasında ilk görüşmeler 1894 yılında başlamış ve Meşrutiyet'in ilanına kadar derin görüş ayrılıklarından kaynaklanan kesintilerle de olsa devam etmiştir. Abdülhamit'in, Ermenilerin Anadolu'da 1895-1896 yılları arasında çıkardıkları isyanları bastırması ve İttihatçıların İstanbul merkezini çökertmesiyle iki taraf ortak bir cephe kurmak için çalışmaları hızlandırmışlardır. Taraflar ortak gayelerini eyleme geçirmek için İttihatçıların 1902 yılında yaptıkları ve Osmanlı liberalleri kongresi olarak da bilinen birinci kongrelerinde bir araya gelmişlerdir. Ancak bu kongre, umulanın aksine tarafları

birleştiremediği gibi tarafların amaçlarındaki zıtlıkları daha belirgin hale getirmiştir. Bu kongreden sonra Hınçaklar, İttihatçılara karşı hep mesafeli durmuşlar ve muhalif bütün oluşumlara katılmıştır.

Bu kongrede amaçlarının taban tabana zıt olduğunu gören taraflar, 1907 yılına kadar ciddi bir ilişki kurmamışlardır. Bu yılda yaşanan gelişmeler iki tarafı tekrar birbirine yakınlaştırmıştır. Rus Çarlığı'nın Kafkas Ermenilerine yönelik yoğun bir baskıya başlaması üzerine Taşnaklar, İttihatçılar ile yeniden işbirliği yapmaya karar vermişlerdir. Büyük güçlerin azınlık sorunlarını öne sürerek Osmanlı Devleti'ne müdahale ihtimalinin yükselmesi de İttihatçıları bu işbirliği için daha istekli hale getirmiştir. Jön Türklerin ilk kongresinden sonra kopma noktasına gelen ilişkiler yeniden kurulmuş ve taraflar 1907 kongresinde bir araya gelmişlerdir. İlk kongrede yaşanan tartışmaların benzerleri bu kongrede de yaşanmış ve fikir ayrılıklarının daha da derinleştiği görülmüştür. Toplantıda Ermenilerin en kötü ihtimalle özerklik elde etmeyi hedefleri anlaşılmıştır. İttihatçılar ise devletin bütün unsurlarını bir arada tutacak çözümler bulmayı hedefliyordu. Taban tabana zıt olan bu farklılıklar, katılımcıların Abdülhamit'i devirmek için sahip olduğu aşırı motivasyon sayesinde görmezden gelinmiştir. Sağlanan anlaşma ile Ermeni komitaları, İttihatçıları Abdülhamit'i devirmek için şiddet ve silah kullanmaya razı etmiştir.

1908 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, muhalif gruplar ve azınlıkların desteğini arkasına alarak yaptığı baskıların sonucunda, II. Abdülhamit Meşrutiyet'i ikinci kez ilan etmek zorunda kalmıştır. Hem İttihatçılar hem de Ermeniler, sahiplendikleri bu "zaferi" büyük bir sevinçle ve el ele vererek kutlamışlardır. Anayasanın ilanı ile birlikte siyasi programlarında değişikliğe giden Ermeni Komitaları, özerklik ya da bağımsızlık hedefleyen faaliyetlerine bir süreliğine ara vermişlerdir. Bu komitalar Anayasa'nın ilanı ile Ermenilerin yaşam şartlarının düzeleceğine, takibatların bitmesiyle daha rahat hareket edebileceklerine, toprak davalarının çözüleceğine, çıkardıkları kanlı isyanların ardından II. Abdülhamit'in el koydurduğu arazi ve mal varlıklarının geri verileceğine inanmışlardı. Bu yüzden anayasal kurumların işlevini etkili kılmak için çaba harcamaya başlamışlardır. Taşnaklar, "Anayasa rejimini korumak ve Osmanlı uluslarının birbirleriyle birleşmelerini sağlamak için" İttihat ve Terakki Cemiyeti ile işbirliği yapacaklarını açıklarken Hınçaklar işbirliğine yanaşmamış ancak "tüm güçleriyle ülkenin kalkınması için çalışacaklarını" duyurmuşlardır. Ermeni partilerinin yeni rejime bu kadar fazla sahip çıkmalarının sebebi; büyük güçlerin müdahalesinden ümitlerini kestikleri bir zamanda ilan edilen hürriyet rejiminin kendilerine yeni kapılar açacağını umut etmeleriydi.

Meşrutiyet'in ilanının ardından Osmanlı Devleti'nde dört yasal Ermeni partisi kurulmuştur: Taşnaksutyun, Sosyal Demokrat Hınçak Partisi, Anayasal Ramgavar Partisi ve Veragazmyal Hınçak Partisi. Özellikle Taşnaksutyun ve Sosyal Demokrat Hınçak Partileri ile ilişkilerini geliştirmeye çalışan İttihatçılar, Ermeni toplumu içinde fazla taraftarı olmayan Anayasal Ramgavar ve Veragazmyal Hınçak Partisi ile fazla ilişki kurmamışlardır. Ermeni Partileri geçmişten gelen güçlü bağlara sahip oldukları İttihatçıların, Meşrutiyet'in ilanı ile kendilerine yeni ayrıcalıklar vereceklerini umuyorlardı. İttihatçılar ise azınlıklara yeni ayrıcalıklar vermek yerine bütün ayrıcalıkları kaldırıp eşit haklara sahip bir toplum oluşturmak istiyorlardı. Bu yüzden devlet içinde yaşayan bütün ulusların birliğini hedefleyen "İttihad-ı Anasır" politikasını uygulamayı hedefliyordu. İttihatçılar Ermenilere iyi niyet göstergesi olarak Hamîdiye Alayları'nı dağıtmış, Abdülhamit tarafından kısıtlanan ticari faaliyetlerine yeniden izin vermiş, Ermeni tutukluları serbest bırakmış ve Rusya'ya göç etmiş Ermenilerden alınarak Müslüman muhacirlere verilen ev ve toprakların ilk sahiplerine verilmesi için girişim başlatmıştır.

Buna karşın Ermeni Komitaları da bağımsızlık hedeflerinden vazgeçtiklerini ilan etmişlerdir. Ancak Ermeni komitalarının Abdülhamit'i devirmek için İttihatçılar ile yaptıkları işbirliğinin uzun soluklu olmadığı çok geçmeden ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu komitaların, İttihatçıları ve Meşrutiyet'i, bağımsızlık yolunda en büyük engel olarak gördükleri Abdülhamit'i devirmek için kullandıkları anlaşılmıştır. İttihatçıların en yakın ilişki içinde olduğu Taşnaklar bile silahlarını hiçbir zaman bırakmamışlardır. Taşnaklar, oluşan barış atmosferinin ardından silahlarını satmaya başlayan Ermenilere sert tepki göstermiş ve silah satan Ermenilerin cezalandıracağını duyurmuşlardır. İttihatçılar ise hem ülkede pozisyonlarını güçlendirmek hem de uygulayacakları politikalarla Ermeni komitalarını ayrılıkçı emellerinden vazgeçirebileceklerini düşündükleri için, bu komitaların ayrılıkçı faaliyetlerini görmezden gelmiş ve onlarla işbirliğine devam etmişlerdir. Ancak iki taraf arasındaki eski rejime karşı kurulan geçici ittifak, kalıcı bir birlikteliğe dönüşmemiştir.

Yeni rejime karşı başlayan 31 Mart İsyanı sırasında taraflar, Meşrutiyet'i koruma endişesiyle beraber hareket etmeyi sürdürseler de, Adana'da Türkler ile Ermeniler arasında patlak veren olaylar bu işbirliğindeki yüzeyselliğin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çıkan olaylarda, iki taraftan da binlerce kişinin ölmesi aradaki ilişkilere gölge düşürmüştür. Ancak 31 Mart İsyanı'nın bastırılmasıyla tahttan indirilen Abdülhamit'in yeniden gücü ele geçireceği endişesi, İttihatçılar ile Taşnaklar arasındaki işbirliğinin bir süre daha devam etmesini sağlamıştır. Adana Olayları'nda zarar gören Ermenilere maddi yardım yapan İttihat ve

Terakki Partisi, Taşnaklarla işbirliği antlaşması imzalamış ve olayları soruşturmak üzere Türk ve Ermeni üyelerden oluşan bir komisyon kurmuştur. Hınçaklar ise bu işbirliğinden dolayı, Taşnakları Ermenilere ihanet etmekle suçlamış ve İttihatçılara karşı muhalif tutumlarını sürdürmüştür. İttihatçılar, Adana Olayları'nı Meşrutiyet'in ardından oluşan özgürlük ortamının suiistimali olarak değerlendirmişlerdir. Kanlı çatışmanın getirdiği kırılma çabuk atlatılmış gibi görünse de artık Ermeni Komitaları, olaylarda parmağı olduğuna inandıkları İttihat ve Terakki Partisi'ne şüpheyle bakmaya başlamışlar ve ara verdikleri bağımsızlık yanlısı eylemlerine yeniden başlamışlardır. Bu tarihten sonra bağımsızlık emelleri yeniden güçlenen Ermeni Komitaları ve patrikhanesi, planladıkları büyük bir bağımsızlık isyanı için yıpranan Ermeni komitacılığını yeniden canlandırarak daha çok komitacı toplamak ve yeterli güce ulaşmak için zaman kazanmaya çalışmıştır.

Rumlarla birlikte Osmanlı halkının burjuvazi sınıfını oluşturan Ermeniler, aslında birçok imkâna sahipti. Askerlikten muaf olmaları onlar için büyük avantajdı. Ticaretle uğraşmaları, buldukları vilayet ve sancakların sayılı zenginleri olma şansını vermişti. Ayrıca Yunan isyanının ardından Rumların ayrılmasıyla bürokraside oluşan boşluğu Ermeniler doldurmuş ve bürokraside çok önemli mevkiler elde etmişlerdir. Ermeni komitaları ellerindeki bu imkânların değerini bilip onları korumak yerine, aslında Ermenilere çok da önem vermedikleri anlaşılan Avrupa ve Kafkas kökenli ırktaşlarının galeyanına gelip riskli bir maceraya atılmışlardır.

Meşrutiyetle birlikte oluşan otorite boşluğunun da etkisiyle ülke içindeki azınlıkların ayrılıkçı eylemleri hızla artmıştır. Önce Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, ardından da Bosna Hersek'in Avusturya- Macaristan tarafından ilhak edilmesi, Ermeni partilerini bağımsızlık yolunda yeniden ümitlendirmiştir. Ancak devlet kurmak için hiçbir bölgede nüfusları yeterli değildi. En yoğun oldukları eyaletlerde bile nüfusları azınlık konumundaydı. Bu gerçeğin bilincinde olan Ermeni Partileri, bağımsızlık için tek çarenin büyük devletlerin müdahalesi olduğunu düşünüyorlardı. Bu yüzden bazen Türkleri bazen de Ermenileri kışkırtarak dış müdahaleyle sonuçlanacak bir iç karışıklık çıkarmayı planlamışlardır. Dünya siyasetinde yaşanan gelişmeler ve Abdülhamit'in aksine İttihatçıların denge siyasetini uygulamada başarılı olamaması sebebiyle büyük devletler Ermeni meselesine sık sık müdahale etmişlerdir.

Ermeni Partileri ile İttihat ve Terakki Partisi arasındaki ilişkiler 1910 yılından sonra bozulmaya başlamıştır. Önce Taşnak basınında İttihatçılara yönelik sert eleştiriler

yöneltilmiştir. Ancak her iki tarafın da birbirine ihtiyaç duymaları sebebiyle ilişkiler devam etmiştir. 1911’de patlak veren Trablusgarp Savaşı’nda İtalya’ya karşı savaşıyan Osmanlı’nın yenilgiyle çıkması ve yaşanan Balkan yenilgisi ile Avrupa’da büyük toprak kayıpları yaşanmış ve devlet temelinden sarsılmıştır. Özellikle I. Balkan Savaşı, devletin gücünün ne kadar zayıf olduğunu ortaya çıkarmış ve İttihatçılar ile Ermeni partileri arasındaki ilişkiler için bir dönüm noktası olmuştur. Devletin kendilerine karşı koyacak gücünün olmadığını düşünen Ermeniler, sorunlarının çözülmediğini bahane ederek bağımsızlık için harekete geçme zamanının geldiğine kanaat getirmişlerdir. Bu yüzden önce Hınçaklar ardından da Taşnaklar, İttihat ve Terakki Partisi ile ilişkilerini koparma kararı almışlardır. Her iki parti de Rusya karşıtı politikalarından vazgeçmiş ve Osmanlı Ermenilerine yakın ilgi gösteren Rus bürokratlarla yakın ilişki içerisine girmişlerdir. Bu bürokratlar da Rus müdahalesine ümit bağlayan Ermenileri sık sık Osmanlı’ya karşı kışkırtmışlardır. Taşnaklar, 1911’den itibaren faaliyetlerini gizli olarak yürütmeye karar vermiş ve bir savunma komitesi kurmaya girişmişlerdir. Ayrıca Doğu Anadolu vilayetlerindeki merkezlerini başka bölgelere taşımışlardır.

Ardı ardına yaşanan yenilgiler ve toprak kayıpları sebebiyle ülkede neredeyse bütün kesimlerin tepkisini çeken İttihatçılar ise Ermenilerin bu hamlesinin ardından çökmekte olan devletin devamını sağlayabilmek için ellerinde Türklerden ve “Türkçülükten” başka bir aracın kalmadığı kanaatine varmışlardır.

İttihatçılar ile ilişkilerini kesin sonlandırma niyetinde olan Hınçaklar’ın Paris merkezi 1912 yılında yayınladığı bir bildiri; Avrupa’nın özerklik ya da bağımsızlık yolunda Ermenilere yardım etmemeleri durumunda, kendi komitacılarının bu meseleyi başlatacakları isyanlarla Avrupa gündemine sokacakları tehdidinde bulunmuştur. Taşnaklar da 18 Temmuz 1912’de yayınladığı bir bildiri ile İttihatçılar ile işbirliğinin bitmiş olduğunu ilan etseler de ilişkiler bir süre daha devam etmiştir. 1912 seçimleri öncesi parti içi çekişmeler ve güçlenen muhalefet sebebiyle iktidarı kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan İttihatçılar, Taşnaklarla seçim anlaşması yapmıştır. Bu anlaşma sayesinde seçimlere Taşnaklarla ittifak yaparak girmişlerdir. 1912 yılı sonlarında bütün siyasi hesaplarını ikinci plana atan Ermeni Partileri, ıslahatlar ve siyasi konularda İttihatçılara karşı tek cephe halinde hareket etme kararı almışlardır. 1913 yılında ise İttihat ve Terakki Partisi-Taşnak işbirliği kesin olarak bitmiştir. Artık diğer azınlıklar gibi Ermenilerin de devletten kopması an meselesi olmuştur. İttihatçılar ise bu gelişmeler karşısında bir yandan Ermenilerle ilişkileri yeniden tamir etmeye çalışmış

diğer yandan da Ermenilerin bağımsızlığıyla sonuçlanacak bir dış müdahaleyi engellemeye çalışmıştır.

İttihatçıların devleti dağılmaktan kurtaramadığını gören Almanya, Osmanlı Devleti'nde yaptığı büyük yatırımların boşa gitmemesi için bu çöküşü durdurmaya en azından yavaşlatmaya çalışmıştır. Bu sebeple, 1913 Nisan'ında sonra Ermeni ıslahatı konusuna aşırı bir ilgi göstermiş ve çıkarları gereği dış müdahalenin önlenmesi için İttihatçılara baskı yapmaya başlamışlardır. Bu baskıların etkisi ve Rusya'nın müdahale ihtimalinin her geçen gün artmasıyla, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ermeni ıslahatları konusunda yeni bir adım atmaya karar vermiştir. Ruslara karşı İngiltere'nin desteğini almak için hazırlanan reform taslağı 1913 yılında İngiltere'ye sunulmuştur. Taslak, I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Osmanlı ve batılı devletleri temsilen Rusya arasında imzalanan Yeniköy Antlaşması ile son şeklini almıştır. Anlaşma, Doğu Anadolu'da Ermenilerin yoğun olduğu şehirlerin yönetiminin fiilen yabancı müfettişlerin idaresine bırakılmasını öngörüyordu. Ancak Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesiyle çıkarılan bir ferman ile anlaşma feshedilmiştir.

Tarafların birbirine taban tabana zıt olan amaçlarını görmezden gelerek başlattıkları işbirliğinin günümüze kadar süregelen Ermeni sorununun ortaya çıkmasında şüphesiz büyük etkisi vardır. Ermeni Komitaları, bağımsızlık fikrinden vazgeçtiklerine dair verdikleri sözlere rağmen hiç bir zaman bu amaçlarından tam olarak vazgeçmemişlerdir. İstanbul'daki Taşnak yöneticileri İttihatçılarla iyi ilişkilerini korumak için gayret gösterse de , taşradaki Taşnak komitacılar Ermeniler arasındaki milliyetçilik duygularını kabartmaya ve halkı silahlandırmaya devam etmişlerdir. İktidarda kalma mücadelesi veren İttihatçılar bu bölücü faaliyetlere göz yummuş veya yummak zorunda kalmıştır. Hınçak Komitesi ise Abdülhamit tahttan indirildikten sonra bağımsızlık yolunda bir engel olarak gördükleri İttihatçılarla işbirliğine yanaşmamış aksine muhalif hareketlere destek vermiştir. İttihatçıların 1912 seçimlerinden sonra ülkede tek otorite haline gelmesiyle Taşnakların desteğine ihtiyacı azalmıştır. Osmanlı Devleti'nin I. Balkan Savaşı'nda aldığı ağır yenilgi de Taşnakları bağımsızlık yolunda iyice umutlandırmıştır. İki tarafın birbirlerine rest çekmesini kolaylaştıran bu gelişmeler ilişkilere de yansımış ve ilişkiler 1913 yılında kopma noktasına gelmiştir. I. Dünya Savaşı'na girildiği yılda Ermeni Komitaları, İttihatçılar ile arasındaki ipleri tamamen koparmış ve yabancı güçlerle işbirliği yaparak Osmanlı Devleti'ne ihanet etmişlerdir. Bu çalışmada, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ermeni Komitaları arasındaki sağlam temellere dayanmayan ve istikrarlı olmayan ilişkilerin tarihi seyri ele alınmıştır.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

- AHMAD, Feroz, **İttihat ve Terakki 1908–1914**, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 1999.
- AKÇAM, Taner, **Ermeni Meselesi Hallolunmuştur, Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- AKSOY, A. Şerif, **Jön Türkler- Enver, Cemal ve Talat Paşaların Trajik Sonu**, Nokta Kitap, İstanbul 2008.
- AKSOY, A. Şerif, **İttihat ve Terakki Cemiyeti Tarihi**, Nokta Kitap, İstanbul 2012.
- AKŞİN, Sina, **Jön Türkler ve İttihat Terakki**, İmge Kitapevi, Ankara 2014.
- AVAGYAN, Arsen, MİNASSIAN, Gaidz F, **Ermeniler ve İttihat Terakki- İşbirliğinden Çatışmaya**, Çev:Ludmilla Denisenko, Mutlucan Şahan, Aras Yayıncılık, İstanbul 2005.
- BAŞAK, Tolga, **İngiltere'nin Ermeni Politikası(1830-1923)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt: 2, Kısım:3, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- BİRİNCİ, Ali, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası (II. Meşrutiyet Döneminde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar)**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.
- BOZKURT, Gülnihal, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki durumu (1839-1914)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.
- CEMAL PAŞA, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Hatıralar -**Cemal Paşa (İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- DAMADYAN, Mihran, **Bir Ermeni Komitecinin İtirafı**, Hazırlayan: Haluk Selvi, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- DÜNDAR, Fuat, **Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası**, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

- Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri-Meşrutiyet'in ilanından Önce ve Sonra**, Çevrimyazı: Musa Sarıkaya, Kaynak Yayınları (Analiz Basım), İstanbul 2006*.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; **Sürgünden Soykırma Ermeni İddiaları**, Babıâli Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2006.
- HANIOĞLU, Şükrü; **Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakki ve Jön Türklük**, Cilt: I (1989-1902), İletişim Yayınları, İstanbul 1989.
- GÖYÜNÇ, Nejat; **Türkler ve Ermeniler**, Yayına Hazırlayan: Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2005.
- GÜRÜN, Kamuran; **Ermeni dosyası**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983. (2.Basım)
- KANSU, Aykut, **1908 Devrimi (The Revolution of 1908 in Turkey)**, Çev. Ayda Erbal, İletişim Yayınevi, İstanbul 2011.
- KARAKOÇ, Ercan, **Geçmişten Günümüze Ermeni Komiteleri ve Terörü**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi- Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876–1907)**, Cilt: VIII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
- KERİMOĞLU, Hasan Tamer, **İttihat-Terakki ve Rumlar**, Libra Yayıncılık, İstanbul 2012
- KILIÇ, Davut, **Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve Siyasi Mücadeleler**, Atatürk Araştırma Merkezi, Sarıyıldız Ofset, Ankara 2012.
- KOLOĞLU, Orhan, **İttihatçılar ve Masonlar**, Gür Yayınları, İstanbul 1991.
- KURAN, Ahmet Bedevi, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.
- KUTLU, Sacit, **Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınlar, İstanbul 2007.
- LAÇİNER, Sedat, **Türkler ve Ermeniler, Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması**, USAK Yayınları, Ankara 2005.
- LALAYAN, A.A., **Taşnak Partisi'nin Karşıdevrimci Rolü(1914-1923)**, Çev. Kayhan Yükseler, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006.

* İngilizlerin hazırladığı "Mavi Kitaba cevaben yazıldığı için "Beyaz Kitap" olarak adlandırılan kitap ilk kez, Osmanlı Dâhiliye Nezareti tarafından 1916 yılında yayımlanmıştır.

- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.
- MEHMED TALAT PAŞA, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, **Talat Paşa'nın Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.
- MARDİN, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- RAMSAUR, Ernest Edmondson, **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, Çev. Nuran Yavuz, Pozitif Yayınları, İstanbul Mart 2007.
- URAS, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1987.
- SELVİ, Haluk, **I. Dünya Savaşı'ndan Lozan'a Ermeni Sorunu**, Sakarya Üniversitesi Yayınları, İkinci Baskı, Sakarya 2004.
- SHAW, J.Stanford/ SHAW, Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.II. Çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul 2000.
- SONYEL, Salahi Ramadan, **İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk Ermeni Olayları(Temmuz 1908-Aralık 1909)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- SONYEL, Salahi Ramadan, **Osmanlı Devleti'nin Yıkılmasında Azınlıkların Rolü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- SOY, H. Bayram, **Almanya'nın Osmanlı Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi(1890-1914)**, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004.
- SÜSLÜ, Azmi, **Ermeniler Ve 1915 Tehcir Olayı**, Yayınlayan: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayını No: 5, Van-(Basıldığı Yer: Sistem Ofset Matbaacılık Ltd. Şti, Ankara 1990).
- TERNON, Yves, **Bir Soykırım Tarihi, 20 Yıl Sonra "Ermeni Tabusu" Davası**, Türkçesi: Emirhan Oğuz**, Baskıya Hazırlayan: Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul 2012.
- TUNAYA, Tanık Zafer, **Türkiye'nin Siyasi Hareketinde Batılılaşma Hareketleri**, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960.

* Müstear isim olup, çevirenin asıl ismi Abdulkadir Konuk'tur.

- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler, (İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918)**, C.I. İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler, (İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi)**, C.III. İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- TÜRKMEN, Törel, **İttihat Terakki’nin Gizli Propaganda Faaliyetleri ve Abdulhamid(İlk Defa Yayınlanan Hayyeale’l-Felah ve Hareket Risaleleri)**, Kripto Yayınları, Ankara 2012.
- ÖKE, Mim Kemal, **Ermeni Sorunu**, İrfan Yayıncılık, İstanbul 2012.
- ZÜRCHER, Erik Jan, **Milli Mücadele’de İttihatçılık(1905-1928)**, Çev. Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2003.
- ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, Çev. Yasemin Soner Gönen, İstanbul 2000.

MAKALELER

- AHMAD, Feroz, *Unionist Relations with the Greek, Armenian and Jewish Communities of the Ottoman Empire (1908–1914)*, edited by Benjamin Braude, Bernard Lewis, **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, Volume: I, Holmes&Meier Publishers, London 1986, ss.401-434.
- AKÇORA, Ergünöz, *Ermeni Sorunu ve Türklere Yaptıkları Katliamlarda Ermeni Komitelerinin Yeri*, **Yeni Türkiye**, Mart-Nisan 2001, S.38 (Ermeni Sorunu, C.II), ss. 747–764.
- ARUS, Yumul/Rıfat N. Bali, *Ermeni ve Yahudi Cemaatlerinde Siyasal Düşünceler* (ed.) Mehmet Ö. Alkan, Modern C.I. **Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası- Tanzimat Ve Meşrutiyet’in Birikimi- Türkiye’de Siyasi Düşünce**, İstanbul, İletişim Yayınları 2011, ss. 362-366.
- AYDIN, Suavi, *İki İttihat Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset* (ed.) Mehmet Ö. Alkan, Modern C.I: **Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası- Tanzimat Ve Meşrutiyet’in Birikimi, Türkiye’de Siyasi Düşünce**, İstanbul, İletişim Yayınları 2011, ss.117-128.
- BİRİNCİ, Ali, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi(1895)*, **Yeni Türkiye**, 2000, S.31. ss.269-278.

- ERASLAN, Cezmi, *II. Meşrutiyet'ten Tehcire Osmanlı Devleti'nin Ermenilere Yönelik Politikaları*, ASAM (Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi) Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayını, **Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri**, Ankara 2003, ss.553-566.
- ERTÜRK, Suzan, *I. Balkan Savaşı'nda Bulgar Ordusundaki Anadolu Ermenileri*, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XII/2 (2012), ss.121-140.
- İLTER, Erdal, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, **Yeni Türkiye**, Mart-Nisan 2001, S.38, (Ermeni Sorunu, C.II), ss.854-873.
- KILIÇ, Davut, *İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Bağımsızlık Hareketlerine Yönelişi (1850-1896)*, **Yeni Türkiye**, Mart-Nisan 2001, S.38, (Ermeni Sorunu, C.II), ss.846-853.
- KOLOĞLU, Orhan, *Taşnaklar 1915'ten Çok Önce İsyana Hazırdılar*, **Popüler Tarih**, Nisan 2008, S.56, ss.25-37.
- KOPTAŞ, Rober, *Zohrab, Papazyan ve Pastırmacıyan'ın Kalemlerinden, 1914 Ermeni Reformu ile İttihadçı-Taşnak Müzakereleri*, **İmparatorluğun çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri- Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları (23-25 Eylül 2005)**, İstanbul 2011, ss.173-186.
- MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, *İttihat ve Terakki'nin 1909 Kongresi*, **Toplumsal Tarih**, Temmuz 1998, S.55, ss.20-29.
- OKTAY, Hasan, *Ermeni Komitacılarının Katlettiği Van Valisi Ali Rıza Paşa ve Türküsü*, **Yeni Türkiye**, Mart-Nisan 2001, S.38, (Ermeni Sorunu, C.II), ss.832-839.
- OKTAY, Hasan, *Van Belediye Reisi Kapamacıyan Efendinin Ermeni Taşnak Komitesi Tarafından Katline Dair*, **Yeni Türkiye**, Mart-Nisan 2001, S.38, (Ermeni Sorunu, C.II), ss.839 - 845.
- OĞUZ, Ahmet, *II. Meşrutiyet Öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyetinin Gayrimüslimlere Bakışı*, **Türk Yurdu**, Nisan 2011, S.284. Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu(EUSAS-II)-22-24 Mayıs 2008, Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler, C.I., Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 2009, ss.106-112.
- OĞUZ, Ahmet, *Meşrutiyetin Ermeni Milliyetçiliğinin Doğmasına Etkisi Ve Bu Dönemde Türk Ermeni İlişkileri Ve Bu İlişkilerin Basına Yansımaları*, **Hoşgöründen yol Ayrımına Ermeniler**, C.I., Ocak 2009, Kayseri, ss.166-177.

ŞİMŞEK, Halil, *İttihat ve Terakki Yönetimi ve Gayrimüslim Cemaatler*, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, Yıl: 12, Bahar 2014, S.16, ss.181-192.

SUNUCU:http://canakklearastirmalari.comu.edu.tr/images/form/dosya/dosya_862667.pdf

ZEYREK, Suat, *II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bazı Düşünceler: Darbe Mi? Devrim mi*, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S.32 (2012) ss.201-228.

SUNUCU: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1815/19173.pdf>

ÖZET

Çalışmamızda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1889-1914 yılları arasındaki Ermeni Komitaları'yla olan inişli çıkışlı ilişkileri analiz edilmeye çalışılmıştır. Olaylara her iki taraf zaviyesinden bakmaya gayret gösterdiğimiz bu çalışmada tespit ve temin edebildiğimiz kaynaklar doğrultusunda; Ermeni Komitaları'nın İttihatçılar ile II. Abdülhamit'i devirinceye kadar sıkı bir işbirliği yaptığını, bunu başardıktan sonra gizli ajandaları olan bağımsızlık hedeflerine ulaşmak için bölücü faaliyetlerine başladıkları görülmüştür. Ortak düşmanları olan Abdülhamit'i devirmek için yapılan yüzeysel işbirliği Adana Olayları sonrasında yerini kuşkuya bırakmıştır. İttihatçıların güçlü bir devlet oluşturma yolunda attıkları adımlara şüpheyle bakan bu komitalar, bağımsızlık mücadelesinden vazgeçtikleri sözünü verdikleri halde, gizliden gizliye Ermeniler arasındaki milliyetçilik duygusunu güçlendirmiş ve onları büyük bir isyan için silahlandırmaya başlamışlardır. Kendi güçleriyle bağımsızlık elde edemeyeceklerini iyi bilen Ermeni Komitaları, büyük güçlerle sürekli irtibat halinde olmuş ve "Anadolu'da Ermenilere katliam yapılıyor" propagandasıyla onların desteğini almaya çalışmışlardır. İttihatçıların devlet yönetiminde ve Ermenilerin eskiden beri süregelen sorunlarını çözmede başarısız olması, bu komitaların Anadolu Ermenileri arasında yaptığı milliyetçi propagandanın etkili olmasına olanak tanımıştır. İttihatçılar ile işbirliği yapmada en istekli görünen Taşnaksutyun Komitesi'nin, İttihatçılara karşı izlediği politika inişli çıkışlı olmuştur. İttihat ve Terakki'nin ülkedeki tek otorite haline geldiği dönemde İstanbul'daki Taşnak yöneticileri İttihatçılarla kurdukları iyi ilişkileri sürdürmek için çaba harcamıştır, ancak taşradaki komitacılar Ermenileri silahlandırmaya devam etmiştir. Bu işbirliği Osmanlı Devleti'nin zayıflığının iyice ortaya çıktığı I. Balkan Savaşı'na kadar devam etmiştir. Bu savaşın ardından devletin, Ermenilerin bağımsız bir devlet kurmalarını engelleyecek gücü kalmadığını düşünen Taşnaklar, işbirliğini bitirmişlerdir. Çökmekte olan devleti kurtarma konusunda, büyük güven duydukları Taşnaklar'dan beklediği desteği bulamayan İttihatçılar son çare olarak gördükleri Türkçülük politikasına yönelmişlerdir. İttihatçıları bağımsızlık yolunda engel olarak gören Hınçak Komitesi ise II. Abdülhamit'in devrilmesinden sonra işbirliğine yanaşmamış ve hep muhalif oluşumlara destek vermiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Ermeni Komitaları ile İttihatçılar arasındaki ilişkiler geri dönüşü olmayan bir yola girmiştir.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ermeni Komitaları, Taşnaksutyun, Hınçak.

ABSTRACT

This thesis analyzes the fluctuating relationship between Committee of Union and Progress-Armenian Committees. In this work, I endeavored to look at events from both sides; I argue that, Armenian Committees worked closely with Unionists until dethroning of Abdulhamid II and upon obtaining this objective, they started their separatist activities to achieve the goal of independence as their secret agenda. Their superficial cooperation of overthrowing the common enemy Abdulhamid left its place to suspicion after Adana Events. Armenian Committees looked with suspicion to the steps taken by Unionists to create a strong Ottoman State, and even though having promised to give up the struggle for independence, they strengthened the sense of nationalism among the Armenians and began secretly arming them for a major rebellion. These committees realized that they were not strong enough to challenge the Ottoman Empire, so they tried to gain support of the "Great Powers" (especially Russia and Britain) by the propaganda of "The Armenians in Anatolia undergo genocide ". Unionists' failure in the administration of the state and solution of the longstanding problems of the Armenians enabled nationalist propaganda of these committees to be effective among Anatolian Armenians. The policy of Dashnaktsutyun who appeared most willing to cooperate with Unionists was changeable. After Union and Progress Committee became only authority, while Dashnak rulers in İstanbul endeavoring to maintain good relations, upstate Dashnaks continued to arm Armenians. This cooperation continued until the First Balkan War, through which the weakness of the Empire showed itself thoroughly. After this war, Dashnaks who thought that Ottoman State was no longer powerful to prevent them from establishing an independent state ended the cooperation. Upon not finding the cooperation from much trusted Dashnaks, Unionists turned to Turkism Policy as a last resort to save the collapsing state. Having considered Unionists as an obstacle towards independence, Hinchak Committee declined to cooperate after overthrow of Abdulhamid and supported opposition. By the start of World War I, the relationship between Armenian Committees and Unionists entered into a path of no return.

Key Words: Union and Progress, Armenian Committees, Dashnaktsutyun and Hinchak.